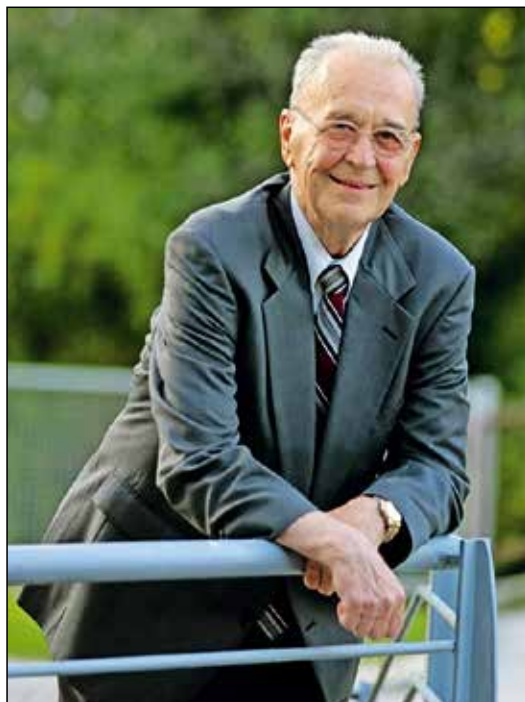

Prelet življenja,

1. del

Biografski zapis o Alojzu Žumru,
častnem občanu občine Železniki

Priredil: Aleš Primožič

Alojz Žumer ob podelitvi listine junija 2015. Foto: Tina Dokl

"S temi izjemnimi dosežki je pomembno in trajno prispeval k razvoju, prepoznavnosti in ugledu občine Železniki."

(iz utemeljitve o dodelitvi listine častnega občana za leto 2015 za življenjsko delo na gospodarskem in družbenem področju v občini Železniki)

Alojz Žumer je pripadnik generacije naših sodobnikov, ki jo je življenje, burno in mnogokrat skrajno neprizanesljivo, vodilo skozi nenavadna, včasih celo neobičajna obdobja. Nosilec visokega priznanja občine Železniki, "listine častnega občana za leto 2015 za življenjsko delo na gospodarskem in družbenem področju," si še posebej zasluži, da kronologijo dogodkov njegovega življenja z vso njihovo pestrostjo, barvitostjo in tudi usodnostjo, v začetku prepleteno z vejami družinskega drevesa, pobljže spoznamo tudi sokrajani, Železnikarji. Sprememba dogovorjenega intervjuja v prijetno kramljanje s končno ugotovitvijo, da je Žumrova življenjska zgodba v obliki zapiskov tako rekoč že napisana, je tako botrovala nastanku pričujoče biografije, ki bo zanesljivo pritegnila pozornost bralstva. Namen prikaza zgodbe klenega moža, ki ga je z nepredvidljivostjo dogodkov v največji meri izoblikovalo prav življenje, ni ocenjevanje ali kritika teh obdobji in doživetij skozi njegovo prizmo gledanja, pač pa le nizanje dogodkov od časov prvega zavedanja dalje, in to tako, kot jih je doživljal edinole sam, kot so jih videle samo njegove oči in kot so se do danes ohranile v zapisanih spominih moža v najbolj zrelem življenjskem obdobju. Biografski zapis s pomenljivim naslovom *Prelet življenja* je v svojem prvem delu razdeljen na opis družinskega drevesa z dogajanjem v obdobju zgodnjega otroštva pred drugo svetovno vojno, (pre)zgodnjega odrasčanja med svetovno vojaško morijo in po njej, mladosti, šolanja s študijem in vojaščine takoj za tem, snovanja družine, prve zaposlitve, skratka vsega tistega, kar je narekovalo življenje. V drugem delu pa sledimo celotnemu sklopu dogodkov iz njegovega odraslega obdobja, kukamo v zakulisnost družinskega in transparentnost poklicnega življenja, na široko pogledujemo v družbeno-politično delovanje in posebej opisujemo letala, aviatorska doživetja in pilotiranje, ki je pustilo neizbrisen pečat in usodno zaznamovalo njegovo življenje. Skozi celoten Žumrov življenjepis zasledujemo zanimiv, slikovit opis družbenega dogajanja in vseh njegovih posebnosti, nekakšno kroniko obdobja, kot so ga znali živeti in ga še živi-

mo Železnikarji. Rdečo nit prvega razdelka v zapisu pa prav gotovo predstavlja Žumrova hišna obrt z delavnico, tisto delavnico, ki jo po zaslugi Lojzetovega očeta Nika, velikega entuziasta in vizionarja, lahko povsem upravičeno štejemo za zibelko kovinarstva v Železnikih, zaradi katere železarstvo kot panoga z večstoletno tradicijo po ugasitvi plavža v letu 1902 ni končalo kot pozabljena epizoda na smetišču zgodovine. Iz tradicije, predvsem pa iz zgodbe o Žumrovem uspehu, je po vojni izšla zadruga Niko in iz nje Tehtnica ter danes moderni podjetniški družbi Niko in v prvi vrsti Domel, paradni konj gospodarstva ne samo v Selški dolini, ampak tudi mnogo širše.

Za današnje pojme skromno, vendar brezskrbno Lojzetovo otroštvo je surovo prekinila druga svetovna vojna. Kaj pomeni vojna, otroci takrat seveda niso vedeli in tudi občutka strahu sprva sploh niso poznali. Tega so se počasi nalezli od staršev, ko so gledali njihove zaskrbljene obraze in poslušali, kaj se dogaja okoli njih. Zelo kmalu pa je tok dogodkov tudi pri njih začel vzbujati občutke nelagodja in strahu. V njihovi bližini je pričelo pokati, otroci so prvič v življenju imeli priložnost videti kri, preveč krvi, in kar je še huje, celo mrtvi so postali del njihovega medvojnega vsakdana, medtem ko se je odpor proti okupatorju vedno bolj širil in krepil. Ko se je vojna počasi bližala koncu, je tudi otroke, takrat stare med med deset in petnajst let, potegnili v svoj vrtinec – njihove igrače so postale puške, resda najprej samo lesene, pa vendar ... Življenje v Železnikih se je večinoma vrtelo v bolj ali manj spontanem odporu proti okupatorju, a se je kljub temu v obrisih kazalo, da pri tem ne gre le za pregon okupatorja in se poleg vseljudskega odpora dogaja še nekaj drugega. Čemu le je bilo treba že med vojno rušiti gradove in požigati stavbe na osvobojenih ozemljih, pa cerkve, skratka objekte brez posebnega strateškega pomena? Tudi likvidacije in čistke nemalokrat brez znanega ali upravičenega razloga so pri ljudeh sprva povzročale začudenje, kasneje pa negodovanje in celo nasprotovanje. Bolj ko se je bližal njen konec, bolj je postajalo jasno, da je vojna poleg boja proti okupatorju tudi poligon za revolucijo, o čemer se

takrat seveda ni govorilo, če že, pa zelo, zelo po tihem. Z dejanskim stanjem so bili seznanjeni le ljudje v samem vrhu odpora, tisti, ki so vlekli poteze s posledicami, katerih usodnosti in daljnosežnosti se tedaj najverjetneje sploh niso zavedali.

Vojne je bilo konec, z njim pa tudi konec večnega straha za lastno preživetje in obstoj. A je bilo povojno obdobje, ki je sledilo, vendarle daleč od pričakovani večine. Voditelji države in njenih republik so postali ljudje, ki so si oblast zagotovili z nastankom tudi množičnih povojnih grobišč, od katerih jih je bilo brez števila slovenskih. Zgodil se je nekakšen gospodarski zločin, ko je nova oblast z nacionalizacijo uničila še tisti del gospodarstva, ki je vojno nekako preživel. Po Stalinovem nalogu je nova oblast vzvišeno odklonila pomoč iz Marshallovega plana, zaradi katerega se je preostala osvobojena Evropa v nasprotju z Jugoslavijo neverjetno hitro dvignila iz pepela vojnih ruševin. Tudi način vodenja države je bil do dne, ko se je zdavnaj preživeti sistem sesul sam vase, povsem podrejen vplivom povojnih dogodkov; in, kako simptomatično, do dneva današnjega se v samostojni Sloveniji še vedno ni našel tisti nekdo, ki bi z uperjenim kazalcem odločno udaril po mizi, grmeč povzdignil glas in prosto po Zolaju zaklical: "J'accuse!", nato pa vzkliku primerno tudi ukrepal. Razni novodobni politiki, pravzaprav politikanti, ki jih je v Sloveniji že tako preveč, so med kandidati za "tistega nekoga" seveda izvzeti!

Domača hiša

Lojzetov stari oče Matija se je kot izučeni kovač v Železnikih naselil proti koncu 19. stoletja in v najetih kovačijah začel s kovaško obrtjo. Leta 1894 se je poročil z Marijo Čemažar, po domače Jožmanovo Micko, in v zakonu se jima je rodilo sedem otrok. Prvi od njih je bil Srečko, za njim pa še Lojze, Matija in Niko. Poleg štirih sinov sta imela še hčerke Marijo, Ivanko in najmlajšo Anico, a ta je kmalu po rojstvu umrla. Kljub skromnosti, v kateri so živeli, sta starša poskrbela, da so prvi trije sinovi po osnovnem šola-

nju nadaljevali izobraževanje na gimnaziji v Kranju.

Srečko gimnazije ni končal in se je kasneje izučil za tiskarja. Zaposlil se je v takratni tiskarni časnika Slovenec in delo tam opravljal vse do upokojitve, tudi še po vojni, ko se je tiskarna preimenovala v Tiskarno ljudske pravice. Ves čas je živel v Ljubljani. Bil je aktiven v politiki, pripadal je krščanskim socialistom in postal eden vodilnih v stranki. Med vojno je bil zaradi sodelovanja z OF dolgo časa zaprt.

Lojze je gimnazijo uspešno zaključil in študij nadaljeval na gozdarski fakulteti v Zagrebu. Po končanem študiju se je zaposlil na žagi v Nazarjah, ki je delovala v sestavu škofijskega posestva v Savinjski dolini. Njemu gre zasluga, da je iz žage nastal moderen obrat za predelavo lesa, predhodnik poznejše lesne industrije GLIN Nazarje. Ob začetku druge svetovne vojne je pred Nemci z družino zbežal v Ljubljano, kjer pa so ga Italijani kmalu zaprli in poslali v Gonars. Po vojni je delal na Inštitutu za gozdarstvo in lesarstvo v Ljubljani. Napisal je več knjig o tehnologiji predelave lesa in za svoje delo celo prejel Kidričevo nagrado. Kljub temu mu tedanje oblasti niso dovolile oditi v Iran, kamor ga je kot svojega eksperta delegirala organizacija FAO, delujoča pod okriljem Združenih narodov.

Matija je po končani gimnaziji diplomiral na oddelku za kemijo Tehniške fakultete v Ljubljani. Kasneje se je v Franciji izpopolnjeval v metalurgiji in študij zaključil v avstrijskem Leobnu. Leta 1935 je na Tehniški fakulteti v Ljubljani opravil zagovor doktorske disertacije in tam ostal kot docent. Bil je eden ustanoviteljev Fakultete za rudarstvo in metalurgijo, kjer je postal redni profesor za predmet metalografija.

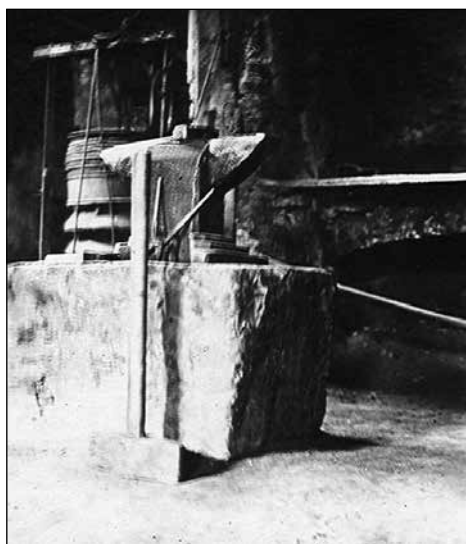
Niko, najmlajši izmed sinov, je bil predviden za očetovega naslednika v domači kovačnici. Osnovno šolanje je končal v Škofji Loki, kjer je stanoval pri uršulinkah in bil pri njih za ministranta. Takim so takrat pravili "nunski muck". Nadaljeval je s podkovsko šolo v Ljubljani in kasneje še z delovodsko pri Srednjetehtniški šoli v Ljubljani. Ker je oče Matija zgodaj umrl, je moral Niko komaj 22-leten vse bre-me obrti prevzeti na svoja ramena.

Marija, klicalci so jo Mici, je najprej preživela dve leti v internatu v Maria Saal, nato pa se je vpisala v trgovsko šolo in se kasneje poročila.

Ivanka je hodila v šolo pri uršulinkah v Škofji Loki in kasneje gospodinjala pri bratu Lojzetu v Nazarjih. Ko si je ta ustvaril družino, je od njega odšla in se poročila.

Ob skrbi za številno družino je velika požrtvovalnost obeh staršev še posebej izstopala. Oče Matija je od jutra do večera delal v kovačnici, mama Micka pa je skrbela za gospodinjstvo in bdela nad šolanjem svojih štirih sinov. Dokler so obiskovali gimnazijo, je dvakrat na mesec prehodila pot iz Železnikov čez Čepulje do Kranja, da jim je odnesla sveže perilo, pridala kakšen priboljšek in nekaj denarja. Seveda je ves čas budno spremljala tudi njihovo napredovanje v šoli.

Oče Matija je medtem uspešno vodil kovačijo, in ker je velika družina potrebovala primeren dom, je leta 1904 od Petrača s Škovin kupil zemljišče ob glavni cesti skozi Železnike, na lokaciji, ki se ji je reklo Pod Drčo. Nemudoma je pričel z gradnjo poslopja, ob katerem naj bi poleg stanovanjskega dela zrasla tudi kovaška delavnica. Ker je bila gradnja v tistih časih mnogo bolj enostavna kot dandanašnji, se je družina v novi dom lahko vselila še istega leta,

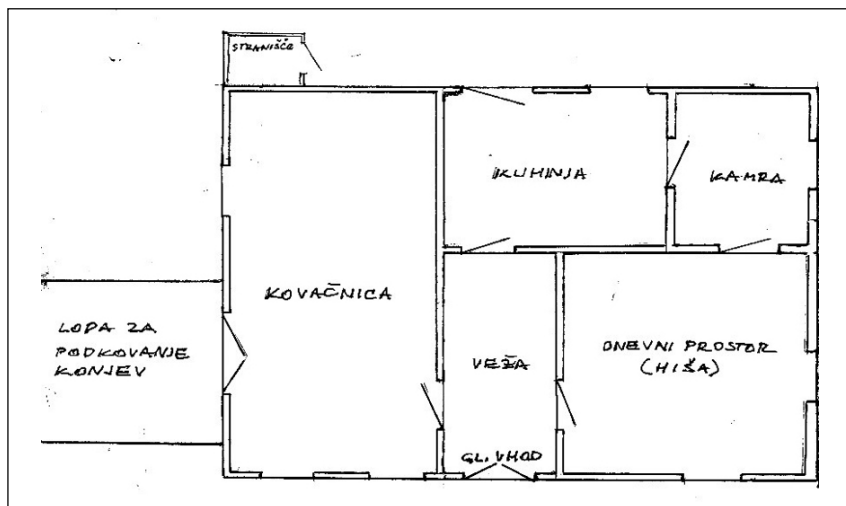

Meh, kovaško ognjišče (ješa) in nakovalo.

ko je oče kupil svet, tako da je na vhodnem portalu hiše vklesana letnica 1904. Levi del pritličja je bil namenjen kovačnici, pred vhodom vanjo pa je stal nadstrešek, kjer so podkovali konje. Imenovali so ga lopa, iz katere je bil glavni vhod v kovačnico, vanjo pa so vodila tudi vrata iz hišne veže. V kovačnici sta bila kovaško ognjišče (ješa) in meh za vpihovanje zraka v kovaški ogenj. Tla v kovačnici so bila iz teptane gline, pred ognjiščem pa je na kamnitem podstavku stalo nakovalo.

Razpored prostorov v prvem nadstropju je bil enak kot v pritličju, le nad kovačnico je bila proti cesti večja soba, ki je kasneje služila kot spalnica očetove družine. Za njo je bila manjša soba, z dostopom vanjo iz zgornje kuhinje, v nadstropje pa so vodile stopnice iz spodnje veže. Ob dograditvi v hiši ni bilo elektrike in tekoče vode, saj takrat v Železnikih električno ali vodovodno omrežje sploh še ni bilo zgrajeno. Za preskrbo z vodo je služila "šterna" ob cesti, kopalnica pa je bila v tistem času nepredstavljivo razkošje. Za ogrevanje sta služili kmečki peči, ki sta stali v spodnji in zgornji hiši (tako so takrat imenovali dnevni prostor). Čez dan so se zadrževali v hiši v pritličju, v zgornji hiši pa je bila spalnica stare mame. V ostalih prostorih peči ni bilo, le v vsaki od obeh kuhinj je stal štedilnik. Zgornje kuhinje do začetka druge svetovne vojne niso uporabljali, v glavnem je služila za shrambo. Tako je bilo pozimi toplo le v spodnji hiši in zaradi kuhanja seveda tudi v kuhinji.

Stranišče v pritličju in nadstropju je bilo leseno, prislonjeno na zadnjo stran hiše. V prvem nadstropju je bil v sklopu stranišča gank, na katerega je bil dostop iz zgornje kuhinje, in prehod do stranišča. Pod obema straniščema je bila skupna greznica. Z ozirom na takratne razmere in omejene možnosti shranjevanja živil je morala hiša poleg stanovanjskih in kletnih imeti tudi prostore, namenjene potrebam obrti. Temu je služila v hrib vkopana klet za hišo in poleg nje stoječ manjši lesen prostor, imenovan šupa, ki je služil kot priročno skladišče za kovačnico. Med drugim je bilo v šupi shranjeno oglje za kovaško ognjišče. Kot zadnje od poslopj

Tloris pritličja
Žumrove hiše.

pa je za hišo stal svinjak, v katerem so vsako leto za zakol redili vsaj dva prašiča. To je bilo po svoje razumljivo, saj je bila že družina sama dovolj številna, poleg tega pa je bilo stalno na hrani tudi nekaj vajencev, zaradi česar je bilo pri hiši dovolj pomij in ostankov hrane, ki bi jih bilo drugače škoda zavreči.

Zelenjava in za vzrejo prašičev potrebni dodatki so zrasli na obeh vrtovih pri hiši in poleg tega še na najetem delu njive v Otokih. Preko kleti in šupe je stalo leseno ostrešje, pod katerim so imeli drva za kurjavo. Kljub temu je bilo za vso kurjavo peči pozimi in celoletno kurjenje štedilnikov pod streho prostora

Prvi rod Žumrovih pred domačo hišo v Železnikih. Stojijo od leve: Ivanka, Lojze, Niko, Matija, Mici in Srečko; sedijo: mati Micka z vnukom, Srečkovim sinom Jožetom, poleg njiju oče Matija.

premalo, zato je bilo vedno polno drv tudi pod napuščem za hišo, predvsem za kurjenje kuhinjskih štedilnikov pa tudi na hišnem podstrešju. Drva, namenjena kurjenju štedilnika, je bilo treba nacepiti in jih vsak dan znova odnesti v "luknjo" pod njim, posebej še pozimi, ko je v štedilniku zaradi kuhanja in ogrevanja gorelo cel dan.

Na fotografiji je dobro viden nadstrešek (lopa) pred glavnim vhodom v kovačnico z rampo, h kateri so privezovali konje, ki so čakali na podkovanje. Pred družinsko hišo je zbrana družina Matije Žumra, kovača v Železnikih. Na stebri vrtnega ograje čepi najmlajši sin Niko, pod njim pa na njegovi desni strani stara mama Micka drži za roke svojega prvega vnuka, Srečkovega sina Jožeta. Hiša je bila zaradi svoje lege tik ob glavni cesti za kovaško obrt res nadvse primerna, za stanovanje pa zagotovo vse prej kot to, kar se je predvsem pokazalo z večanjem vsakovrstnega cestnega prometa in z njim dvigajočega se cestnega prahu. Za nameček je tik ob cesti tekla reka Sora, ki je z obilnim deževjem večkrat močno narasla in tako kot danes poplavno ogrožala hišo z njenimi stanovalci vred. Veliko prednost posestva pa sta predstavljala oba vrtova, kjer je zrastle vsa zelenjava in drugi pridelki za prehrano velike družine. Na hribu je bil prostor tudi za sadno drevje,

ki je ob dobri letini pomenilo pomembno popestritev jedilnika.

Najmlajši sin Niko je začel pri očetu Matiji delati kot kovaški vajenec in je po končani učni dobi zaključil še Podkovsko šolo v Ljubljani ter si tako pridobil naziv kovaškega mojstra. Znanje mu je prišlo še kako prav, ko je moral zaradi zgodnje očetove smrti (Matija Žumer je umrl leta 1927, star le dobrih 60 let) prevzeti kovačijo in nadaljevati njegovo delo. Že kmalu je uvidel, da se kovačiji kot obrtni dejavnosti zaradi hitrega razvoja motorizacije ne obeta preveč lepa prihodnost. Začel se je izpopolnjevati v ključavničarstvu, nekako še najbolj sorodni veji svojega dosedanjega poklica. Vpisal se je v delovodsko šolo v Ljubljani in jo po enem letu tudi uspešno zaključil z nazivom ključavničarski mojster. Za uspešen zagon ključavničarske dejavnosti je tako moral zagotoviti le še ustrezne prostore. Problem je rešil tako, da je pozidal nadstrešek in ga podaljšal v delavnico. V prvem delu je tako ostal prostor za podkovanje konj, ki se je še vedno je imenoval lopa, drugi del pa je bil namenjen strojem za ključavničarska dela. Kovačnica v stanovanjskem delu hiše je ostala enaka in je še vedno služila kovaški dejavnosti. Mladi mojster Niko je kmalu nabavil rabljeno stružnico in vrtalni stroj, ki sta dolgo časa predstavljala osnovno opre-

Pred domačo hišo v gibanju. Hrbet kaže Srečko, na gredi sedi Lojze, ob vratih sta Ivanka in Matija, na stebri čepi Niko, stoji mama Micka z vnukom Jožetom, opazujeta ju oče Matija in Mici.

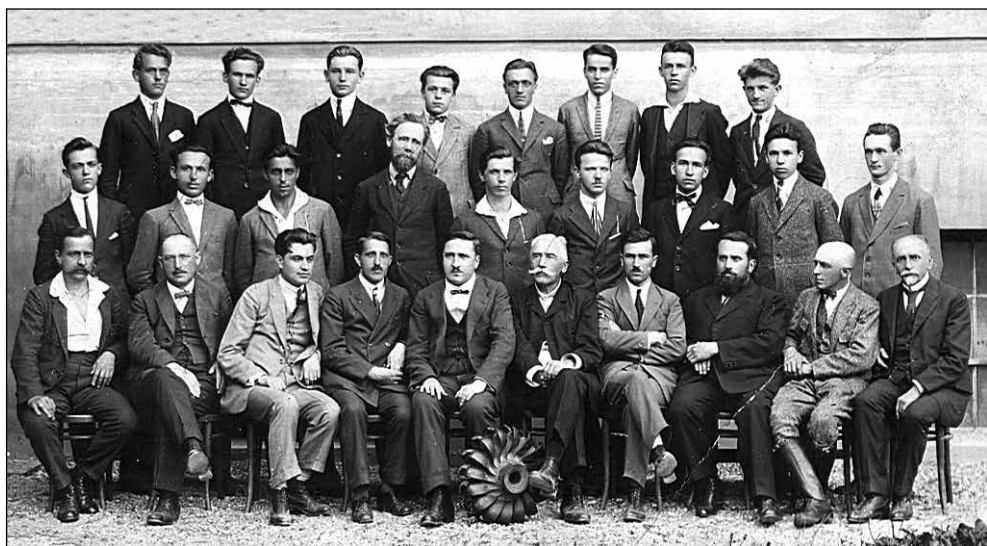
mo za izvajanje ključavničarske obrti. Treba je tudi povedati, da je v Železnikih tedaj že delovalo manjše električno omrežje, ki ga je napajala elektrarna Soderske zadruga na Češnjici. Tako je bila tudi v domači hiši napeljana elektrika, ki je v začetku služila le za razsvetljavo. Ko je Niko nabavil omenjena stroja, pa je bilo seveda treba montirati elektromotor za njihov pogon. Kot je bilo takrat v navadi, je motor preko jermenskega prenosa poganjal pod stropom montirani dve transmisijijski gredi, ki sta nato z jermeni poganjali oba stroja. Posebej zahteven je bil pogon stružnice, saj je moral zagotavljati vrtenje v obe smeri. Celotno električno omrežje je bilo napajano s standardno enosmerno napetostjo 110 voltov, kar je bilo v tistem času nekaj povsem običajnega.

Leta 1930 se je mlademu podjetniku Niku ponudila priložnost za razširitev strojnega parka z nakupom dveh avtomatov: za izdelavo risalnih žebličkov in za papirne sponke. Oba stroja je imel v svoji delavnici v Železnikih domačin, inženir Boncelj, ki pa je bil zaposlen v Ljubljani. Proizvodnja na obeh avtomatih nikakor ni hotela steči, v glavnem zato, ker inženir ni imel ustrezno usposobljenih delavcev, sam pa je bil zaradi službenih obveznosti v Ljubljani večinoma odsoten. Stroja se je zato odločil prodati, kupiti pa jih je želel prav mladi Niko Žumer, a je za-

radi omejenih finančnih sredstev z nakupom dolgo okleval. Ko je v Posojilnici in hranilnici na Češnjici dobil ugoden kredit za manjkajoča sredstva, se je nazadnje le odločil in stroja še istega leta tudi kupil. Avtomat za izdelavo risalnih žebličkov je stal 35.000 din, avtomat za sponke pa 16.000 din, kar za takratne razmere ni bil majhen denar (za 25 tisočakov, na primer, je bilo takrat mogoče kupiti večjo kmetijo).

Najprej je bilo ob montaži strojev na novi lokaciji treba pod strop delavnice montirati še tretjo transmisijijsko gred, ki naj bi s pomočjo jermenja poganjala oba avtomata. Že kmalu po pričetku obratovanja obeh avtomatov pa se je izkazalo, da je stroj, namenjen izdelavi risalnih žebličkov, potreben temeljite predelave. Po načrtih Nika Žumra so jo opravili v zadrugi Plamen v Kropi, kjer so izdelali nov steber z vodili za pah za izsekavanje, da je bilo mogoče montirati ročico za njegov pogon. Za delovanje ročice je bilo treba dodati še zobniško predležje, in ko je bilo opravljeno tudi to, je lahko proizvodnja nemoteno stekla.

Mlademu Niku je težave v začetku povzročalo tudi tržišče. Največ problemov je bilo s Srbijo, a se je na koncu tudi tam našla rešitev. Za posle je pridobil veletrgovca Ognjanovića, ki je bil skupaj s partnerjem Stefanovićem v Beogradu lastnik velike

Delovodska šola v Ljubljani. V drugi vrsti stoji drugi z desne Lojzetov oče Niko Žumer.

trgovine s pisarniškim materialom Stio. Prodaja je stekla tudi na tem področju in že kmalu je s svojimi proizvodnimi artikli Niko Žumer zalagal celotno takratno jugoslovansko tržišče. Zanimivo, da je tudi po drugi svetovni vojni, ko je bila ustanovljena zadruga Niko z enakim proizvodnim programom, ostal njen predstavnik na področju Srbije Žumrov predvojni zastopnik, gospod Ognjanović, kasneje, po nastanku tovarne Niko, pa v enaki funkciji še njegov sin.

Ker si je Niko skozi poslovne povezave pridobil nekaj dobrih prijateljev v kroparski zadrugi, se je po pogovoru z njimi odločil pričeti z izdelavo žebeljev, imenovanih planinčarji, ki so jih uporabljali čevljarji. Izdelovali so jih povsem ročno, zato razen ustreznih ognjišč za proizvodnjo ni bila potrebna nikakršna druga oprema. Pojavila pa se je težava z zagotovitvijo ustreznega prostora zanjo. Najcenejša rešitev se je pokazala z gradnjo stavbe ob že obstoječi delavnici proti hribu. Čeprav je bila stavba lesena, je imela normalne temelje, da bi bila, ko bi bilo za investicijo dovolj denarja, možna nadaljnja pozidava. Tako je celotna delavnica dobila obliko črke L, na strešnem slemenu pa je bil narejen še poseben nastrešek z odprtini za zračenje in nemoten izhod dima s kovaških ognjišč. Tla so bila tako kot v kovačnici zaradi nevarnosti požara narejena iz stepane ilovice.

S pridobljeno novo stavbo pa je bil izgubljen dobršen del dvorišča. Ostal je le ozek prehod med že obstoječim svinjakom in delavnico, ki pa je bil vseeno dovolj širok, da se je dalo na zmanjšano dvorišče priti z ročnim vozičkom. V novem, lesenem delu delavnice, ki ni imela stropa in se ji je videlo ostrešje, je ob posameznih ognjiščih delalo tudi do 13 delavcev. Ti so žeblje kovali v modelih na ustreznih nakovalih in prav s kovaško dejavnostjo je Niku Žumru uspelo prebroditi težke posledice v tem času že prihajajoče svetovne gospodarske krize. Kljub temu je proti koncu leta 1935 kovaško dejavnost postopoma opustil, saj mu je začelo primanjkovati prostora za njegovo osnovno dejavnost. Leseno stavbo je pozidal in nekoliko kasneje vanjo preselil

Domača hiša z delavnico po dozidavi.

avtomate, sodelovanje s kroparsko zadrugo pa se je nadaljevalo še dolgo po tistem, ko se je gospodarstvo po končani krizi pričelo ponovno oživljati.

Ob vseh aktivnostih z obrtjo v zvezi je imel Niko veliko srečo, da je za hišo skrbela in vse gospodinjske posle vodila mama Micka, ženska neverjetne energije in zelo ukazovalna, včasih še celo preveč. Ker je zgodaj ovdovela, se je močno navezala na sina Nika, kar je kasneje na svoji koži občutila tudi njegova žena Lucija. Na uspehe svojih sinov je bila zelo ponosna, saj je šla zasluga za njihovo šolanje predvsem njej in tega tudi ni nikoli pozabila povedati. Ob tako gospodovalni tašči pa ima običajno težave vsaka "ta mlada" in tudi pri Žumrovih ni bilo nič drugače. Niku je namreč, vsem njegovim aktivnostim navkljub, uspelo spoznati svojo bodočo ženo, Brinarjevo Lucijo iz Lajš nad Selci. Na manjši kmetiji z nekaj polji in gozda, kjer je bila doma, so poleg prašičev redili tudi dve kravi, ki sta dajali dovolj mleka družini, v kateri je bilo poleg staršev še pet otrok.

Vse potrebno za skromno življenje so pridelali doma, kupovali so le sol, sladkor in petrolej (Lajše so dobile elektriko šele po drugi svetovni vojni), ob posebnih prilikah pa še kakšen priboljšek. Za delo na polju niso imeli konja, ampak vola.

Rodbinski priimek Brinarjevih je bil Rihtaršič. Stric Janez, brat Lucijinega očeta Tomaža, je bil duhovnik in župnijski upravitelj pri sv. Heleni v Dolškem pri Ljubljani, kasneje pa so ga premestili v Bukovščico, kjer je tudi umrl. Pokopan je v družinskem grobu Brinarjevih v Selcih. Brinarjeva Lucija je kon-

Brinarjevi iz Lajš.
Lucija, Nikova
bodoča žena in
Lojzetova mati,
stoji na desni.

čala osnovno šolo v Selcih in nato več let živela pri stricu Janezu, župniku v Dolskem, ki mu je gospodinjila sestra Katra. V letih življenja v Dolskem je postala zelo razgledana, obenem pa so ena usta manj, ki jih ni bilo treba hraniti, pomenila za starša doma v Lajšah precejšnjo razbremenitev. Kasneje se je izučila za šiviljo, spoznala Nika Žumra iz Železnikov in se z njim poročila na binkoštni dan leta 1931. Poročil ju je seveda stric Janez in tudi poročno kosilo, kot je bilo tedaj v navadi, so njima in svatom postregli v Dolskem. Lucija je s seboj v novi dom za doto prinesla opremo za spalnico in šivalni stroj, na katerega je kot izučena šivilja šivala perilo za celotno Žumrovo družino, otrokom pa tudi obleke in na ta način pomembno prispevala v družinski proračun. Spalnico sta si novopečena zakonca uredila v sobi nad kovačnico in Lucija je nemudoma prevzela vsa gospodinjenska dela in opravila v hiši, razen seveda kuhinje, ki si jo je lastila mati in tašča Micka. Ona je namreč kuhala za celo družino in snahe k štedilniku sploh ni spustila. Poleg kuhanja je običajno enkrat tedensko mesila in pekla kruh, in to toliko, da ga je bilo dovolj do naslednjega tedna. Sama je hodila k mesarju in snaha Lucija je smela biti v kuhinji le tedaj, ko je za kakšno opravilo potrebovala več rok. Mati Micka je

bila ženska neizmerne, precej nebrzdane energije, kar je Lojzetova mama Lucija, po naravi in značaju povsem drugačna od nje, večkrat še kako občutila na lastni koži. Nekoč je svojemu sinu Lojzetu potožila, da ga kot prvorojenca še previjati in kopati ni smela, zato pa je lahko veliko pomagala možu Niku pri njegovem delu.

Takšne so bile razmere v Žumrovi hiši tedaj, ko se je zakoncema Luciji in Niku 28. aprila leta 1932 rodil prvi otrok in ga je babica Marija Zupanc tlesknila po zadnji plati, da je prvič zajokal. Prvorojenega sina so po enem tednu odnesli h krstu, njegov boter pa je bil Nikov brat Lojze, po katerem je krščeneec tudi dobil ime. Po pripovedovanju mame Lucije je mali

Poročna slika Nika in Lucije Žumer.

Lojze prvo leto zbolel za hudo pljučnico, zato so vsi mislili, da ne bo preživel, a se je po zaslugi legendarne zdravnice dr. Valerije Strnad vendarle vse srečno izteklo. Druga nesreča je Lojzeta doletela še v času, ki se ga prav tako ne spominja in ga pozna le po maminem pripovedovanju. Oče Niko je v svoji delavnici poleg drugega popravljal tudi kmečke stroje in tako se je zgodilo, da je nekega dne na popravilo pred delavnico čakala ročna mlatilnica za žito. Imela je večje zobato kolo, ki je poganjalo manjši zobnik na bobno, in ko je mali Lojze med igro na dvorišču zašel k njej, je stopil prav na prečko večjega od obeh zobnikov. Kolo se je pod njegovo težo zavrtelo, in ker se je držal za ozobljeni obod kolesa, so mu roko zgrabili zobje obeh, večjega in manjšega zobnika. K sreči je bil modul ozobljenja zelo grob in je stisnil le kazalec na desnici. Pa je kri vendarle špricnila in prst je ostal nekoliko stlačen, tudi še potem ko se je že zacelil. Ker se mu je rana vnela, je nesrečni fante kar nekaj noči prejel v maminem in očetovem naročju, a je pri celjenju rane spet pomagala dr. Strnadova. Naslednji stik z zdravnikom je bilo cepljenje proti črnim kozam, ki je bilo že takrat obvezno in ga je bilo treba ob vpisu v osnovno šolo ponoviti.

Prvi trije potomci (Marjan, Mojca in Lojze, po vrsti od leve proti desni) z obema staršema.

Kakšne druge otroške zdravstvene preventivne pa v tistih časih sploh ni bilo.

Ko je minilo leto, se je Lojzetu pridružil brat Marjan in leto kasneje še sestra Mojca, ki je bila krščena za Marijo. V začetku so jo klicali Marijca, kasneje pa se je je prijelo in ji tudi ostalo ime Mojca.

Delavnica

Z začetkov njegovega zavedanja so Lojzetu najbolj ostali v spominu ognji z ognjišč v lesenem delu delavnice, kjer so kovači kovali žebelje za Kropo.

Svatje na poroki Lucije in Nika Žumer.

Okna v delavnici so bila nizko pri tleh, zato je skoznje lahko gledal v notranjost. Stara mati je dan v glavnem prebila v kuhinji, in ko je Lojzek shodil, je bil bolj ali manj prepuščen samemu sebi. Oče Niko je, razen časa za kosilo in obveznega polurnega počitka po njem, dan prebil v delavnici, mama Lucija pa je, poleg gospodinjskega dela, prav tako pomagala v delavnici, največ pri pakiranju izdelkov, kasneje pa je tudi vodila računske knjige podjetja. Ko je namreč v začetku tridesetih let prejšnjega stoletja gospodarska kriza popustila, je delo v Žumrovi delavnici, ob že utečeni kovaški obrti, lepo steklo. Podkovanja konj se Lojze še danes živo spominja. Oče je imel podkve vnaprej pripravljene, a jih je bilo treba pri podkovanju vedno še prilagoditi velikosti in obliki konjskega kopita. Da je mero lahko vzel, je vsako podkev pred pomerjanjem razgrel in jo pritisnil na kopito, kar pa je bilo zelo neprijetno, saj se je ob tem roževina konjskega kopita žgala in obupno smrdela. Večkrat je bilo treba kopito tudi obrezati s posebnim orodjem, in ko je bila podkev kopitu prilagojena, jo je nanj pribil z žebli, imenovanimi konjaki". Ob tem je moral posebej paziti, da so bili žebli pribiti samo v roževino. Pri podkovanju so pogosto sodelovali tudi otroci, ki so z vejami odganjali nadležne obade, da konj ni opletal z repom ali brcal z nogami.

V kovačiji so še vedno izdelovali tudi razna okovja za kmečke vozove. Otroke je zjutraj večkrat prebudilo udarjanje težkega kladiva, ko je oče s pomočnikom koval obroče za kolesa. Tega je bilo sicer vse manj, saj je prodaja sponk in žebličkov naraščala, od proizvodnje pa zahtevala vedno večje količine, zato je kovačnica vedno bolj samevala. O dejavnosti Žumrove delavnice v tistem času največ pove naslednji oglas, ki je leta 1931 izšel v publikaciji Gorenjska - letoviška, industrijska, trgovska, obrtna pri založniku Progres iz Novega mesta.

Delavnica zaradi obeh avtomatov za izdelavo risalnih žebličkov in papirnih sponk ni bila več vezana le na kovaško in ključavničarsko dejavnost. Največja odjemalca žebličkov in sponk sta postala že omenjeno beograjsko podjetje Stio in Papiros iz Zagreba. Izdelki so se zato imenovali Stio, blagovni

Oglas za firmo Žumer iz Železnikov, objavljen v publikaciji založništva Progres iz Novega mesta.

znamki Atlantic za žebličke in Mephisto za sponke je, verjetno po nasvetu kupcev, Žumer pričel uporabljati šele kasneje. Za povečan obseg dela pa je bilo potrebno tudi večje število delavcev. Poleg pomočnika Viktorja Simončiča so bili v delavnici vedno vsaj trije vajenci, med njimi Šimnov Nace iz Dražgoš, ki so ga med vojno v bitki za domačo vas ubili Nemci, in Megušarjev Lojze iz Megušnice, ki je med vojno padel kot partizan. Tik pred vojno sta se prišla kot vajenca učiti tudi Franc Pfajfar iz Lajš in Peter Polajnar s Češnjice, ki je ostal delu in delavnici zvest vse do odhoda v partizane jeseni 1944.

V delavnici je delo potekalo od šestih zjutraj do petih popoldne, vmes so imeli enourni odmor za kosilo. Avtomati za sponke in žebličke so večinoma tekli tudi ponoči. V nočni izmeni so delali posebej priučeni delavci, v glavnem domačini iz Železnikov. Delo ni bilo zahtevno, treba je bilo le redno menjati kolute hladno valjanih trakov za žebličke in kolute žice za sponke ter skrbeti, da je bilo v posodah vedno dovolj olja za mazanje. Oba avtomata sta bila s pomočjo jermenskega prenosa vezana na transmisijsko gred, motor, ki jo je poganjal, pa je moral biti v stalnem pogonu. V primeru večje okvare so za njeno odpravo poklicali mojstra Nika Žumra ali njegovega pomočnika, da jo je odpravil.

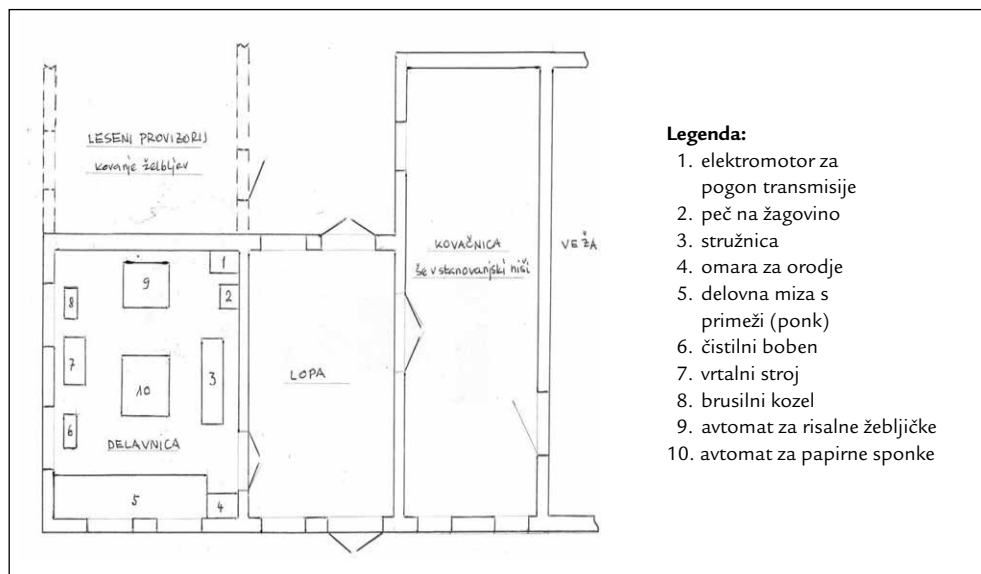
Sponke in žeblički so iz avtomatov v zaboje padali zamaščeni od olja, saj je bilo treba obdelovanje ob teku skozi oba stroja ustrezno podmazovati. Ker takšni niso bili primerni za embaliranje, so jih morali očistiti. V ta namen je mojster Niko izdelal poseben lesen boben, ki je imel obliko prizme s šesterokotno osnovno ploskvijo. Prizma se je vrtela na gredi, ki z njenima stranicama ni bila vzporedna, zato je ob vrtenju bobna mešanico

žebličkov ali sponk z žagovino v njem temeljito premetavalo. Po določenem času so vsebino iz bobna vsuli na sito in ločili izdelke od žagovine, ki je po večkratni uporabi postala že skoraj črna. Seveda je niso zavrgli, ampak so jo shranjevali na podstrešje delavnice, kjer je počakala do zime, ko so z njo kurili posebej za to prirejene peči. Očiščene risalne žebličke ali sponke so pakirali v škatlice po sto kosov, te pa nato v pakete po deset škatlic. Za kar najhitreje doziranje so sto kosov našteji v škatlico, jo položili na eno stran dvoskodelične tehtnice in nato polnili nove na njeni drugi strani. Kot se spominja Lojze, je to delo večkrat opravljala mama Lucija in včasih stara mati, če ni imela dela v kuhinji. Pomagali sta jima očetovi brezposelni sestrični Beta in Franca, hčerki brata stare matere Micke, Jožmanovega Jožeta.

Delavnici je hladno valjane trakove in žico za proizvodnjo dobavljala Kranjska industrijska družba z Jesenic. Material je do Škofje Loke prispel po železnici, od tam pa so ga do Železnikov vozili vozarji ali furmani v skladišče surovin za celotno dejavnost, ki je bilo v lopi. Tudi izdelke so največjim kupcem do železniške postaje v Škofji Loki vozili vozarji s konjsko vprego na posebnih

vozovih – parizarjih, ki so jim v Železnikih rekli "tajseljni". Običajno so težke zaboje ob nepogrešljivem furmanskem kričanju pričeli nalagati že ob štirih zjutraj, kar je seveda prebudilo vse stanovalce v hiši.

V tem času so v Železnikih že imeli nekaj električnega omrežja, ki ga je napajala elektrarna Sodrarske zadruga na Čejnjeni. Obratovalo je tudi nekaj zasebnih manjših elektrarn, ki pa so oskrbovale le delavnice in hiše njihovih lastnikov. Ljudje so hitro spoznali prednosti električne energije, zato se je vedno več posameznikov odločalo za gradnjo malih elektrarn, če so le imeli primerne naravne danosti zanje. Predvsem hribovski kmetje so gradili vedno več tovrstnih objektov, z izdelovanjem malih Peltonovih turbin zanje pa so pričeli prav v Žumrovi delavnici. V eni od ljubljanskih livarn so jim vliвали lopatice, ostali elementi, vključno z ustreznim ohišjem in vodno šobo, pa so nastajali v domači delavnici. Zaradi prevelike zasedenosti je ta postajala premajhna, v veliki meri zato, ker je vse stroje poganjal en sam motor preko transmisije in so posledično morali vsi stati v enem prostoru. Razporeditev strojev v delavnici nazorno kaže spodnji tloris.

Tloris delavnice z legendo.

Ko je Niko Žumer prenehal z izdelavo žebeljev za naročnike v Kropi, je leseni del delavnice pozidal, da bi tja prenesel oba avtomata ter čistilni boben, v prvotni delavnici pa obdržal le obdelovalne stroje. Vendar se je pred preselitvijo pojavila težava s pogonom. Če bi hotel stroje le prenesti, bi moral tudi v novi delavnici namestiti transmisijski sistem za njihov pogon, a bi bila za vsak stroj svoj kolektorski motor za enosmerno napetost nesprijemljiva, predvsem pa predraga rešitev. K sreči je leta 1931 na Rudnem pričela obratovati elektrarna s trofaznim izmeničnim sistemom. Ta sistem je pred enofaznim imel prednost tudi zaradi razmeroma ugodne cene kratkostičnih asinhronih motorjev, uporabnikov trofaznega sistema, poleg tega pa jih je bilo mogoče dobiti tudi v izvedbah z manjšo močjo.

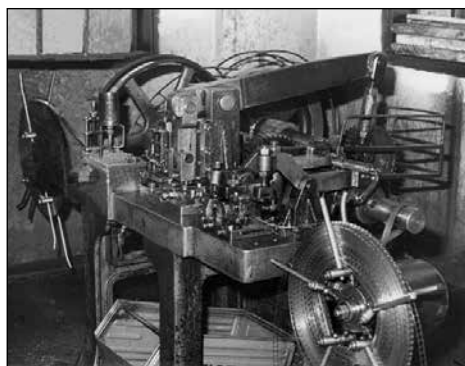
Žumrova delavnica se je kmalu priključila v nje-
no omrežje in za pogon motorja obstoječe transmi-
sije obdržala še priključek na enosmerno napetost.
Tako so bile delavnice in hiša nekaj časa priključene
na oba sistema. V novo pozidano delavnico so pre-
selili oba avtomata, vsakega s svojim motorjem za
pogon, prav tako čistilni boben z dodanim lastnim
motorjem. Zaradi dostopa v novi del je bilo treba
prebiti zid za prehodna vrata, motor za pogon tran-
smisije pa zaradi vrat prestaviti v levi vogal delavni-
ce. Hkrati so enosmerni motor za pogon transmisije
zamenjali z asinhronim. S to potezo so se Žumrovi
lahko odpovedali enosmernemu napajanju in tudi
za razsvetljava pričeli uporabljati le izmenično na-
petost. Kmalu zatem je tudi elektrarna Sodarske za-
druge na Češnjici zamenjala generator in prešla na
trofazni izmenični sistem.

V zvezi z delavniškimi prostori se je v obdobju
pred drugo svetovno vojno zgodila dodatna pre-
razporeditev. Ko je bila 24. februarja 1937 ustanov-
ljena Lesno produktivna zadruga za Selško dolino,
naj bi po prvotnem načrtu imela svoj sedež na Če-
šnjici. Ker tam primerne prostora niso našli, se je
Niko Žumer kot prvi načelnik zadruge odločil svojo
kovačnico zmanjšati za polovico in v njenem spre-
dnjem delu urediti zadružno pisarno. Na hišni fasa-
di so namestili tablo z napisom "LESNO PRODUK-

TIVNA ZADRUGA, z. o. j.", v pisarni z lončeno pečjo
pa sta uradovala Janko Kemperle in računovodkinja
Ivanka Prevc. Vendar zadruga pisarne ni uporablja-
la prav dolgo, saj je že naslednje leto našla večje pro-
store v pritličju hiše Leopolda Gartnerja na Češnjici.

Od takrat naprej je zadružni prostor Niku Žumru
služil za pisarno, kjer si je omislil tudi telefon in pi-
salni stroj. Poleg pisalne mize in manjše mizice za
pisalni stroj je bila tam tudi večja miza s tehtnico,
kjer so pakirali risalne žebličke in sponke.

V obeh delavnicah je bilo sedaj dovolj prostora,
in ker so bile potrebe trga vedno večje, je bilo treba
dokupiti nove stroje. V prvo delavnico so tako na-
mestili skobeljni stroj (šeping), prvega svoje vrste
z že vgrajenim motorjem v ohišju, in nov vrtalni
stroj, ki pa je imel pogon še preko transmisije. V
drugo delavnico so dodali 15-tonsko horizontalno
in 30-tonsko navadno ekscentrično stiskalnico (pre-
šo), za katero je celjski orodjar Javoršek izdelal štan-
co za postopni rez risalnih žebličkov, s katerim pa je
bilo na začetku veliko težav. Šele s pomočjo orodjar-
ja Čarmana, zaposlenega v tovarni Eka v Ljubljani,
so jih rešili tako, da so z vsakokratnim hodom paha
iz orodja padli trije risalni žeblički naenkrat, kar je
proizvodnjo žebličkov ustrezno povečalo in zados-
tilo potrebam trga. Prva, 15-tonska horizontalna
ekscentrična stiskalnica je bila namenjena izdelavi
risalnih žebličkov, ki pa niso bili izdelani iz enega
kosa, ampak so na posebej odštancano okroglo
ploščico z avtomatom prikovičili konico žeblička.
Tem žebličkom so pravili tepiharji, ker so bili name-

Avtomat za izdelavo risalnih žebličkov.

njeni za pritrjevanje tepihov in drugih talnih oblog. Na isti stiskalnici so izdelovali tudi plombe za tračne vezi, s katerimi so ovijali zaboje. Naročnik teh plomb je bil Nikov brat Lojze za firmo Marad, ki je zaboje izvažala v Izrael.

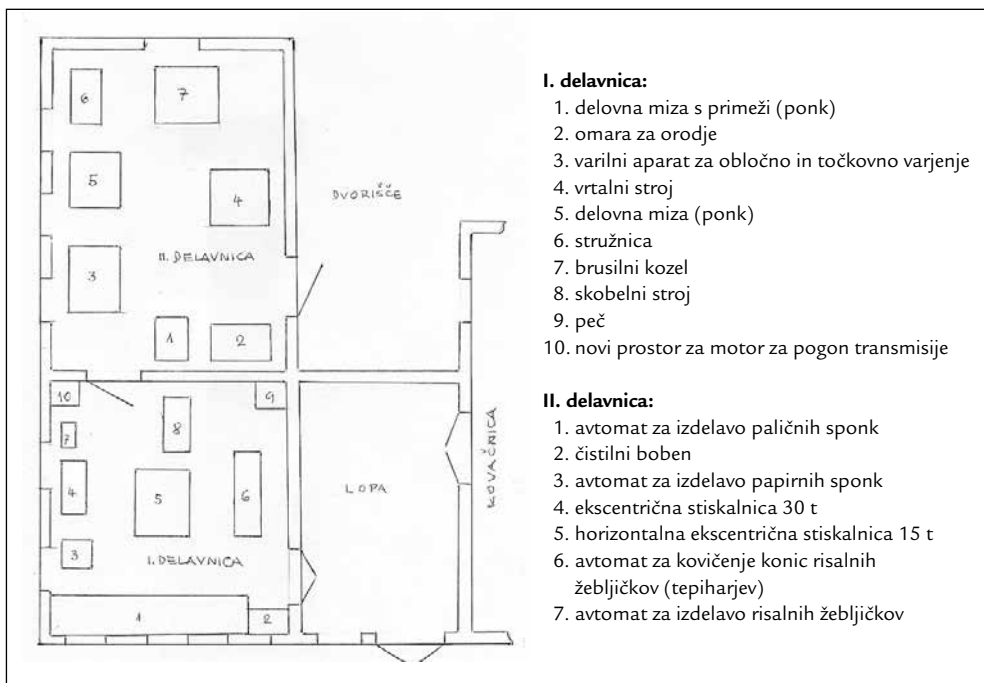
Zadnji v prenovljenem in razširjenem strojnem parku je bil avtomat za izdelavo paličnih sponk, namenjenih spenjanju aktov. Vrsta 50 sponk je bila zlepljena v paličico in od tod je tudi izviralo ime za nje. Avtomat je izdeloval sponke, ki so imele obliko črke u, in jih nizal na paličasti nastavek, kjer so se prepojile s hitro sušičem se nitrolakom in se po nastavku pomikale nad električnim grelcem, kjer se je lak strdil. Na koncu je poseben mehanizem rezal sponke v paličicah po 50 skupaj. Tudi ta stroj je že imel motor v svojem ohišju, ob njegovi montaži pa se je pojavila težava, kje dobiti ustrezen nitrolak. Tega so nato izdelali v tovarni barv Medič & Zankl v Medvodah, po vojni poznani kot Color, danes pa je v sklopu avstrijskega holdinga Ring sestavni del domažskega Heliosa. Po igri naključij je v sklopu prav tega holdinga lastniško pristalo tudi podjetje Niko

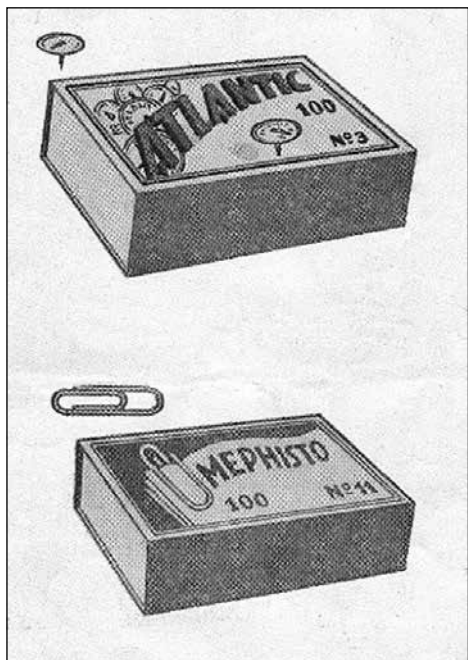
Avtomat za papirne sponke.

Železniki, ki se je po drugi svetovni vojni razvilo iz zadruga Niko, ta pa iz predvojne Žumrove obrtniške delavnice. Kakor koli že, proizvodnja paličnih sponk je končno lahko stekla, stroj pa je neprekinjeno tekel podnevi in ponoči.

Delavnica je bila tako zadnja leta pred začetkom druge svetovne vojne kadrovske popolnoma in polno zaposlena, kar se je ugodno odražalo tudi po finančni plati. Poleg lastnih sredstev je bilo namreč za nabavo novih strojev treba najeti tudi kredite,

Dokončna ureditev delavnic in razpored opreme pred začetkom druge svetovne vojne.

Škatlici risalnih žebličkov in sponk z imeni po želji in zahtevi kupca Papirosa iz Zagreba.

njihovo redno odplačevanje pa je zaradi povečane obsega proizvodnje omogočal prav sorazmerno večji dohodek. Za pozitiven finančni učinek je bila zaslužna celotna Žumrova družina, saj zaradi sodelovanja družinskih članov niso najemali toliko delavcev, kot bi jih bilo potrebnih brez njihove pomoči. Svoj delež so prispevali tudi otroci, če ne drugače, s sestavljanjem škatlic, v katere so nato pakirali posamezne izdelke. Šlo je, skratka, za tipično družinsko dejavnost, ob kateri pa si Žumrovi niso privoščili niti malo nepotrebne razmetavanja ali razkošja.

Na spodnjem tlorisu še ni vrisana razdeljena kovačnica z združno pisarno, a je iz gornjega opisa razvidno, kako je bila videti po pregraditvi. Vrisan je le dodatni vhod v novo pisarno, pridobljeno iz lope, ki je bila kot predprostor obeh delavnic tudi njun sestavni del. V lopi je bila pakirnica, služila je za skladišče izdelkov in repromateriala, namenjena je bila odpremi izdelkov končnim kupcem, krajše obdobje so bili v tem prostoru nameščeni celo bobni za čiščenje žebličkov in sponk. Predvsem pa je bila v lopi velika omara, kjer so bili skladiščeni očis-

čeni izdelki, embalaža zanje in tudi že pakirani risalni žeblički, sponke in kasneje palične sponke. Ker so v delavnici še vedno popravljali kmetijske stroje, je lopa služila tudi za servisno dejavnost. Iz nje so vodile stopnice na podstrešje nad delavnicami, kjer so bili shranjeni razni rezervni deli in obrabljena žagovina iz čistilnih bobnov, ki je pozimi služila za kurjenje delavniških peči. Ker je žaganje med zgorevanjem v teh pečeh večinoma tlelo, je obstajala velika nevarnost nastanka ogljikovega monoksida, zato je bila pri delu vedno potrebna velika previdnost, zračenje delavnic pa nikoli odveč.

Družinsko življenje Žumrovih

Leta 1937 je po Lojzetu, Marjanu in Mariji na svet prijel Lucijin in Nikov četrti otrok, ki so ga po očetu krstili za Nika. Ko je Lojze tistega junijskega večera iskal mamo, mu je stara mati povedala, da je šla v cerkev, vendar se je nedolgo zatem iz zgornje spalnice zaslišal jok, in ko je babica Marija Zupanc prinesla pokazat jokajočega novorojenčka, je Lojzetu brž postalo jasno, kakšne vrste je ta maša bila.

Vsi Žumrovi otroci so bili rojeni v domači hiši. Pri porodu je vedno pomagala babica, le če se je kaj zapletlo, so poklicali zdravnika. Dela z dojenčki pa je bilo na splošno precej manj kot v modernih časih. Za njihovo kovanje je bila pri hiši lesena banjica, pri umivanju pa so uporabljali navadno milo, le lasišče so navadno namazali z jajčnim rumenjkom in z maslom odstranili odmrle delčke kože. Po kopeli so dojenčka zavili v plenice in ga celega povili s povoji, da je izgledal kot mumija. Zakaj so to počeli, ni bilo povsem jasno. Da so povijali noge, je zaradi kolkov še nekako razumljivo, zakaj je bilo treba povsem k telesu poviti tudi roke, pa ne zdrži nobene pametne razlage. Ena od njih menda pravi, da se tako povit dojenček ni mogel opraskati po obrazu, saj mu je bilo nohte v zgodnjem obdobju življenja še prepovedano pristiti!

Tudi dojenčkove zdravstvene težave so navadno reševali kar doma. Če je bil zaprt, so ga s koščkom

mila nekako poklistirali, pa je bil problem rešen. Ob neprestanem joku so posumili, da ga boli uho, in mu tja vlili v jajčni lupini ogreto jedilno olje. Ko je bil mali Niko star dobrega pol leta, so vsi otroci v hiši staknili oslovski kašelj. Večji otroci so nadlogo radi prenašali, saj jim je oče je iz Ljubljane nosil sirupe za blažitev kašlja, ki so jih radi uživali zaradi njihovega sladkega okusa. Mali Niko pa je zelo trpel, in ko ga je napadel kašelj, ga je pričelo dušiti, da je v obraz povsem pomodrel. Oče ga je reševal z dihanjem usta na usta, saj bi se v nasprotnem primeru lahko zadušil. Zdravnika so klicali le v izrednih primerih, in ko so otroci prebolevali davico, jim je na pomoč priskočila dr. Strnadova.

Do Nikovega rojstva so vsi trije otroci spali skupaj, v spalnici staršev, nato pa so jih preselili v sobo za spalnico z vhodom iz zgornje kuhinje. Sobi so, iz bogve kakšnih razlogov, rekli "špajza", imela pa je to prednost, da se ponoči vanjo ni slišalo Nikovega neutolažljivega joka. Zoprno je bilo le pozimi, ker soba ni bilo kurjena, saj je oče peč namestil le v zakonski spalnici, da v njej zaradi dojenčka ni bilo mrzlo kot v ledenici.

Tudi prehrana dojenčkov je bila takrat zelo preprosta. Ko je mati nehala dojiti, je otrokova glavna prehrana postala nekoliko popražena moka, zalita z mlekom. Vse skupaj je bilo ravno prav tekoče in primerno za hranjenje s stekleničko in dudo. Ko je otrok pričel jesti po žlički, pa so mu običajno pripravili koščke belega kruha na prevrtem mleku z dodatkom smetane. O kakšnem dodajanju različnih dodatkov po vitaminski lestvici, ki je danes povsem običajno, takrat seveda ni bilo sledu. Otroci pa so bili zato veliko na svežem zraku in soncu, ki je Žumrovo hišo obsevalo tudi pozimi, kar je bilo za Železnike prej izjema kot pravilo. Ločani menda pravijo, da smo Železnikarji doma od tam, kjer sonce pozimi "s špegлом mečejo" v dolino.

Podobno, kot je bila preprosta prehrana majhnih otrok, je bila običajna tudi hrana ostalih članov Žumrovega gospodinjstva. Med tednom so bile na jedilniku predvsem brezmesne jedi, izjemoma včasih tudi iz drobovine. Najbolj znana takšna je bila "ta

Smo že štirje, z bratom Nikom v maminem naročju.

jetrova", nekakšna železnikarska specialiteta iz koruznih žgancev in govejih jeter v omaki. Vsako soboto pa je stara mati Micka prinesla od mesarja kos mesa za juho in kos za pečenko, ki je bila v nedeljo poleg krompirja in solate sestavni del nedeljskega kosila. V poletnem in jesenskem času je bilo na mizi vedno dovolj doma pridelane zelenjave, ki sta jo pozimi nadomestila prav tako doma pridelana in skisana repa in zelje. Poleti je bila pogosto za večerjo skleda solate s kosom kruha, ko pa zelenjave ni bilo, so za večerjo jedli koruzni sok, imenovan podmet, zabeljen z ocvirki in malo mleka. Za spremembo je bila včasih na mizi tudi na vodi kuhana prosena kaša. Med tednom so bili za zajtrk koruzni žganci in bela kava, ki pa seveda ni bila prava, ampak le zmes ječmenove kave s cikoriijo. Rekli so ji "zorc" in prav vsako jutro ga je stara mama skuhala velik lonec, ki je čez dan stal na štedilniku tudi za gašenje žeje. V nedeljo so poleg kave jedli kruh, ker so starši in stara mama odšli k jutranji maši in za kuhanje žgancev ni bilo časa. Delovni dan se je začel z zajtrkom, navadno ob sedmih, ko so bili tudi otroci že pokonci. Oče in mama sta poleti vstajala ob petih, pozimi pa nekoliko kasneje, ob šestih. Za dopoldansko malico so otroci dobili kos kruha in v sadni sezoni tudi jabolko. Ob desetih dopoldne je iz delavnice prišel maličat tudi oče Niko. Kosilo je bilo redno ob dvanajstih, ker so takrat stroji eno uro mirovali in so tudi delavci imeli uro odmora. Oče je po kosilu preostanek

časa izkoristil za polurni spanec ali dremež, nato pa se je vrnil v delavnico in tam ostal skoraj do večera. Tudi popoldne so imeli malico, največkrat kislo zelje ali repo s fižolom, poleti pa namesto tega kuhane krljhe. Vanje je mama rada vsula kuhan fižol s pripombo "da se boste najedli", kar pa otrokom ni bilo preveč pogodu, saj jim okusa krljhev in fižola neka-ko nista šla skupaj, najedli pa so se resda bolj. Večerja je bila redno ob sedmih, ko je oče zaključil delo v delavnici, najraje pa so imeli krompir v oblicah s kislim mlekom, in to le poleti, saj se pozimi mleko ni skisalo. Po večerji so se skupaj odpravili v hišo, kjer je oče prebiral časopis, mama pa se je vsedla za šivalni stroj ali pa krpala nogavice. Stara mama se je običajno lotila priprav za kosilo prihodnjega dne, in ko se je ura približala deveti, so se po odmoljeni roženvenski desetki ali dveh odpravili spat.

Poleg zelenjave so Žumrovi na vrtovih pri hiši pridelali fižol, ki ga je bilo dovolj za vse leto, krompir, peso in krmne rastline za prašiče pa so sadili na najeti njivi v Otokih. Njiva je bila sicer v župnijski lasti, na njej pa danes stojita tovarni Domel in Niko. Če je bila letina sadja dobra, so imeli jabolok doma dovolj za celo zimo, v nasprotnem primeru so jih morali dokupiti. Zaradi sončne lege obeh vrtov je bila že zgodaj spomladi na jedilniku zelena solata, stara mama pa se je ukvarjala tudi z gojenjem sadik, imenovala jih je "flance", za krmno peso, repo in kolerabo, ki jih je nato prodala okoliškim kmetom in z zaslužkom pokrila stroške vrtnarjenja. Zaradi vsega omenjenega je bilo z vrtovi in najeto njivo veliko dela, opravljala pa ga je v glavnem mama Lucija, ki so ji pri delu pomagali tudi otroci. Ko je spomladi sneg skopnel, so najprej navozili hlevski gnoj, zemljo pa nato preobrnili in zrahljali, ali kot so rekli, "preštihali".

Veliko dela je pomenila tudi priprava kurjave za zimo, predvsem butar in panjev, ki so jih kurili v kmečki peči. Panji so bili predvsem pomembni, ker so morali goreti počasi in vzdrževati temperaturo tudi preko noči, z butarami pa je mama podkurjala ali kurila peč takrat, ko je pekla kruh. Edini vir energije za kuhanje je bil štedilnik na drva, električnih

ali plinskih še ni bilo, zato so kurili predvsem žagar-ske odpadke, žamanje in krajnike, ki so jih dobivali na Kemperlovi žagi, zraven pa tudi drobno cepljena bukova drva. Oče Niko jih je nabavil vsako jesen, razžagane in nacepljene pa so nato spravili pod streho. Pri vseh delih so po svojih močeh vedno pomagali tudi otroci, ki so se poleti v glavnem zadrževali okrog hiše, skozi okna opazovali delo v delavnicah in stari mami v kuhinjo nosili vodo ali drva za štedilnik, če jih je poklicala. Žumrova hiša je bila takrat še na samem, najbližji otroški vrstniki so bili doma pri Fajfarju na Škovinah. Prvi sosedje so bili sicer pri Poddrčarju, a sta tam živeli le starejši gospe, šivilji, ki otrokom iz soseščine nista mogli, niti znali biti prava družba. Z dovoljenjem očeta ali mame in z naročilom, kdaj se je treba vrniti, so Žumrovi otroci zato zahajali na Škovine, ni pa jim bilo dovoljeno potepati ali potikati se po Železnikih. Pozimi so se otroci v glavnem zadrževali v hiši in največkrat posedali na peči, ko je zapadel sneg, pa so tudi smučali. Smučarska oprema je bila sila preprosta. Smuči je izdelal Dešman, kolar iz Železnikov, namesto čevljev pa so imeli kar gumijaste škornje, ki so bili med železne čeljusti vpeti z močnejšo gumo ali elastiko. Šele ko so zrasli, so otroci za zimo in smučanje dobili gojzarje. Do pričetka šolanja pozimi niso imeli posebnega dela ali obveznosti, občasno so le pomagali pri pakiranju v delavnici.

Otroci so pozimi imeli vsak svojo majhno vrečo z neoluščenim prosom, ki so jo na peči segreli in jo nato odnesli v posteljo, da jim je bilo topleje. Ker je bilo stranišče zunaj hiše, so imeli pod posteljami nočno posodo za vsak primer. Življenje je potekalo mirno in enolično, za nekaj razburjenja je z občasnimi napadi ljubosumja ali bogve česa poskrbela le stara mama s svojim odnosom do snaha Lucije. Ta je njene muhe mirno prenesla, saj je oče Niko svojo mater hitro ustavil in potegnil s soprogo. Po taki izkušnji je včasih mama Lucija za nekaj dni vzela otroke s seboj domov v Lajše, kamor so tudi sicer, včasih le v nedeljo, z očetom radi skupaj zahajali. Na višku poletne sezone kmečkih del in opravil pa sta najstarejša od otrok, Lojze in Marjan, pri Brinarje-

vih večkrat po nekaj dni pomagala pri delih na polju. Ker v Lajšah takrat še ni bilo elektrike, so večere preživljali ob petrolejki, pa še s to so zaradi dragega petroleja varčevali.

Otrokom so veliko veselje predstavljali prazniki, ki so bili takrat v glavnem cerkveni, posebej pa so praznovali še god stare mame. Takrat so na obisk prišli vsi njeni otroci, se pravi strici in tete s svojimi družinami. Za domače otroke je bila to posebna priložnost za srečanje s svojimi bratranci in sestričnimi. Posebej so praznovali tudi mamin in očetov god, oče ga je praznoval na dan sv. Miklavža. Otrokom je bilo seveda najbolj pomembno, kaj jim bo ta prinesel, zato so mu že na predvečer pisali pisma s svojimi željami. Dokler niso znali pisati, jih je zanje po nareku pisala mama, da so jih nato pred spanjem položili na okno, kjer jih je dobil Miklavž. Otroci so tiste noči komaj dočakali jutro in z njim, navkljub skromnosti, v kateri so živeli, spoznanje o Miklavževi radodarnosti. Vsak je dobil igračo in sladkarije, ko so zrasli, pa tudi smuči in oblačila za smučanje. Cel dan so občudovali darila in uživali v sladkarijah, pa tudi sicer je bilo na Miklavžev dan pri hiši vedno zelo živahno, saj so prihajali obiski očetu Niku voščit god. Le teden dni kasneje je na dan svoje zavetnice godovala tudi mama Lucija, ki jo je soprog Niko vedno najprej obdaroval, nato pa sta skupaj odšla k maši v Dražgoše, v cerkev sv. Lucije. Zanimivo, pri Žumrovih so vedno praznovali le godove, na rojstne dneve so se komaj kdaj spomnili.

December je bil za Žumrove otroke v letih njihovega odrasčanja eden najlepših mesecev. Preden je zapadel sneg, so v gozdu nabrali mah in ga posušenega porabili za postavljanje jasic. S podstrešja so najprej prinesli trikotno desko in jo namestili v hiši v bohkov kot. Nanjo so napravili hrib, ga obložili z mahom in postavili hlevček. Ko so bile na svojih mestih tudi vse figurice, je oče Niko, ki je budno nadzoroval otroško delo, v jaslice napeljal le še elektriko za lučko.

Pred težko pričakovanim božičem so imeli tudi koline, tako da so bile poleg potice za praznike na mizi še krvavice. Na predbožični dan je bilo zelo pe-

stro v kuhinji, kjer sta mama in stara mama pekli potico, otroci pa čakali na polizek posode s sladkim nadevom. Na sveti večer je cela družina v molitvenem sprevedu z žerjavico in blagoslovljeno vodo pokadila hišne prostore, pa tudi na svinjak niso pozabili. Po tem opravilu so sedli k skromni večerji, še vedno je bil namreč post, nato pa počakali, da se je približala polnoč, in se odpravili k polnočnici. Ko so se vrnil, jih je čakala prava pojedina: krvavice s prilogo iz kislega zelja, za tem pa še težko pričakovana potica. Spanja na praznik skoraj ni bilo, saj sta oče in mama odšla že k jutranji maši, otroci pa za njima ob desetih. Praznično je bilo tega dne tudi kosilo in za pravo božično vzdušje je običajno poskrbel še novozapadli sneg. Božične jelke pa pri Žumrovih niso postavljali, ker je to takrat veljalo za preveč meščansko navado in celo za tuj, nemški običaj.

Naslednji praznik, ki so ga otroci vselej težko pričakovali, je bila velika noč. Veselili so se je predvsem zato, ker je zanje pomenila praznične dobrote, poleg katerih je vsak dobil še svoje pirhe. Mama Lucija jih je barvala tako, da je jajca kuhala s čebulnimi olupki, nekaj pa so jih pobarvali otroci sami s posebno modro ali rdečo barvo. Z njimi so se pirhali, jesti pa so jih smeli šele potem, ko jih je mama na veliko soboto skupaj s potico in šunko prinesla od žegna. Še prej so na veliko soboto zjutraj otroci odšli k cerkvi po blagoslovljeni ogenj. Tlečo gobo, privezano na žico, so vso pot vihteli, da ne bi ugasnila, doma pa je z njo mama zakurila v štedilniku in v peči. Velikonočni čas je večinoma minil v znamenju molitev in obiskovanju cerkve, krona vsega pa je bila velikonočna procesija. Na oknih hiš, mimo katerih se je vila procesija, so morale goreti sveče, ob božjih znamenjih, kjer se je ustavljala, pa so potekale molitve.

Življenje Žumrovih se je takrat nasploh vrtelo in se odvijalo med domom in cerkvijo. Vsako nedeljo so morali otroci k dopoldanski maši in popoldne k večernicam ali nauku, kot so jih nekateri imenovali. Tudi doma so molili pred vsako jedjo, otroci še spat niso smeli, dokler oče ni odmolil dela rožnega venca. Po otroški logiki so pri hiši s pobožnostmi precej

pretiravali, zato so konec takšnih in drugačnih molitev najmlajši člani družine komaj dočakali. Lojze pripoveduje, da ne bo pozabil, kako je kot otrok pozimi v cerkvi prezebal, pri molitvi, ki ji ni in ni hotelo biti konca, pa so otroci zdržali le zato, ker so tam pač morali biti, da se ne bi prezgodaj vrnili domov. Staršem so se sicer smilili, a si iz bojazni do duhovnika, ki je bil takrat zelo vpliven gospod, niso upali delati drugače. Pretirana gorečnost pa pri utrjevanju vere gotovo ni kaj prida pomagala, največkrat je dosegla ravno nasprotni učinek.

Na veliki šmaren, 15. avgusta, so Žumrovi običajno praznovali god in rojstni dan stare matere Micke, ki so ga še posebej slovesno obeležili leta 1937 ob njeni 70-letnici. Zbrali so se v Suši pri Zalem Logu, in ker jih je bilo veliko, prišli so tudi sorodniki iz Lajša, je oče Niko pri Benedikovem Viku, takratnem avtoprevozniku, najel manjši avtobus, da jih je odpeljal do vznožja hriba. Do Železnikov se je s svojim avtomobilom pripeljal stric Lojze, h kateremu je za vožnjo do Suše namesto otrok prisedla le stara mama, ki ji je bilo v avtobusu rado slabo še iz časov, ko je obiskovala brata Lojzeta v Nazarjah. V Suši so bili seveda vsi skupaj najprej pri maši, nato pa so še nekaj časa ostali pred cerkvijo, kjer je tudi nastala spodnja fotografija.

Tete in strici pa niso prihajali na obisk le ob godovih ali praznikih. Otrokom se je zdelo še posebej imenitno, ko se je na obisk pripeljal stric Lojze s svojim lastnim avtomobilom, kar je bilo za tiste čase

velika senzacija. Vedno, ko se je oglasil, je naložil otroke in jih odpeljal na vožnjo do Zalega Loga in nazaj, zanje pa je bil to sploh prvi stik z avtomobilom. Šlo je za nemško vozilo znamke DKW z dvotaktnim motorjem in karoserijo, večinoma iz lesene vezane plošče, ki je bilo pred vojno vse prej kot poceni. Njegova cena je bila 23 tisoč takratnih dinarjev, za tolikšen denar pa je bilo v tistem času mogoče kupiti že večjo kmetijo. Stric Lojze je bil v tistem času upravnik velikega škofijskega posestva v Savinjski dolini, avto pa je zaradi področne razsežnosti posestva resnično potreboval. Prišel je z industrijsko predelavo lesa iz cerkvenih in okoliških gozdov, ki so ga prej prodajali le kot hlodovino. V Nazarjah, kjer je imel sedež, je postavil žago in predelovalne obrate, iz katerih je po vojni nastala lesna industrija GLIN. Prijateljegal je s takratnim ljubljanskim škofom Jegličem in ga nekoč celo pripeljal v Železnike na obisk, kar je bil takrat zaradi velikega cerkvenega vpliva na ljudi nepozaben dogodek. Predvsem pa je bil škofov obisk pomemben za staro mamo, ki je vsem, ki so jo le hoteli poslušati, na dolgo in široko razlagala o njem.

Leta 1933 so očeta izvolili za župana Železnikov, vendar o obdobju njegovega županovanja Lojze ne ve kaj dosti. Spominja se, da je vsak delovnik ob desetih zapustil delavnico in za kakšno uro odšel na občino opraviti tekoče zadeve. Občinski prostori, pisarna in nekakšen predprostor za stranke, so se nahajali v prvem nadstropju Štalcove hiše pri cerkvi

Pred cerkvijo v Suši ob 70-letnici stare matere Micke. Poleg sorodstva stoji skrajno levo Viktor Simončič, Žumrov dolgoletni pomočnik, in v zadnji vrsti na levi prevoznik Viko Benedik.

Škof Jeglič na obisku pri Žumrovih. Visoki gost stoji med Srečkom in staro materjo Micko, pred katero sta desno Lojze in levo njegov brat Marjan. Fotografijo je pred domačo hišo posnel Lojzetov stric Matija.

sv. Antona. V pisarni sta imela vsak svojo mizo tajnica in župan, redno pa je bil poleg tajnice zaposlen le občinski sluga, ki je bil skrbnik obeh prostorov in raznašalec raznovrstnih obvestil. Nepoklicni župan je bil podrejen glavarju, načelniku glavarstva, ki je imelo sedež v Škofji Loki. Žumrova izvolitev za župana je zelo vznemirila posestniški del prebivalstva, saj mu ni šlo v račun, da je vodstvo občine prevzel nekakšen obrtnik, ki je imel v lasti le stanovanjsko hišo in delavnico. V takšnem vzdušju so mu med njegovim županovanjem metali polena pod noge, a je kot župan vztrajal vse do začetka druge svetovne

vojne, kar je bil tudi razlog, da ga je takoj po prihodu Nemcev v Železnike gestapo aretiral.

Poleg županovanja je bil oče Niko aktiven tudi v domačem gasilskem društvu, ki je imelo domicil v stavbi nad bajerjem na Klovžah. Kasneje so zgradili nov dom, ki je še dolgo po vojni služil namenu, in si namesto ročne omislili motorno črpalko. V tistih časih je bilo biti gasilec čast, pomagati gasilcem pa častno opravilo. Poleg skrbi za požarno varnost in gašenja požarov so gasilci sodelovali tudi pri raznih slovesnostih ali prireditvah in ob takih priložnostih tudi nosili uniforme. Za operativno dejavnost pa so

Oče Niko kot župan z občinskimi odborniki (sedi v sredini prve vrste).

Niko Žumer, slavnostni govornik ob otvoritvi novega gasilskega doma na Klovzah.

imeli posebna delovna oblačila, ki so si jih običajno nadeli za priprave in vaje. Vadili so običajno ob nedeljah, otroci pa so bili njihovi zvesti gledalci in veliki občudovalci.

Poleg dela v delavnici, na občini in pri gasilcih je oče Niko vedno našel čas, da je kot igralec sodeloval tudi v dramski sekciji. Večkrat na leto so pripravili premiero katerega od dramskih del, primernega nivoju domačih gledalcev. Kot režiser je v sekciji sodeloval rojak dr. France Koblar, ki je na vaje prihajal iz Ljubljane, bil pa je tudi glavni pobudnik dramske dejavnosti v kraju. Vaje so imeli zvečer, in ko je ob teh priložnostih odhajal od doma, je oče mami vedno povedal, da gre na "skušnjo", se spominja Lojze. Otroci teh predstav seveda niso videli, saj so bile na sporedu zvečer, igrali pa so jih na odru orlovskega doma. Nekoč ga je mama le vzela s seboj, ko so prikazovali pasijonsko igro Slehernik. Dogajala se je na prostem, za oder je služilo preddverje farne cerkve sv. Antona, sedeži pa so bili razporejeni na trgu pred njo. Ker je med vlogami v igri nastopal tudi okostnjak, ki je predstavljal Smrt, so se malemu Lojzetu okostnjaški prizori vtisnili globoko v spomin, tiste večera pa ga je bilo še v postelji pošteno strah.

Žumrova delavnica je v tem času obratovala s polno zmogljivostjo. Naročil je bilo dovolj in tudi permanentna so bila, zato je bilo zaposlenih vedno več. Zaradi očetovih dejavnosti na različnih področjih so k Žumrovim prihajali številni obiski, ki jim je Lojze večkrat prisluhnil, čeprav jih ni kaj dosti razumel. Opazil pa je očetovo zaskrbljenost zaradi dogajanja po svetu ob prebiranju časnika Slovenec, katerega

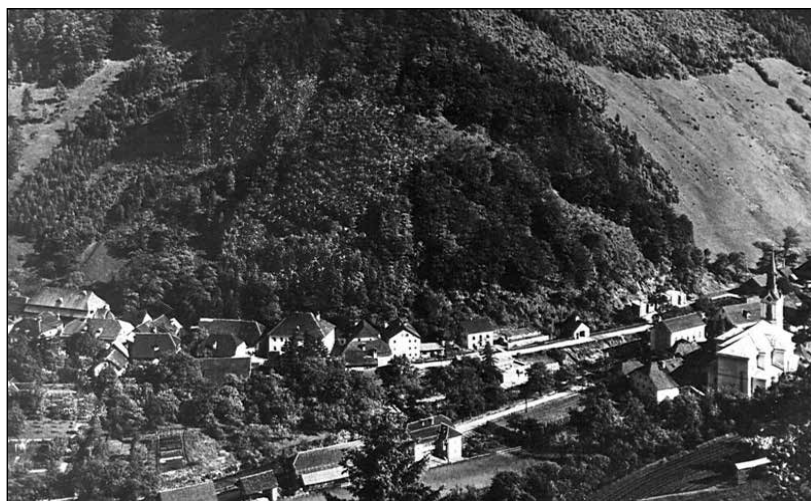
naročnik je bil. V skrbi za usodo svojega podjetja in v želji po še večji informiranosti v zvezi s svetovnimi dogodki si je oče leta 1937 omissil rabljen radijski aparat, ki je bil za tiste čase velika redkost in zato dovolj dragocen, da je z njim v glavnem ravnal le sam. Tako so večinoma poslušali poročila ljubljanske radijske postaje, kakšno posebej pomembno oddajo ali pa prenos smučarskih skokov iz Planice. Poslušanje glasbe je veljalo za zapravljanje časa, aparata pa v ta namen niso vklapljali in prav zato je z radiem tudi Lojze doživel neprijetno izkušnjo. Zaradi delavnice so namreč v hiši še vedno imeli obe električni napetosti, izmenično in enosmerno. Čez dan, ko je v delavnici potekalo delo preko enosmerne motornega pogona transmisije, je oče s posebnim stikalom priključil enosmerno napetost, in ker električni napeljavji v hiši in delavnici nista bili ločeni, so tudi v stanovanjskih prostorih imeli enako napetost. Ker pa je imel radijski sprejemnik vgrajen transformator, ga pod enosmerno napetostjo v hiši niso smeli vklopiti. Nekoč, ko je bil v sobi sam, je Lojze to vendarle storil, a na njegovo veliko nesrečo pod enosmernim tokom. Transformator se je začel pregrevati in po minuti ali dveh je iz aparata zasmrdelo in se pokadilo. Oče je smrad hitro zavohal, pritekel iz svoje pisarne in nemudoma izključil radio, takoj zatem pa se je pokadilo tudi iz Lojzetovih hlač. Takšen je bil njegov prvi stik z elektrotehniko, transformatorja pa k sreči ni bilo treba previti, saj je sprejemnik kljub vsemu še vedno deloval. Drugo, prijetnejšo izkušnjo pa je zanj pomenil motorček s priključno napetostjo 6 voltov, ki ga je očetu nekoč podaril prodajalec motorjev. Ob splošnem občudovanju se je veselo vrtel s pomočjo transformatorja za napajanje lučke v bogkovem kotu, zato je Lojze, opogumljen z uspehom, iz praznih kolutov sukanca maminega šivalnega stroja izdelal različne naprave, ki jih je poganjal 6-voltni motorček, za prenos pa so namesto jermenja služile vrvice.

Druga velika pridobitev pri hiši, ki jo je poganjala elektrika in je predvsem mami zelo olajšala delo, je bil električni likalnik. Stari likalnik na žareče oglje je z veseljem postavila v kot, saj je dotlej vedno tar-

nala, kako jo zaradi nastajanja ogljikovega monoksida ob tlenju oglja pri likanju z njim boli glava. Zato je med tem opravilom morala prostor stalno prezračevati in za temeljito razpihovanje odhajati na plano. Z uporabo električnega likalnika so vse težave z likanjem kar naenkrat izginile, velike žehte vsak ponedeljek pa so kljub temu ostale. Mama je vsak ponedeljek imela žehto, ki ni bila majhna, posebej ker je morala prati tudi vse delavniške obleke, ki so bile vse od olja. V velikem loncu je bilo najprej treba vse perilo, vključno z zamaščenimi delavniškimi oblečili, kuhati v lugu in nato izpirati v potoku Trebušnik, kamor so škafe z žehto vozili otroci, poleti na vozičku in pozimi s sanmi, da jih ni bilo treba nositi. Za gospodinjsko opravilo je štelo tudi čiščenje tal, ladijskih podov iz smrekovih desk, po vseh hišnih prostorih. Vsako jutro je mama v veži, kuhinji in dnevnem prostoru tla najprej posula z mokro žagovino in jih pometla, temeljitejše čiščenje pa je sledilo vsako soboto z milnim premazom mokro očiščenih tal in ribanjem s sirkovo krtačo. Milo je bilo domače izdelave, saj je bilo kupljenega za vsakotedensko uporabo škoda, le pred večjimi prazniki ga je mama uporabila pri čiščenju tal v prav vseh hišnih prostorih.

Aprila leta 1938 je Lojze dopolnil šest let, zato ga je oče jeseni vpisal v prvi razred osnovne šole, ki je bila v Železnikih takrat štirirazrednica s prostori v

dveh stavbah. V hiši pri Štalcu sta se nahajali v pritličju učilnici prvega in drugega razreda, nad njima pa že omenjeni občinski urad in stanovanje občinskega sluga. Učilnici za tretji in četrti razred sta bili oddaljeni le streljaj, v šolski stavbi na trgu pred cerkvijo sv. Antona. Lojzetu je mama kupila majhen nahrbtnik za šolske potrebščine, ki pa jih ni bilo ravno veliko. V njem je bila čitanka, majhna mapa z dvema zvezkoma, računica in puščica s svinčnikom, radirko, peresnikom in majhnim kosom krpe za njegovo brisanje. Poleg knjig je v nahrbtnik sodil tudi katekizem za verouk, ki je bil v spričevalu na spisku predmetov in ocen vedno na prvem mestu, poučeval pa ga je farni župnik. Pri pouku so se najprej začeli učiti velike in male tiskane črke, pisane so prišle na vrsto nekoliko kasneje, pri računstvu pa so se ukvarjali le s seštevanjem in odštevanjem. Veliko so risali in prav risanje je bilo otrokom najljubše šolsko opravilo. Najprej so uporabljali zgolj svinčnik in pri risanju tudi navadne barvice, s črnolom so smeli pisati šele proti koncu šolskega leta, ko se je pričelo lepomisje. V ta namen so uporabljali peresnik, v katerega so vstavili peresce z razcepljeno konico, "klinca" so ga imenovali, od pritiska prstov pa je bila odvisna debelina zapisane črte, kar je bilo pri lepomisju ključnega pomena. Črnilo je imel vsak učenec v majhnem kozarčku, vdelanem v šolsko klop, šolski sluga pa je skrbel, da ga je bilo vedno dovolj. Za

Levo ob cerkvi stoji Štalcova hiša, v kateri sta bili učilnici za prvi in drugi razred.

domačo nalogo so učenci morali popisati cele strani črk, ki so jih pravkar spoznali, se naučiti pesmico iz čitanke in tudi kaj narisati.

Malico, običajno kos kruha in jeseni, ob zorenju sadja, še kakšno jabolko, so otroci v šolo vedno nosili od doma. Za malico so imeli odmor, edinega v času dopoldanskega pouka, ki je trajal od osmih do dvanajstih. Šolskih ur in vmesnih odmorov niso poznali, in če je kdo moral na stranišče, je dvignil desno roko z iztegnjenim palcem. Red v razredu je učitelj vzdrževal s palico ali odredbo zopora za prekrškarja, kar je z drugimi besedami pomenilo, da je ta moral po končanem pouku bivanje v razredu nekoliko podaljšati. Da se v tem času ni dolgočasil, pa je moral vsaj desetkrat napisati stavek z opisom svojega prekrška.

Pred zaporom so trepetali vsi učenci, saj so v primeru, da se učenec iz šole ni vrnil pravočasno, doma takoj vedeli, da je bilo nekaj narobe, grešnik pa je posledice svojega dejanja boleče občutil na zadnji plati. Ko je nekoč učitelj nemu takšnih grešnikov zagrozil z zaporom, je ta vstal in mu zabrusil:

Trg pred cerkvijo v Železnikih pred drugo svetovno vojno. Levo od cerkve je šola, desno pa mežnarija.

"Mama so rekli, če me boste zaprli, mi pa še kosilo dajte!" Reakcija je povzročila pravi vihar in nesrečna mati je morala priti v šolo na zagovor, kar je bilo sicer običajno le v primeru res hudega prekrška.

Verouk je bil za učence eden najzahtevnejših predmetov, saj so se morali snovi iz katekizma učiti na pamet. Duhovnik, ki je verouk poučeval, je bil zelo strog, in če kdo ni znal odgovoriti na zastavljeno vprašanje ali se je, bognedaj, kako drugače prerešil, jih je hitro dobil z ravnilom po prstih. Proti koncu šolskega leta so se v glavnem pripravljali na prvo obhajilo, ki so ga nato prejeli po zaključenem prvem razredu, ob slavnostnem dogodku pa so morali starši svojim prvoobhajancem zagotoviti primerna oblačila. Lojzetu jih je kot izučena šivilja seveda sešila mama Lucija, blago zanje pa je iz ene svojih oblek dobila tako, da jo je enostavno razparala. Otroci so se prvega obhajila seveda neizmerno veselili, posebej še zaradi obilnega zajtrka, ki jih je po obredu čakal na kaplaniji za cerkvijo, pripravila pa ga je župnijska kuharica s pomočnicami. Sledilo je obvezno fotografiranje za spomin, in ker je vse stroške v zvezi s prvim obhajilom pokrilo župnišče, so slavljenji dobili fotografije brezplačno. Glavnina je ostala skupaj še v drugem razredu in tudi v začetku tretjega, ki pa jim ga zaradi pričetka vojne ni uspelo zaključiti.

Šolske razmere so tudi v nadaljnjih razredih ostale podobne, le da je bilo predmetov vedno več, z njimi pa tudi število knjig v šolskih nahrbtnikih. Pri zemljepisu so se že v drugem razredu učili o ožji domovini Sloveniji, a so jo morali imenovati Dravska banovina, kot je pisalo na zemljevidu, obešenem v učilnici. Od dodatnih predmetov je uka želnim tretješolcem zagotovo najbolj ostal v spominu pouk srbohrvaščine, povezan z branjem in pisanjem cirilice, ki jim je povzročala nemalo preglavic. Poznati so morali tudi pisane črke, in ker so bile te precej drugačne od tiskanih, so z branjem in pisanjem imeli težave prav vsi. Ob tem jim ni šlo v glavo, zakaj neki jim je treba vsiljenega tujega jezika in čudne pisave, ki ju daleč naokoli ni uporabljal nihče. Kljub temu se je Lojze o njenem obstoju prepričal na lastne oči,

Prvi razred pri prvem obhajilu. Lojze stoji tretji z desne v drugi vrsti.

ko je na poti z očetom v Ljubljano na škofjeloški železniški postaji zagledal ime mesta napisano tudi v cirilici. Tja sta se pripeljala z avtobusom in pot do Ljubljane nadaljevala z vlakom, kar je bilo za mladega fanta posebno doživetje. Doživetij pa s tem še ni bilo konec, saj sta z očetom v Ljubljani obiskala tudi nebotičnik, kjer je Lojze prvič v življenju videl dvigalo.

Ko je leta 1939 Lojze končal prvi razred osnovne šole, je znal brati toliko, da je lahko brskal po knjigah, ki jih je bilo doma v izobilju. Naročene so imeli knjige Mohorjeve družbe, prejemali pa so tudi revijo Mladika z redno prilogo, imenovano Kotiček za otroke. Lepo število knjig so v domači knjižnici po končanem šolanju pustili tudi strici, ko so se odselili od doma.

To leto je poleg opravljenega prvega razreda Lojzetu zaznamovala tudi obilica drugih dogodkov. Možje mrkih obrazov med obiski pri očetu so se, razpravljajoč o politiki ter dogodkih doma in po svetu, pogovarjali o tem, da lahko pride do vojne. Otroci sicer niso vedeli, kaj naj bi vse to pomenilo, a so jih ob pogledu na resne obraze odraslih vseeno prevevali tesnobni občutki. Vojska, ki je pričela graditi Rupnikovo obrambno črto, se je nastanila v gornjem koncu Železnikov in med drugim trasirala cesto na Ratitovec, da bi tja dovažala gradbeni material za gradnjo obrambnih objektov. Od Železnikov

do tedanje meje z Italijo je bilo namreč le dobrih 15 kilometrov, ob morebitnem izbruhu vojne pa bi na tem območju lahko kaj hitro prišlo do spopadov. Da bi se v tem primeru imeli kam zateči, je oče Niko ojačal stene kleti in strop, na vhod vanjo pa namestil posebna jeklena vrata. Septembra tega leta se je z nemško okupacijo Poljske res pričela vojna, o kateri pa otroci niso kaj dosti vedeli. Lojzetu se je najbolj vtisnila v spomin podoba očeta, sključenega nad radioaparatom v pazljivem spremljanju svetovnih dogodkov in nemških grozodejstev na Poljskem, o katerih je nato poročal in jih razlagal soprogi Luciji.

V začetku oktobra se je Žumrova družina povečala za novega člana, na svet je prijel Lucijin in Nikov peti otrok, ki sta ga krstila za Franceta. Tako so postali za tiste čase velika družina, a jim kljub številnim lačnim ustom ni ničesar primanjkovalo. Vajeni so bili živeti skromno, življenje v razkošju jim je bilo tuje, in ker je tudi očetovo podjetje poslovalo stabilno, brez večjih pretresov, se je življenje zdelo lepo. Ko le ne bi v zraku viselo težko vprašanje: Kaj če bo vojna?

Tesnobo in zaskrbljenost staršev so kajpak čutili tudi otroci, čeprav konkretne predstave, kako naj bi vojna izgledala, niso imeli. Edino otipljivo vojno grožnjo so zaenkrat predstavljali bunkerji po dolini in okoliških hribih, ki jih je gradila po barakah v Njivah nastanjena vojska. V Otokih so pričeli z

gradnjo ceste na Ratitovec, pri gradnji škarpe za skoraj 180-stopinjski cestni ovinek, ki so ga kmalu poimenovali "rida", pa so bili otroci zvesti opazovalci. Po Železnikih so vozili vojaški tovornjaki s trdimi gumami namesto pnevmatik in verižnim pogonom na zadnja kolesa. Za navadne vojake so hrano kuhali v njihovi bazi v Njivah in jo razvažali po gradbiščih, oficirji pa so se prehranjevali v gostilnah in stanovali pri zasebnikih. Zaradi dovoza gradbenega materiala so pričeli tudi z gradnjo tovarne žičnice na Ratitovec, ki pa je zaradi začetka vojne niso dokončali. Enaka usoda je doletela tudi cesto, ki je bila za vožnjo zgrajena le do Prtovča, trasa na Ratitovec je ostala zgolj pobožna želja. Življenje je vojnim grožnjam navkljub teklo naprej, edini znak bližajočega se spopada je bilo v kraju nastanjeno vojaštvo. Gradnja vojaške infrastrukture je domačinom zelo razgibala življenje, predvsem tistim brez poklica in nekaterim ženskam pa celo ponudila zaposlitev.

Na splošno so po krizi, ki jih je z zamrtjem železarske dejavnosti doletela ob prelomu 19. v 20. stoletje, Železniki kar lepo okrevali. V kraju so tako obratovale žage, dve manjši elektrarni ter po dva mlina in usnjarni. Razen obeh usnjarn so za pogon vsi obrati izkoriščali vodotoke in bajerje, ki so nekdanj poganjali železarske obrate, fužine in vigenjce. Občutno je naraslo število obrtnikov, mizarjev, kolarjev, čevljarjev in ključavničarjev, za živila in prehrano pa je skrbelo več trgovcev in trije mesarji. Prebivalstvu sta dajali kruh tudi obe zadrugi, sodarska in lesna. Lesno produktivna zadruga se je ukvarjala predvsem s prodajo rezanega lesa, večinoma pripravljene na Kemperlovi žagi na Češnjici, razmeroma modernem obratu s polnojarmenikom, gatrom, ki ga je gnal parni stroj. Pri Kemperlu je bilo zato vedno polno hlodovine in v skladovnice zloženih desk, ki so se sušile in čakale na odjemalce. Žaga je bila primerno velika in je zaposlovala večje število delavcev, vse ostale žage pa so bile manjše venecijanke s pogonom na vodno kolo. V Železnikih so takrat delovale štiri take žage: dve sta druga ob drugi stali v Plnadi, na Škarjencu, kot se je reklo temu delu Trnja, njuna lastnika sta bila velepose-

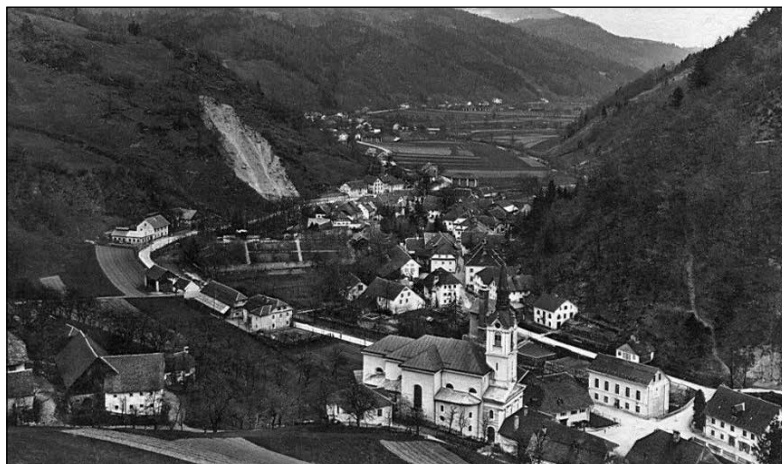
Kemperlova žaga.

stnik Gustav Egger in gostilničar ter posestnik Marjan Thaler; tretja in četrta pa sta obratovali tik ob plavžu, na mestu nekdanje fužine, bili pa sta bili v lasti Antona Globočnika in Josepha Globotschnigga. Prvi dve so po vojni zaradi gradnje betonskega zbiralnika in vhoda v cevovod za hidroelektrarno Niko odstranili, na njunem mestu pa kasneje zgradili manjšo elektrarno.

Skromen zaslužek je v tem času omogočala priprava gramoza za posipanje makadamskih cest, pravili so mu šuta. Kamnolom, v katerem so opravljali težaško delo, se je imenoval Drča, od tod tudi ime Pod Drčo, kjer v njegovi neposredni bližini stoji Žumrova hiša. Lomili so večje skale in jih s težkimi kladivi drobili na pravšnjo velikost. Ni si težko predstavljati, koliko dela je bilo potrebno za nastanek kubičnega metra materiala, opravljati pa so ga morali tudi otroci.

V Žumrovi delavnici je medtem proizvodna dejavnost vedno bolj prevladovala nad ključavničarsko in kovaško uslužnostno obrtjo. Nabava novih strojev in ustrezne opreme je postala konstantna, v pripravi so bili načrti za povečanje obstoječih delavnic v pravo malo tovarno. Z razvojem in rastjo proizvodnje je bilo zaposlenih vedno več delavcev, stroji pa so že tako ali tako stalno tekli tudi ponoči. Žal je velike načrte in željo po napredku prekinil začetek druge svetovne vojne.

Ob gospodarskem napredku je v Železnikih razcvet doživljala tudi kulturna in športna dejavnost, katerih nosilca sta bili Sokolsko in Orlovsko društvo. Vsako od njiju je imelo svoj dom z dvorano in

Spodnji Železniki
pred drugo
svetovno vojno.

odrom za dramske predstave. Dvorana je istočasno služila tudi kot telovadnica za orodno telovadbo. Ob praznovanjih in posebnih priložnostih so si naredili vsak svojo uniformo in na javnih nastopih pokazali, česa so se naučili. V orlovskem domu, imenovali so ga tudi prosvetni, je bil tedaj še poštni urad in v društvenem okviru s knjigami odlično založena javna knjižnica. Patronat nad Orlovskim društvom je imela Cerkev in je za gradnjo doma tudi prispevala denar, zato je bilo v nekaterih publikacijah zanj moč zaslediti naziv Jegličev dom (po škofu Jegliču), a ga krajanje nekako niso vzeli za svojega. Člansko jedro Sokola so v prvi vrsti predstavljali premožnejši krajanje in velika škoda je bila, da društvi med seboj nista niti komunicirali, kaj šele sodelovali.

Oče Niko kot župan ni bil član nobenega društva, kot že povedano, je sodeloval le v orlovski dramski sekciji. Navdušena občudovalka orlov pa je bila stara mama Micka, v nasprotju s svojim bratom, stricem Martinom, ki je bil zagrizen sokol. Ta je ob nedeljah dopoldne prihajal na obisk, oblečen v rdečo srajco, ki je bila poleg uniforme neuraden sokolski simbol. S staro mamo sta se zaprla v kuhinjo, od koder je bilo kmalu zatem slišati povišane glasove, nesoglasja pa sta po stari kovaški navadi zgladila s šilcem ali dvema "ta zelenga".

Otrokom delovanje obeh društev, z njunim tradicionalnim rivalstvom vred, seveda ni pomenilo kaj dosti. Veselili so se edino miklavževanja v orlovskem domu, kjer so revnejši dobili praktična dari-

Nastop članov
Orlovskega društva
na trgu pred cerkvijo,
v ozadju njihov dom.

la, tisti iz situiranih družin pa simbolična darila s sladkarijami. Darila je delil sv. Miklavž v spremstvu angelov, otroci pa so se najbolj bali parkeljnov, ki so jim ob tem nagajali in jih cukali za lase.

Družabno življenje se je v kraju odvijalo v okviru delovanja obeh društev, ljudje pa so se radi udeleževali raznih vesellic, največkrat gasilskih, in javnih tombol, za katere so dobitke prispevali takratni podjetniki in premožnejši posamezniki. Najpogostejše mesto za družabna srečanja pa so bile vsekakor gostilne, ki so imele tudi lastna kegljišča, saj je bilo kegljanje pred vojno zelo priljubljen šport. Posebno ob nedeljah popoldne so bile gostilne še posebej polne. V Železnikih so imeli tri, prav tako so bile tri tudi na Češnjici in prav v nobeni od njih se gostilničarji nad obiskom niso mogli niti malo pritoževati. Revnejše prebivalstvo, še zlasti starejši, so po pijači posegali z veliko vnemo in bili zanjo pripravljene zapraviti še zadnji dinar, kar pa je za obdobje in razmere, v katerih so živeli, bolj kot ne značilno. Pa še zanimivost, ki je bila v obdobju pred drugo svetovno vojno tradicionalna in tudi po svoje spada med dogodke takratnega družabnega življenja: na praznik sv. Jožefa, 19. marca, so se, bogsigavedi zakaj, med seboj vsako leto stepli prebivalci zgornjega in spodnjega dela Železnikov. Starejši so se zravsali po gostilnah, otroci pa so se spopadli na Snegovniku, hribu nad kamnolomom Drča. Priprave na otroški spopad so potekale v obliki večdnevnega izdelovanja različnega hladnega orožja iz lesa, pravega vzroka za pretep pa ni poznala niti stara mama Micka, ki je bila sicer z vsem na tekočem. Po končani vojni je ta oblika "družabnosti" na žalost, ali pa k sreči, izgubila.

Sokolski dom.

Življenje v Železnikih med obema vojnama

Nobenega dvoma ni, kaj je na prelomu 19. v 20. stoletje, natančneje leta 1902, botrovalo ukinitvi železarske dejavnosti v Železnikih. Predvsem zaradi pomanjkanja železove rude v bližnji okolici so se fužinarji odločili ugasniti plavž, prenehala je delovati fužina in ugasnili so vigenjci. Kljub temu bi lahko del dejavnosti poskusili ohraniti s postopno ugasitvijo plavža, predelovalni obrati pa bi lahko nadaljevali z obdelavo surovega železa, ki bi ga v Železnike sicer morali dovažati. Seveda bi bilo treba obrate primerno posodobiti in izdelke prilagoditi zahtevam tržišča, kot so to storili v Kropi, kjer so zadnji plavž ugasnili že dobri dve desetletji prej. Kroparski fužinarji so stopili skupaj in leta 1894 ustanovili zadrugo z imenom Prva zadruga za žeb-ljarsko obrt in druge izdelke iz železa v Kropi, predhodnico kasneje uveljavljenega podjetja Plamen. Zadruga je z razvojem in rastjo poleg žebeljev izdelovala še marsikaj, zaposlila celo nekaj deset delavcev iz Železnikov in leta 1900 dobila prve stroje. Železo za obdelavo in predelavo so tja dovažali, čeprav v Kropo – enako kot v Železnike – ni vodila železnica, a ljudje v kraju vsaj niso ostali brez dela.

V takšnih razmerah je bilo kapital varneje vložiti v gozdove in posestva ter živeti od rente kot pa v negotovih časih tvegati nemirno plovbo v podjetniških vodah. V Železnikih je zato, v nasprotju s Kropo, na prelomu iz 19. v 20. stoletje železarstvo zamrlo, kovači so ostali brez dela, bivši fužinarji pa so se z nakupom gozdov in obdelovalne zemlje prelevili v veleposestnike.

Obstajali pa so seveda tudi drugačni poskusi, saj vlagati težko prikovani kapital železnikarskih kovačev samo v posestva in gozdove namesto v modernizacijo obstoječih obratov vendarle ni dišalo pravsem. Enemu od bivših železnikarskih fužinarjev je tako uspelo preseči okvire razmišljanja ostalih in je za nadaljevanje svoje železarske dejavnosti v Ljubljani na Metelkovi ulici zgradil tovarno žebeljev. Njegovo pogumno potezo gre vsekakor pozdraviti, a

se kaže v isti sapi tudi vprašati, zakaj je ni namesto v Ljubljani postavil raje v Železnikih! Prav tako je v prizadevanjih po nadaljevanju ali morda začetku kovinarske obrti rojak Josip Boncelj leta 1925 v Železnike pripeljal dva avtomata za izdelavo risalnih žebličkov in papirnih sponk. Ker mu nikakor ni uspelo zagotoviti njunega trajnega obratovanja in s tem rentabilnosti, je s poskusi prenehal in ju pustil v mirovanju celih pet let, dokler ju ni z veliko težavo odkupil Lojzetov oče Niko in ju ponovno zagnal. Kar samo se postavlja vprašanje, zakaj je zaradi visoke cene obeh strojev v zanj ogromen zalogaj ugriznil kovačev sin in ne, na primer, bogata družina Globočnik, ki ji sredstev za morebitni nakup zagotovo ni manjkalo. Vsekakor pa drži dejstvo, da so fužinarji nekaj slabe vesti zaradi težke situacije in revščine, ki je v Železnikih nastopila po opustitvi železarske dejavnosti, le imeli in jim zanjo ni bilo vseeno. Precej kasneje, po končani drugi svetovni vojni, je namreč Boris Globočnik iz znane fužinarske družine z veliko zavzetostjo in osebno angažiranostjo omogočil, da je zadruga Niko dobila v uporabo nacionaliziran Egrov hlev, kar je bilo za njen nadaljnji razvoj in povojno kontinuiteto tradicije železarstva v Železnikih ključnega pomena.

Veľeposestniki pa so za nemoteno delovanje seveda potrebovali tudi delavce, zato so vsaj nekateri od kovačev iz vigenjcev dobili zaposlitev kot gozdni delavci ali pa so postali hlapci in dekline na njihovih posestvih. Nekaj možnosti za zaposlitev so ponujale žage, ki so jih za izkoriščanje lesnega bogastva svojih gozdov imeli novi gospodarji. V Železnikih so v tem obdobju obratovale štiri žage. Ob plavžu, na mestu nekdanje fužine, sta imela svoji žagi Anton Globočnik in Joseph Globotschnik, na Škarjevcu pa sta ena ob drugi stali žagi Gustava Eggra in Marjana Thalerja. Prvi trije so v tistem času pomembno vplivali na življenje v kraju, medtem ko so svoje zasebno življenje pred revnim prebivalstvom uspešno skrivali in se celo v cerkvi ločevali od ostalih. Najeli so namreč cerkvena kora nad prezbiterijem in pod njunimi visokimi oboki vzvišeno prisostvovali cerkvenim obredom. Družina Antona Globočnika je

imela svoj kor na levi strani, na desni pa je bil kor Josepha Globotschnika in Gustava Eggra. Od vseh treh posestniških družin je največ posluha do ljudi pokazala družina Antona Globočnika, ki ji je bilo za ostale Železnikarje vsaj malo mar. Kadar je Žumrova stara mama govorila o vdovi pokojnega Globočnikovega gospodarja, jo iz spoštovanja ni nikoli imenovala drugače kot Antonova gospa, se Lojze še dobro spominja.

Gustav Egger, drugi od omenjenih veleposestnikov, je bil po rodu Avstrijec, ki se je med Globočnike priženil, bolj kot za Železnike pa mu je bilo mar zase. Lastnik za takratne razmere izredno dragega in luksuznega avtomobila znamke Mercedes je živel kot velik gospod. Lojze se spominja, kako so ga otroci včasih opazovali, ko se je sprehajal po svojem vrtu prav nasproti Žumrove hiše na drugem bregu Sore. Med Železnikarji se skorajda ni prikazal, videti ga je bilo le v avtomobilu z osebnim šoferjem Jakobom Tavčarjem, Špendalovim Jakom iz Gorenjega konca Železnikov. Izključno za lastne potrebe je zgradil elektrarno, in ker seveda posestev z gozdovi ni mogel obdelovati sam, je zaposloval gozdne delavce, hlapce in strojnike v elektrarni, ženske pa so pri njem dobile delo kot dekline ali kuhinjske pomočnice.

O tretjem od veleposestnikov, Josephu Globotschniggu, ni bilo kaj prida slišati, saj je bil v tistem času že zelo star in se je držal bolj sam zase. Lojze se spominja, da so ga Železnikarji imenovali Jozef, njegovo ženo pa enostavno kar Jozefovka.

Omenjene tri veleposestniške družine so predstavljale najvišji sloj prebivalstva Železnikov v času med obema svetovnimima vojnama. Naslednji po rangu je bil sloj manjših posestnikov, lastnikov gostiln ali trgovin, v nekaterih primerih pa kar obojega, in tudi ta sloj je ljudem ponujal delovna mesta. Zanimivo, da je večina gostilničarjev poleg osnovne dejavnosti premogla še trafikino in kegljišče, dva od njih sta bila tudi mesarja z lastno klavnico in mesnico, druga dva pa sta imela še vsak svojo usnjarno. Predstavniki obeh situiranih slojev so se v glavnem gibali le v lastnih krogih, ostalo prebivalstvo, ki je zanje predstavljalo predvsem poceni delovno silo,

pa razen določenega števila delovnih mest od njih ni imelo prav veliko. Ni dosti manjkalo, da bi z zaverovanostjo v lastno korist dokončno uničili tudi plavž, simbol Železnikov.

Tretji po vrsti je bil sloj obrtnikov, ki niso imeli drugega premoženja kot lasten dom z delavnico in jih je bilo v obdobju med obema vojnama v Železnikih precej. Trije mizarji, po dva kolarja, dimnikarja, kovača in ključavničarja, pa kar nekaj čevljarjev, kasneje združenih v čevljarški zadrugi na Studenem, so bili najpomembnejši med njimi. Nekateri, prej bi jim rekli rokodelci in ne obrtniki, so svoje usluge opravljali tudi ali predvsem na črno.

Četrty, najnižji sloj, in ta je bil najštevilnejši, so predstavljali nezaposleni, ki so se preživljali z bolj ali manj priložnostnim delom. Tega je bilo moč dobiti pri večjih kmetih na Češnjici in na Studenem, kot poceni dninarjem pa so jim gospodarji plačevali s kanglico ali dvema mleka, večjo ali manjšo vrečo krompirja in sadjem. Otroci iz revnih družin so v okoliških gozdovih nabirali suhljad, da so zvečer doma lahko skuhalo, kar so starši čez dan zaslužili. Res je sicer, da so nekdanji fužinarji, sedanji veleposestniki, ljudem dovolili, da so si vsako leto v njihovih gozdovih brez plačila pripravili tudi drva za kurjavo, a je revščina vseeno trkala na vrata njihovih skromnih domov. Številčno velike družine so večinoma bivale in se gnetle v hišah, ki so bile last nekdanjih fužinarjev, v najboljšem primeru pa je vsaka imela po eno sobo in kuhinjo. Takšno in podobno življenje se je v Železnikih ponavljalo iz dneva v dan, govoriti o kakšni koli perspektivi nejevnejšega sloja prebivalstva pa seveda ni imelo nobenega smisla. Razmere, revščino in odnose fužinarjev s prebivalstvom v Železnikih v času med obema vojnama je v svoji knjigi *Moj obračun* najbolje opisal profesor France Koblar.

Kakšnega posebnega političnega opredeljevanja takrat v Železnikih ni bilo zaznati. Starejši so govorili o liberalih in radikalih, pa o "mačkovcih", medtem ko klerikalci niso bili kakšna politična opcija, prej nasprotno – če so koga označili za klerikalca, mu to ni štelo ravno v čast. Bili pa so Železnikarji oprede-

ljeni za sokole in orle, kar je ljudi ne glede na dejstvo, da je šlo za kulturni in telovadni gibanji, izrazilo delilo. Člani Sokolskega društva so bili v glavnem pripadniki gornjih dveh slojev prebivalstva, ki so se prištevali med naprednjake in liberalne, iz ostalih slojev prebivalstva pa so prihajali simpatizerji društva Orel. Vendar delitev ni bila tako enostavna in na počez, saj so morali biti pripadniki istega društva kot delodajalec tudi vsi pri njem zaposleni skupaj s sorodstvom, kar je barvitost članstva obeh društev zelo premešalo. Odnosi med obema društvoma so se zelo razvneli in zaostri, ko je katero od njih pripravilo nastop, prireditev ali predstavo. "Vzdignite, orli, svoja ušesa, da vas potegne svet' Peter v nebesa!" in "Čuki so lačni, kaj č' mo jim dati, drek na lopati in s pal'co po riti," so zmerljivke deklamirali sokoli, orli pa jim niso ostali dolžni: "Sokoli so opice, imajo rdeče jopice" in "Sokol, sokol, črni ptič, jedel kašo kot prašič!". Takšna in drugačna žuganja so se stopnjevala in se večkrat končala tudi s pretepi, ki pa razen podplutb in glavobolov udeležencem niso puščali posledic.

Na delovanje orlovskih društev je Cerkev imela zelo velik vpliv in ta vpliv je bilo mogoče opaziti tudi v Železnikih, kjer je bil eden vodilnih v društvu farni župnik Valentin Bertonec, precej kritičen in oster do drugače mislečih. Nasploh so železnikarski orli nosili zelo klerikalni pečat, čeprav so "za vsak slučaj", če ne drugače, vsaj ob večjih cerkvenih praznikih, k mašam zahajali tudi Sokoli.

Med drugo svetovno vojno

V Železnikih se je proti koncu leta 1940 zbiralo vedno več vojaštva, prišlo je celo do mobilizacije z vpoklicom rezervistov. Kar naenkrat je bilo vojakov toliko, da po barakah v Njivah zanje ni bilo več prostora, zato so jih naseljevali tudi po zasebnih hišah, povsod tam, kjer je bilo le kaj prostora. Vse več je bilo tudi vojaške opreme in kazalo je, da se država boji zunanje napada. Ljudje so bili vedno bolj zaskrbljeni in tudi pri Žumrovih ni bilo nič drugače.

Mama in oče sta se večkrat pogovarjala, kaj neki se bo zgodilo z njimi, in ker so ju otroci slišali, so postajali zaskrbljeni tudi sami. O vojni niso imeli niti najmanjše predstave, vedeli so le, da pomeni nekaj hudega.

Spomladi leta 1941 je v Železnike prišla dolga kolona nenavadno oblečenih ljudi. Nosili so bele jahalne hlače in kratke jopiče, obrobljene s črnimi trakovi, in bili so bosí ali pa obuti v zakrivljene opanke. Pokriti so bili z okroglimi, belimi kapami, bili pa so to Arnavti, mobiliziranci s Kosova, ki so jih seveda takoj preoblekli v vojaške uniforme. Kazalo je, da začetek vojne ni več daleč, in ker je bila blizu tudi meja z Italijo, je bilo kaj lahko pričakovati bojišče prav pred domačim pragom. V zaklonišče, ki je nastalo iz kleti za hišo, so Žumrovi za primer grmenja znosili odeje in nekaj hrane, da bi se v nujnem primeru lahko umaknili na varno. Vedno pogosteje so poslušali radio, da bi še pravi čas ujeli aktualne novice. Primanjkovati je začelo osnovnih potrebščin in oblast je za nakup hrane uvedla živilske karte. Ko je mama s temi kartami šla prvič po kruh, je domov prinesla koruzno štruco, ker drugačne ni bilo. V domači peči so sicer še pekli kruh kot običajno, vendar le toliko časa, dokler so na zalogi imeli še kaj moke.

Na cvetno nedeljo se je jugoslovanska vojska vdala in z njeno kapitulacijo se je vse postavilo na glavo. V sredo so se po cesti iz zgornjega konca Železnikov, odmetavajoč vojaško opremo, pričeli zgrinjati vojaki, slovenski rezervisti med njimi pa so vpili: "Vojne je konec, gremo domov!" Ko so se po velikonočnih praznikih otroci vrnili v šolske klopi, so izvedeli, da je tudi šole konec. Eden od učencev, očitno s politiko bolj na tekočem od ostalih, je zato odprl čitanko, iz nje iztrgal sliko kralja Petra, ostali pa so ga le debelo gledali. Tako je bilo šolanje za Lojzeta in sošolce zaradi vojne prekinjeno še pred koncem tretjega razreda. Spričevalo o uspešno opravljenem osnovnem izobraževanju so dobili le za prvi in drugi razred, za tretjega pa nihče od učencev ni dobil niti polletnega.

Vojska se je umikala in za seboj puščala porušene mostove preko Sore. Najprej sta zletela v zrak mo-

stova pod Sušo in na Jesenovcu, za njima pa drug za drugim vsi po Selški dolini. Pri rušenju so poškodovali tudi nekaj hiš v njihovi bližini. Najbolj je bilo škoda mostov v Dolenji vasi in na Praprotnem, ki sta bila oba že betonska in zgrajena šele pred kratkim. Vmes je bilo zaradi razstreljevanja podzemnih skladišč vojaškega materiala in municije slišati posamezne močne eksplozije iz smeri Zalega Loga. Pričele so se širiti govorice, da so Ljubljano bombardirali, vojaštvo pa se je iz Železnikov popolnoma umaknilo in se porazgubilo. Za njimi je ostala oprema in predvsem velike zaloge vojaške hrane, kar so Železnikarji znali izkoristiti, saj so se oskrbeli s prehranskimi dobrinami, obleko in različnim orodjem, dokler niso bila skladišča povsem prazna.

Ko je vojska Železnike zapustila, se nekaj časa ni zgodilo nič in tudi o kakšnem tujem vojaštvu ni bilo sledu. Pri velikonočni procesiji, ki so se je otroci morali udeležiti v spremstvu staršev, pa so se ob vračanju preko Racovnika na cesti in na trgu pred cerkvijo nenadoma pojavili italijanski vojaki. Po mimohodu procesije so nadaljevali pot proti Češnjici in naprej proti Škofji Loki. V naslednjih dneh je skozi Železnike korakalo vedno več italijanskih vojakov, ki so s seboj prevažali tudi oborožitev in opremo, a je italijanski pohod tako nenadoma, kot se je začel, tudi pojenjal in v Železnikih kar naenkrat ni bilo nobene vojaščine več. A zatišje ni trajalo dolgo, že po nekaj dneh so se pojavili Nemci v rjavih uniformah, najverjetneje pripadniki enot SA, ki so se nastanili v sokolskem domu. Tudi ti niso ostali prav dolgo, zamenjali so jih namreč žandarji, ki so si za postojanko izbrali takrat prazno Levičnikovo hišo na Racovniku. Kmalu so Železnikarji izvedeli, da bodo žandarji v kraju ostali, ker je Gorenjska pripadla Nemčiji, Italijani pa so okupirali Ljubljano.

Takoj po namestitvi so žandarji v Železnikih pričeli izvajati tudi civilno oblast. Za župana (Reichskommissar) so imenovali sudetskega Nemca Hornitzkega, oskrbnika na Eggrovem veleposestvu. Izraziti nemški simpatizer in petokolonaš je imel že ob nemškem prihodu pripravljen spisek krajanov, ki bi jih bilo treba zapreti, prvi njegov ukrep pa je

bila menjava krajevnih imen. Železniki so postali Eisern, Češnjica pa Kirschdorf in tudi ostali kraji so dobili nove table z nemškimi imeni. Na javnih mestih so se pojavili plakati z obvestili, da je treba oblastem oddati vse vrste orožja z zagroženo smrtno kaznijo v primeru nespoštovanja ukaza. Pričeli so s hišnimi preiskavami, zaplenili so vse radijske sprejemnike in motorna vozila. Sledil je popis prebivalstva, ki ga je z zapisovanjem natančnih osebnih podatkov v šolski stavbi izvajala nemška komisija in ljudem s posebnimi premerjanji glav in obrazov ugotavljala morebitno pripadnost arijski rasi.

Medtem so v Škofji Loki, po nemško preimenovani v Laak an der Zeier, vzpostavili agenturo gestapa pod vodstvom gestapovca Pfeiferja. Pričele so se aretacije, ki jih je izvajal sam osebno. Prevažal se je v črnem fordu taunusu, in kjer koli se je z njim pojavil, je sejal strah. Vse aretirane je najprej odpeljal v zapor v Škofjo Loko, jih tam grobo zasliševal in s pretepanji skušal izsiliti od njih priznanja, nato pa je zastražene poslal naprej v škofove zavode v Šentvid, kjer je bilo zbirno taborišče. Tja so nekoliko kasneje privedli še družine nesrečnih zapornikov in jih nato vse skupaj pregnali, večinoma v Srbijo. Ker je bil župan, je oče Niko zaslutil, da bo v kratkem tudi sam aretiran, in ker je gestapo izvajal aretacije največkrat ponoči, si je v grmovju za hišo uredil ležišče, kjer je prenočeval, čez dan pa je, kot običajno, delal v delavnici. Vendar mu niti vsa previdnost ni pomagala, da ga Pfeifer ne bi presenetil in ga kar sredi belega dne odpeljal v šentviški zapor. Skupaj z njim so v Železnikih aretirali tudi duhovnika, mežnarja, učitelje in predsednike vseh društev, poleg njih pa tudi starše invalidnih otrok in kakor koli prizadete osebe; spregledali niso niti manjšega števila moških, ki so se novemu županu osebno zamerili. Nekaj dni po aretaciji je k Žumrovim prišel očetov znanec iz Šentvida z njegovim pismom, v katerem je domačim v skrbi, da jih gestapovci ne bi zaprli in deportirali v Srbijo, napisal, naj se skrijejo pri sorodstvu v Lajšah. Vendar se je mama Lucija skupaj s staro mamo kljub temu odločila ostati doma in res se je čez nekaj dni pred hišo ustavil tovornjak z nemškimi policisti.

Strpali so jih na kamion in hišo zapečatili, s seboj pa so smeli vzeti le najnujnejše. Odpeljali so jih v Šentvid, kjer so se srečali z očetom, skupaj z njim pa so jih namestili v eno od učilnic škofijske gimnazije. Tam so morali preždeti cel dan, dovolili so jim le enourni sprehod po zastraženem šolskem vrtu. V učilnico, kjer so spali na nekaj otepih slame, so jim nosili skromne obroke hrane, v moreči negotovosti pa so čakali nadaljnjo usodo v obliki prisilnega transporta v Srbijo.

Po več kot tednu dni čakanja so očeta Nika poklicali v taboriščno komando, kjer je izvedel, da jim za zdaj ne bo treba v Srbijo in se lahko vrnejo domov. Razloga za takšno odločitev niso povedali, so pa Žumrovi po vojni izvedeli, kaj je botrovalo tako čudežnemu razpletu dogodkov. Stric Lojze, ki je bil kljub nemški zaplembi še vedno upravnik škofijskih posestev in lesnih obratov v Nazarjah, je od Nemcev dobil nalogo organizirati izdelavo montažnih hiš, ki naj bi jih po končni zmagi postavili v Dalmaciji in vanje naselili nemške vojne veterane. Nekako je izvedel, da je brat Niko z družino in njegovo materjo zaprt v Šentvidu in čaka na selitev v Srbijo, zato se je nemudoma odpravil na Bled posredovat k nemškemu gauleiterju za Gorenjsko. Uspelo mu je, in čeprav je za svoje prizadevanje ostal pri Nemcih zaznamovan, so se Žumrovi lahko vrnili domov, stric Lojze pa se je pred morebitnimi nemškimi ukrepi pravočasno umaknil v Ljubljano, pod italijansko okupacijsko oblast.

Domača hiša jih je pričakala odpečatena, z vlomljenimi vrati in tudi dodobra izropana, a so bili vseeno veseli, da so ponovno skupaj pod lastno streho. Lokalna oblast in gestapovci so jih pustili pri miru, izročili so jim celo spisek za kontrolo stalnih stanovalcev, "Hausliste", ki so ga morali namestiti na notranjo stran vhodnih vrat in je bil nujen za vsako hišo ali stanovanje v kraju. Oče Niko je nadaljeval z delom v delavnici, na pročelju katere se je po novem bohotil napis "Schlosserei - NIKOLAUS SCHUMER - Schmiederei" namesto predhodnega "Ključavničarstvo - NIKO ŽUMER - Kovaštvo". Nova oblast je za hrano, ki je bila racionalizirana, a je ni

primanjkovalo, uvedla karte, s katerimi je bilo moč kupovati odmerjene količine. Namesto dinarjev so bile plačilno sredstvo rajhsmarke (Reichsmark), za eno marko pa je bilo treba odšteti 20 dinarjev, kar je bilo daleč pod njegovo takratno vrednostjo.

Tekel je mesec maj in življenje se je nekako umirilo. Aretacije in z njimi povezane selitve so ponehale, saj je gestapo zaprl večinoma vse, ki so se kakor koli znašli na spisku nemškega župana Hornitzkega. Razen rednega patroliranja nemških žandarjev okupacije skoraj ni bilo čutiti. Z dogodki po svetu v Železnikih niso bili kaj dosti seznanjeni, saj časopisov in radia ni bilo. V slovenščini je izhajal le časopis Karawanken Bote, ki je v glavnem slavil nemške zmage, o zločinih v okupiranih državah pa seveda ni pisal in se zato ljudem ni zdel preveč verodostojen. Še največ je bilo o dogajanju po svetu mogoče izvedeti od ljudi, ki so imeli priložnost pridobiti kakšno informacijo o tovrstnih dogodkih.

K Žumrovim sta se medtem priselili novi stanovalki. Iz Svetega Lenarta v Slovenskih goricah je v Železnike pribežala domačinka, učiteljica s hčerjo, njenega moža, prav tako učitelja, pa so oblasti zaprle in ga izgnale v Srbijo. Iskali sta stanovanje, in ker sta bili pri Žumrovih zgornja kuhinja s sobo poleg nje prazni, ju je oče Niko sprejel pod streho, kjer sta ostali celotno vojno obdobje. Hči Tita je bila vrstnica Lojzetove sestre Mojce, zato sta postali veliki prijateljici. Njena mama učiteljica je dobila službo na nemški gozdni upravi v Škofji Loki, kamor se je vsak dan vozila z nemškim poštnim avtobusom Reichspost, ki je zjutraj krenil iz Železnikov in se pozno popoldne vračal. V službi je večkrat izvedela tudi kakšno pomembno novico, za katero bi bili Žumrovi sicer prikrajšani. Znala je nemško, zato je bila naročnica časopisa Kärntner Zeitung, ki je večkrat objavjal za slovenski Karawanken Bote prepovedane teme.

Glavni val aretacij je resda minil, a ljudi je bilo še vedno strah, da bi jih gestapo zaprl. Vsi, ki so se počutili kakor koli ogrožene, so se iz Železnikov umaknili in se skrili po gozdovih ali kmetijah pod okoliškimi hribi, zato se jih je kmalu prijela oznaka gošarji. V začetku je šlo zgolj za neorganizirane po-

sameznike, ko pa je junija Nemčija napadla Rusijo, so se pričeli povezovati in tudi oboroževati z orožjem, ki je ljudem kljub nemški prepovedi ostalo po razpadu jugoslovanske vojske. Potihoma se je pričelo govoriti o odporu proti okupatorju. Nemci so za tovrstne dejavnosti kmalu izvedeli in močno poostrili kontrolo gibanja prebivalstva ne le v Železnikih, pač pa tudi po okoliških vaseh. Rezultatov zaradi solidarnosti in konspirativnosti ni bilo, med otroki v kraju pa so gošarji zaradi govoric veljali za junake, ki bi jih nadvse radi spoznali, čeprav o njih niso smeli govoriti na glas.

V postojanki ob cerkvenem trgu nameščeni žandarji z Železnikarji niso imeli stikov, razen rednih patrolj pa česa drugega niti niso počeli. Ljudje so se bali predvsem loških gestapovcev, saj so vedeli, da se jim ne piše nič dobrega, če je kateri od njih prišel v Železnike. Strah pred njimi je vedno bolj naraščal, s strahom pa je raslo tudi sovraštvo do njih. Gošarji z območja Železnikov niso proti žandarjem organizirali še nobene akcije, in kljub temu da je drugje po Evropi že divjala vojna, je bilo v Selški dolini stanje razmeroma mirno. Vendar je bilo navideznega miru hitro konec, ko je ob koncu poletja v gozdovih Jelovice izginil oskrbnik in župan Hornitzky. Tega so po dolgem iskanju ustreljenega našli na Mošenjski planini, zato so v Železnike pridrveli gestapovci in aretirali več kot 20 domačinov, ki naj bi jih kot talce postrelili za povračilno kazen. K sreči je posredovala gospa Hornitzky in Nemce pregovorila, da so vse aretirane izpustili.

Nemška oblast je medtem nadaljevala z vzpostavljanjem organov oblasti. Občinski urad so namestili v mežnarijo, ker so mežnarja z družino izselili, v poštno prostoro v orlovskem domu pa so naselili poštni urad. Vodja pošte je postal Ferdinand Trost, Avstrijec, doma iz Beljaka na Koroškem, ki je bil poročen s Čehinjo in je na tihem sovražil Nemce, stanoval pa je v kaplaniji za cerkvijo. Tam je živela tudi Lojzetova teta Katra po mamini strani, nekdanja kuharica pri bratu, duhovniku v Bukovščici. Vedno jim je namenila priboljšek ali dva, zato so jo otroci radi obiskovali in tedaj običajno srečevali upravni-

ka Trosta, ki jih je ob vsakem srečanju prijazno ogoril, v nemščini seveda, a ga na žalost niso prav nič razumeli. Likvidirani župan Hornitzky je naslednika dobil v podobi domačina Jožka Demšarja, lastnika usnjarne na Češnjici, ki so ga Nemci v prevzem županske funkcije bolj ali manj prisilili. Sokrajanom je pomagal, kjer je le mogel, in jim bil v oporo, tajno zvezo pa je vzdrževal tudi z gošarji. Jeseni sta v Železnike prišla nemška učitelja, ki nista znala slovensko, in pričelo se je šolsko leto z urnikom, ki je vseboval le ure nemškega jezika in učenja pesmi. Otroci so se morali najprej naučiti himne Deutschland, Deutschland über alles in še kopico pesmi o Nemčiji in njenem führerju. V učilnici je križ nadomestila Hitlerjeva slika, v farovžu, od kjer so pregnali župnika Bertonclja, pa so namestili drugačno opremo in odprli Kindergarten, po slovensko otroški vrtec.

Ob vseh spremembah in novostih je bilo v Železnikih do konca leta 1941 razmeroma mirno. Aktivnosti gošarjev še ni bilo čutiti, Nemci pa razen patroliranja tudi niso vznemirjali prebivalcev. Ker župnika ni bilo, je njegovo vlogo prevzel Jakob Tavčar, pred vojno osebni šofer posestnika Eggra, ki je ob nedeljah bral mašne molitve, za večje praznike pa so odrasli obiskovali maše v cerkvi na Svetem Lenartu nad Lušo, kjer Nemci duhovnika niso izgnali. Na novega leta dan pa se je razvedelo, da so se z namenom tam prebiti zimo in tudi zaradi novozaupnega snega gošarji, ki so jim že nekako sramežljivo pravili partizani, nastanili v Dražgošah. Po novoletnih praznikih so Nemci s tovornjaki pričeli dovažati vojaštvo s težko pehotno oborožitvijo in jo razpostavili pred Rudnom. Začelo se je obstreljevanje Dražgoš, iz vasi so partizani odgovarjali s svojim orožjem in dnevi grmenja topov z drdranjem strojnic so si sledili drug za drugim. Po dneh neprestanega obleganja so Nemci vdrli v vas, kaj vse se je po tistem dogajalo, pa so povedali vaščani, večinoma ženske in otroci, ki so zaradi nemškega terorja pribežali v dolino. Nemci so se z miniranjem znesli še nad tistim, kar je ostalo od obstreljevanja in požigov, od hiš in gospodarskih poslopij so ostali samo kupi ruševin. Večino preživelih Dražgošanov

so zaprli in jih kasneje izpustili, bivališča pa so našli pri dobrih ljudeh, ki so jih sprejeli pod streho. Železnikarji so z grozo v očeh poslušali pripovedi o zločinih, ki jih je zagrešila nemška soldateska, in če je bil njihov odnos do okupatorja prej še nevtralen, se je po dogodkih v Dražgošah nepreklicno sprevrgel v sovražnega. V ljudeh se je naselil strah in odpor do vsega nemškega, za Lojzeta in večino otrok, ki so se po tistem prestrašili vsakega poka, so krvavi dogodki pomenili prvo srečanje z vojno in njenimi grozotami, Dražgoše same pa so se tiste hude januarske zime leta 1942 neizbrisno zapisale v zgodovino.

Življenjski vsakdan se je v Železnikih počasi vrnil v prejšnje tirnice, strah v ljudeh pa je ostal. Gošarji, ki se jih je že prijelo ime partizani, so postajali vedno aktivnejši, in ker se je o partizanstvu govorilo bolj kot ne zaupno, otroci od starejših o njihovi dejavnosti niso kaj dosti izvedeli. Zaradi partizanov, ki so jih imenovali "Banditen", območja njihovega zadrževanja pa "Bandengebiet", so Nemci med osmo zvečer in peto zjutraj uvedli policijsko uro, v primeru kršitve pa zagrozili s streljanjem brez opozorila. Poleg vsega so še utrdili žandarmerijsko postojanko in številčno okrepili posadko, prebivalstvo pa je vojno in vse, kar slabega nosi s seboj, počasi že čutilo na lastni koži.

Oče Niko je z nekaj zaposlenimi v delavnici še vedno opravljal različne ključavničarske usluge, obstali pa so vsi avtomati. Dela je bilo bolj malo, pa še tistega malo so ljudje plačevali z nemškim denarjem, ki ni imel posebne vrednosti. Že pred vojno je oče Niko kot pameten gospodar nakupil zadostne zaloge hrane, zato so Žumrovi skromno, a vendar nekako živeli. Po mleko, ki edino ni bilo vezano na živilske karte, so Žumrovi otroci hodili h kmetu Prevcu na Češnjico ali pa ga je spotoma prinesel Peter Polajnar, ko je prišel na delo. Nekaj hrane so dobili od kmetov in znancev iz Lajš, kjer je bila včasih doma mama, pa tudi v delavnici so naročniki, če je bilo le mogoče, opravljene storitve plačevali z živili ali s pridelki. Bolj kot denarno je bilo v veljavi neke vrste naravno gospodarstvo, ki se je ohranilo bolj kot ne skozi celotno vojno obdobje. Nekega

dne v začetku junija, Lojze je bil ravno pri mami, ker je z nogo v mavcu morala počivati na ležalniku ob spalničnem oknu, se je zaslísal kratek, rezek rafal iz avtomatskega orožja, ki je v tišini zgodnjega jutra še toliko bolj odmeval. Strelí, ki jih v Železníkih niso bili ravno vajeni, so vzbudili pozornost in kaj kmalu se je razvedelo, da je Pod Zijavko pod partizanskimi krogli padel župan Jožko Demšar. Ljudje so zgroženi obsojali dejanje, saj so vedeli, da je umorjeni vzdrževal stike s partizani, jim posredoval marsikakšno koristno informacijo in se v kočljivih situacijah pri Nemcih zavzemal za občane. Starejši so govorili, da je šlo za osebno maščevanje, ostalo pa je za vselej neodgovorjeno vprašanje, zakaj. Posledica likvidacije je bilo v prvi vrsti nelagodje med ljudmi, to pa se je ob takšnih in podobnih dejanjih, ki s partizanskim bojevanjem niso imela prav nič skupnega, le še stopnjevalo.

Življenje v kraju pa je teklo naprej. Otroci v šoli niso imeli verouka, zato sta za krščansko vzgojo skrbeli Gradnikarjeva Tonika in "ta mala Johanca", kot so jo imenovali. Šoloobvezne otroke sta tudi pripravljali za prvo obhajilo, ki ga je opravil nemški duhovnik iz Stare Loke Rudolf Bessel, pri ljudeh priljubljeni Avstrijec s Tirolskega, in na birmo pripravljali tiste, ki so prvo obhajilo že prejeli. Ker je bila Ljubljana in z njo škofija pod italijansko okupacijo, je septembra leta 1942 prišel v Železnike birmovat celovski škof. Med birmanci je bil tudi Lojze, njegov boter pa mamin oče Tomaž iz Lajš. Po običaju je za birmansko darilo dobil tudi uro, kupljeno z denarjem, ki ga je stari oče Tomaž v ta namen izročil očetu

Prvo obhajilo v Železníkih leta 1942. Zadaj stoji drugi z leve Lojzetov brat Marjan.

Niku tik pred začetkom vojne z naročilom, naj uro za birmansko darilo kupi nemudoma, saj bo vrednost denarja vojna povsem izničila. Res je oče iz Ljubljane prinesel lepo švicarsko uro na verižici in zanjo odštel zajetnih 850 dinarjev, kar je bilo takrat zelo veliko denarja. Lojze jo je seveda dobil po opravljenem birmanskem obredu, nositi pa jo je smel kasneje, ko je po vojni odšel na šolanje v Ljubljano. Postala je njegova stalna spremljevalka in šele v zadnjem letniku študija si je kupil novo, bolj praktično ročno uro, spomin na birmo pa je moral odtlej počivati na častnem mestu v sobici, kjer je v času študija stanoval. In to častno mesto ni bilo prav nič drugega kot stol, ki je Lojzetu služil tudi kot nočna omarica.

Bolj ko se je leto 1942 bližalo koncu, manj je bilo v Železníkih odraslih mladih fantov, odhajali so namreč v partizane. Krajaní so z naklonjenostjo spremljali partizansko gibanje in po svojih močeh pomagali z obveščanjem, s hrano in z obleko. Ker so se fantje, ki so odšli v partizane, zadrževali v enotah na domačem terenu, so jih svojci lahko redno obiskovali. Običajno so se srečevali na kmetijah po okoliških hribih. Partizanska aktivnost se je vedno bolj širila in za kar najboljšo podporo gibanju so pričeli z ustanavljanjem terenskih odborov OF. Enega takih so ustanovili tudi v Železníkih, kjer so aktivnosti potekale v strogi tajnosti, vsak član pa je imel točno določeno nalogo. Prebivalstvo je za odbor vedelo, a ga Nemcem ni nikoli izdalo, čeprav je gestapovcem nekaj posameznikov zaradi njihove lastne nepredvidnosti uspelo odkriti. V postojanki nastanjeni žandarji so zaradi odbora morali povečati aktivnost, vendar so patroljne obhode opravljali le v Železníkih in njihovi bližnji okolici in s partizani skorajda niso prišli v stik. Tudi partizani se postojanki niso približevali, raje so se zadrževali po okoliških hribih in v dolini od časa do časa izvedli kakšno preskrbovalno akcijo.

V Žumrovi delavnici so še vedno delali, poleg očeta Nika tudi Janko Šmid, po domače Froncov Janko, in vajenec Peter Polajnar. Lotevali so se raznih ključavničarskih izdelkov in uslug, največ dela pa so opravili za potrebe partizanov, saj so izdelovali vse

Lojzetova birmanska ura.

vrste orodja za različne partizanske delavnice, "tehnik", kot so jih takrat imenovali. Vedno so morali biti pozorni, da se jim ni približal kateri od žandarjev iz postojanke ali pač kdor koli drug. Kar najmanj ljudi naj bi namreč vedelo, s čim se ukvarjajo, saj je bilo tako najmanj možnosti, da bi glas o prepovedani dejavnosti prišel na uho Nemcem. Popravljali so celo orožje, četudi je bilo pokvarjenega prenesti v delavnico in ga po remontu zopet odnesti nazaj zelo težavno in nevarno opravilo. Otrokom je bil v takih primerih vstop v delavnico strogo prepovedan.

Vojna se je nadaljevala, bližal se je božič in na vrata je trkalo novo leto. Prazniki vsaj z vidika praznovanja in z njim povezanih dobrot niso obetali nič posebnega, prej nasprotno. Partizanske preskrbovalne akcije in nemška prisotnost ter njihovo delovanje sta namreč močno vplivala na preskrbo s hrano v Železnikih. Ljudje so predvsem pogrešali koruzo, ker so bili vajeni v obrokih jesti žgance iz koruzne moke, zmanjkalo pa je tudi jedilnega olja in riža, namesto katerega so na karte lahko dobili sojo. Dokler so jo še imeli, je jedilno olje nadomestila topljena zaseka. Pri Žumrovih so za božič še zadnjič v tej vojni imeli na praznični mizi kolone, pa še to le po zaslugi mame Lucije, ki ji je pomladi po zvezah

uspelo kupiti pujska, da so ga nato doma zredili. Praznični božični pogrinjek je ponudil tudi nekaj potice z zelo skromnim orehovim nadevom in brez rozin, a so dobrote vsem za mizo še kako teknile. V Železnikih so bili ljudje najbolj veseli, ker so prazniki minili v relativnem miru.

Leto 1943 pa se ni začelo tako spokojno. Za vojaško službo godni fantje iz Železnikov so začeli dobivati pozive, naj se javijo nemški naborni komisiji v Škofji Loki. Da jim ne bi bilo treba v nemško vojsko, so se raje pridružili partizanom in se tako izognili nemškim frontam. Ker pa so Nemci zagrozili, da bodo izselili vsako družino, katere član bo odšel v partizane, so si fantje domislili poseben scenarij. Navidezno se bodo peš odpravili v Škofjo Loko na nabor, v Soteski med Praprotnim in Veštrom pa jih bodo partizani, spet samo navidezno, zajeli in jih odgnali s seboj. Tako se je tudi v resnici zgodilo, le da Nemci niso nasedli, ampak so v orlovski dom takoj zaprli devet družin fantov, ki so v Soteski odšli s partizani. Zadrževali so jih cel dan in jih nato odpeljali v grad Goričane, od tam pa na Bavarsko, kjer so jih razmestili kot delavce po kmetijah. Domov so se vrnili šele po končani vojni.

Število partizanov v okolici Železnikov je naraščalo, vzporedno s številom pa tudi njihove aktivnosti. Nemci so bili prisiljeni poostri nadzor, zato so aprila vdrli na območje Martinj Vrha in Vancovca, da bi partizane s hajko razgnali. Po hajki so se v eno od hiš v Gorenjem koncu Železnikov zatekli trije partizani domačini, in ker so se Nemci že umaknili, je izgledalo, da so rešeni. Kar naenkrat pa so se Nemci vrnili do hiše s skrito trojico in jo obkolili. Fantje so se seveda branili, zato so hišo zažgali, pri čemer je eden od partizanov zgorel, drugi se je rešil s tem, da se je pomešal med gasilce, tretjega, Mira Klopčiča, po domače Lenartovega, pa so močno opečenega Nemci ujeli. V odprtem osebnem avtomobilu so ga odpeljali najprej v Škofjo Loko, potem pa v begunjski zapor, ki je bil ljudem v strah in trepet, saj so od tam jemali talce za ustrelitev v povračilo za uspešne partizanske akcije. Ljudje niso mogli razumeti, zakaj neki so se Nemci po

umiku nenadoma obrnili in se usmerili natanko v hišo s skritimi partizani. Še mnogo let po vojni so po Železnikih krožile govornice, da je moral biti v terenskem odboru OF izdajalec nekdo od domačinov, ki je Nemce pripeljal nazaj k hiši. Natančneje izdajalka.

Sočasno so se pričele širiti govornice, da so Nemci pri Stalingradu doživeli strahoten poraz in so cele nemške divizije padle v rusko ujetništvo. Govornice so zavzeto poslušali tudi otroci in se po zgledu odraslih veselili, da Nemci niso več nepremagljivi, poraz pa je v ljudeh zbudil upanje, da se bo vojna morda enkrat le končala. Stalingrajski poraz je vzpodbudil tudi partizane, ki so svoje aktivnosti na območju Železnikov še povečali. Tako so sredi belega dne vdrli v občinsko pisarno in žandarjem, ki so imeli v postojanki kosilo, izpred nosa odnesli radio in pisalni stroj. Akcije pa ne bi bilo mogoče izvesti brez pomoči domačinov, ki so o gibanju žandarjev in njihovi dejavnosti sproti obveščali partizane. Kmalu za tem so z njeno privolitvijo obiskali tudi dr. Strnadovo, da jih je oskrbela z nujnim in vedno potrebnim sanitetnim materialom. Pri tem je kljub vsem varnostno-obveščevalnim ukrepom prišlo do puškarjenja med Nemci in partizani, vendar ni bil ne na eni ne na drugi strani nihče ranjen.

Vse postojanke v Selški dolini so Nemci oskrbovali s konvoji, ki so jih običajno spremljali blindirani avtomobili, občasno pa le motorji prikoličarji, v katerih so vedno sedeli spremljevalci z mitraljezi. Dokler je še vozil po dolini, je bil takšnega spremstva deležen tudi potniški avtobus, a so konvoj ali avtobus partizani vseeno večkrat napadli. Eden teh napadov se je zgodil na Bukovškem polju pred Dolenjo vasjo, zato so se Nemci sklenili maščevati z ustrelitvijo talcev prav na mestu napada. Za nemško namero so partizani izvedeli in nemudoma pripravili enoto, da bi jih napadla in talce rešila, a se je na žalost našel nekdo, ki je partizanom namenoma sporočil napačno uro izvršitve represalij, in so zato tja prispeli prepozno. Med ustreljenimi talci je bil tudi Lenartov Miro, ki so ga Nemci med hajko zajeli v zažgani hiši v Železnikih.

Nemci so zaradi partizanske aktivnosti, po njihovi zaslugi je izginila tudi ena od učiteljic, ukinili šolanje in s tem razveselili otroke, ki jim tako ni bilo več treba obiskovati pouka. Drugače pa je v kraju prevladovalo moreče vojno vzdušje in redko kateri dan je minil brez pokov ali streljanja v okolici. Otroci so resnost dogajanja čutili predvsem v neobičajnem obnašanju staršev in starejših, njihovih pogovorih in zaskrbljenih obrazih, kar vse ni obetalo nič dobrega. Tudi pri Žumrovih ni bilo nič drugače, in če sta oče in mama opazila, da kateri od otrok posluša, je pogovor med njima hitro zamrl. Po koncu vojne je oče Lojzetu ob priliki povedal razloge za njuno takratno zaskrbljenost.

Zaradi aktivnosti v odboru OF, predvsem pa zaradi njegove delavnice in dogajanja v njej, so Nemci očeta Nika osumili sodelovanja s partizani, zato se je upravičeno bal aretacije, po drugi strani pa kot predvojni župan in podjetnik tudi s strani OF ni bil deležen posebnega zaupanja. Dobro se je zavedal, da se bo moral odločiti za odhod v partizane, če bo hotel dokazati svojo pripadnost za stvar, a ga je seveda nadvse skrbelo, kaj bodo v tem primeru z družino storili Nemci. Z mamo sta zato pripravljala načrt, kako bi še posebej otroke zavarovala pred posledicami, zato sta Lojzeta želela poslati nekam, kjer bi lahko nadaljeval s šolanjem. Za pomoč je oče prosil nemškega poštnega upravnika, avstrijskega Korošca Ferdinanda Trosta, in ker je Lojze končal dva razreda osnovne z enim razredom nemške šole, je temu uspelo, da ga je s pričetkom jeseni vpisal v prvi razred "Hauptschule", nekakšne meščanske šole v Beljaku. Ker njegovo znanje nemščine ni bilo ravno zavidljivo, so se odločili Lojzeta napotiti v Avstrijo že meseca julija, da bi se lahko bolje naučil jezika in tako s pričetkom šole lažje sledil pouku. Pri družini upravnika Trosta bi v Beljaku tudi stanoval.

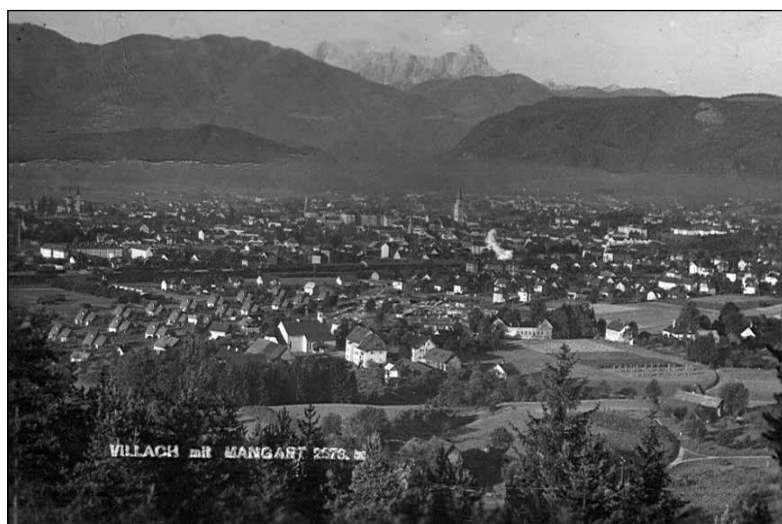
Mama je pripravila nahrbtnik in vanj zložila vse potrebno, povrhu pa še nekaj jestvin za na pot. Drugo jutro so se z zapravljičkom odpeljali na železniško postajo v Škofjo Loko in sledilo je težko slovo, saj je fant od doma odhajal prvič, in to kar v tujo deželo, k tujim ljudem, pa še jezik bi utegnili

predstavljati oviro. Z očetom sta se odpeljala naprej v Beljak, kjer ju je s hčerko pričakala Trostova žena, prijazna gospa, po rodu Čehinja, in ju odpeljala do hiše, nekoliko oddaljene od mestnega središča, v kateri so stanovali v prvem nadstropju. Oče se je kmalu poslovil in se z vlakom vrnil domov, Lojze pa se je šele takrat zavedel, kje sploh je. Zlomil ga je neutolazljiv jok in še kako živ je spomin na prav tisti večer, ko je fantičeve solze posušil šele spanec.

Naslednje jutro ga je Trostova gospa odvedla do učitelja nemščine, prijaznega starejšega gospoda, ki mu je v razvedrilo najprej zaigral na citre tisto zna-

no N'mav čez izaro ... Zasmil se mu je enajstletni mladenič z druge strani Karavank, zato se je zanj resnično zavzel in ga jezika v času do začetka rednega šolskega leta zares veliko naučil.

Pri učenju mu je veliko pomagala dve leti starejša Trostova hči Ingeborg, s katero sta govorila nemško, saj je poleg nemščine znala le še italijansko, slovensko pa prav nič. Igrala je klavir, ki ga je Lojze od bližu videl prvič v življenju, dotakniti pa se ga seveda ni upal. V sobi so imeli Trostovi tudi radio z rdečim lističem papirja okrog gumba za iskanje postaj, na katerem je pisalo, da se poslušanje tujih postaj kaz-

Lojzetova razglednica domačim iz Beljaka z Mangartom v ozadju (zgoraj in spodaj).

nuje s strogim zaporom. V prostih popoldanskih urah pa je Lojze rad sedel v bregu nad železniško progo proti Salzburgu in opazoval vlake, predvsem lokomotive, ki so v daljavo vlekle vagona in jih je prvič videl tako od blizu.

V jasnem vremenu je na jugu lahko videl Karavanke, za njimi pa v mislih tudi domači kraj. Ves čas bivanja v Beljaku je Lojze stike z domačimi vzdrževal le preko pošte, jim pogosto pisal in od doma tudi prejemal očetova in mamina pisma. Od zadnje polovice avgusta naprej pa so prihajala pisma le še od mame in zaslutil je, da je oče odšel v partizane, čeprav to v pismih ni bilo nikoli napisano, niti si kaj takega ni upal vprašati.

V novi šoli sta bila glavna predmeta nemščina in računstvo, pomembna je bila tudi nacistom prirejena zgodovina in pa predvsem telovadba, kjer so bili šolarji skoraj vsi oblečeni v uniforme Hitlerjugend, Hitlerjeve mladine. Nekateri od njih, najverjetneje potomci kakšnih nadutih partijskih funkcionarjev, so bili izjemno zagrizeni, in ko so izvedeli, kje je doma, so Lojzeta takoj ozmerjali z "Windischer Hund", vindišarski pes. Eden od njih mu je zabrusil, da je njegov dom tam, kjer razsajajo banditi, drugi, Helmut po imenu, ki je bil še posebno sovražen, pa mu je stalno grozil in mahal s pestmi pred obrazom. Menda je bil njegov oče gestapovec, ki je v Beljaku preganjal celo domačine, če se mu niso zdeli dovolj zagreti za nemško oblast. Lojze pa je moral vsa šikaniranja mirno požreti, saj je telovadni učitelj z nasmeškom na ustnicah dogajanje le opazoval, nikočar pa ni opozoril, naj novinca pustijo pri miru. Ko je gospe Trost nekega večera potožil o vseh provokacijah, mu je svetovala, naj se raje zadrži in umakne, saj ga sošolci izzivajo le zato, da bi ga pretepli, če bi se jim odzval. Trostova je Nemce bolj kot ne sovražila, zato je z nostalgичnim glasom rada pripovedovala, kako je bilo v Avstriji pred vojno lepo in koliko je bil tedaj vreden denar, v nasprotju z ničvrednimi rajhsmarkami, za katere dandanašnji ne dobiš skoraj nič. Kupiti pa tako ali tako ni bilo kaj, saj je bilo vse racionalizirano in na karte. Kljub prepovedi je vsak večer poslušala oddajo londonskega radia

v nemškem jeziku in nato sporočala, kje vse in na katerih frontah je nemška vojska pričela doživljati poraze. Glasnost radijskega sprejemnika je seveda naravnala povsem na minimalno in pritisnila uho čisto ob zvočnik, da ja ne bi kakšen glas ušel skozi okno na cesto in jo tako morda izdal. Opočumljen z dobrimi novicami londonskega radia je tako Lojze domov poslal dopisnico s pisanjem, da bo Nemci je vsak čas konec, saj tako pravi tudi gospa Trost. Prvo naslednjo soboto je upravnik, ki je na pošti v Železnikih dopisnico seveda prebral, privihral domov v Beljak in naivnega fantiča pošteno okrcal, naj vendar ne piše stvari, zaradi katerih bi lahko šla z ženo v zapor. Lojze se je pošteno prestrašil, saj se kot otrok ni mogel zavedati posledic svojega pisanja, zato je skrbno izbiral vsebino pisem, ki jih je poslej namesto prejšnjih dopisnic in razglednic pošiljal domačim.

Ko je Lojze v začetku julija prišel v Beljak, vojne skoraj ni bilo čutiti, tudi vojaštva ni bilo videti nikjer, le hrana je bila, tako kot doma, na karte. Z oktobrom pa se je vse spremenilo in navideznega miru ni bilo več. Zahodno od Beljaka in od mesta oddaljena nekaj kilometrov je v smeri Trbiža stala velika železniška ranžirna postaja, kjer so sestavljali vojaške transporte. Po septembrski italijanski kapitulaciji so jo zasedli Nemci in tam zbirali železniške konvoje za prevoz vojaštva in vojaškega materiala v Italijo. Neke noči so se zaslislala letala in nedolgo za tem je pričelo bobneti; zavezniki so bombardirali ranžirno postajo z železniškim križiščem. Naslednjega dne je nemška vojska namestila protiletalske topove tudi po strehah mestnih stavb, in ko so ponoči letala ponovno priletela, je del smrtonosnega tovora padel tudi v bližino mesta. Takšno dogajanje se je ponavljalo tudi naslednje dni, zato so Beljačani noči večinoma prebili v kleteh. Miru tudi na avstrijskem Koroškem ni bilo več.

Konec meseca oktobra je zato gospa Trost po posvetu z možem Lojzetu predlagala, naj se vrne domov, saj zaradi neprestanih alarmov tudi šolskega pouka ni bilo več. Predlog se mu je kajpak zdel zelo všečen, zato je bil seveda pripravljen oditi, kar pa je

bilo vse prej kot enostavno. Potniški vlaki so vozili zelo poredko in z velikimi zamudami, tudi karto je bilo treba predhodno rezervirati. Vendar je gospe uspelo vse nekako urediti in tako je Lojze nekega jutra še v temi pospravil svoje stvari v nahrbtnik, se poslovil od prijazne gostiteljice in njene hčere ter se odpravil na postajo. Ujel je vlak, ki pa je žal peljal le do Jesenic, in ko je prispel, ni vedel, kaj naj stori, saj na Jesenicah ni poznal prav nikogar. Stopil je na cesto pred železniško postajo in čakajoč upal, da mimo morda pripelje avtobus. Končno se ga je po urah čakanja usmilil šofer tovornjaka s pogonom na lesni plin, ki ga je počasi, a zanesljivo, odpeljal do Žabnice, kamor sta prispela pozno popoldne. Iz Žabnice jo je Lojze peš mahnil v Škofjo Loko, in ker je bilo že precej temno, si naprej v Železnike ni več upal, zato je v gostilni pri Balantu poprosil, če lahko prespi na njihovem seniku. Utrujen in z birtovim dovoljenjem je takoj utonil v globok sen. Zjutraj naslednjega dne se je peš odpravil v Železnike po poti, ki jo je poznal in mu ni povzročala nobenih težav, le lačen je bil. V hiši na Bukovici mu je gospodar ponudil kos kruha in takoj je šlo lažje, tako da je domov prispel ravno v času kosila. Mama se kar ni mogla načuditi količinam hrane, ki so napolnile želodec njenega lačnega sina, neskončno srečnega, da je končno doma. Izvedel je, kako je oče konec avgusta odšel v partizane, da je seznanjen z njegovo vrnitvijo iz Beljaka in da bo poslal sporočilo, kdaj in kam ga bo Lojze lahko prišel obiskat. Resnično je že čez dan ali dva odšel v Ojstri Vrh, kjer sta se z očetom srečala.

Vedno glasnejše so postajale govorice, da bodo partizani napadli nemško postojanko in žandarje pregnali iz Železnikov, saj sta bila prav zaradi njih komunikacija in oskrbovalni transport iz ravninskih predelov Gorenjske na Primorsko izredno otežena. Pri tovrstnih dejavnostih so se zato morali terenci postojanki izogibati in iskati težje poti po slabo prehodnih terenih Jelovice in pod Ratitovcem. Nekega novembrskega popoldneva, ko so Žumrovi otroci na peči ličkali doma pridelano koruzo, je zunaj strahovito počilo, zato so vsi planili k oknu, da bi videli, kaj se je zgodilo. Pred Levičnikovo hišo, v kateri je

Del nemške posadke pred postojanko v utrjenem orlovskem domu.

bila nemška postojanka, se je v nebo dvigal oblak dima, in kot so kasneje izvedeli, so partizani v Gorenjem koncu Železnikov postavili minomet in izstrelili mino, ki je padla prav pred postojanko, nato pa nekoga s kolesom poslali pogledat, kam točno je padla. Po upoštevanem popravku je nato naslednja zgrešila, padla blizu Žumrove hiše, da so popokale šipe, stanovalci pa so v strahu zbežali v klet in čakali, kaj bo. Zgodilo se ni nič, ker tretje mine ni bilo, saj so partizani napad prekinili in se umaknili.

Zaradi poskusa napada so Nemci v Železnike pripeljali številčne okrepitve. Posadka je do tedaj zasedenima Levičnikovi in Muckovi hiši dodala še celoten plac pred cerkvijo, orlovski dom, župnišče in Štrbencovo hišo, iz katere so družino izselili v začetu leta. Okrog vseh petih postojank so na lesenih ogrodjih napeli ovire iz bodeče žice, stavbam zabarikadali okna in pustili le strelne odprtine, na obeh vogalih doma in župnišča pa so iz hlodov kot nekakšna bunkerja zgradili utrjeni stražarnici. V utrdbah je bilo sedaj prostora za skoraj sto nemških uniformirancev, ki so poleg vseh omenjenih ukrepov v cerkveni zvonik namestili tudi stražarsko gnezdo z mitraljezom. Tako se partizani, vsaj podnevi, kraju niso mogli več neopaženo približati in Nemci so začasno prevzeli pregled nad dogajanjem v kraju in okolici.

Bližal se je konec tretjega leta vojne in tokrat so prazniki minili brez potice ali kolin, a so bili pri Žumrovih veseli, da so imeli vsaj kruh. Od časa do časa so tudi očetu, ki se je v tem času zadrževal v Martinju Vrhu, lahko odnesli priboljšek. Pod šolo so namreč

aktivisti izkopal bunker, v katerem je delovala tiskarna, v njej pa so poleg propagandnih letakov in literature tiskali tudi glasilo Gorenjski partizan, ki je redno izhajalo kot mesečnik. Vhod v bunker je bil skrit pod stopnicami v šolski veži, za beg pa so izkopal tudi rov s skrivnim izhodom v gozdu pod šolo v primeru, da bi sovražnik bunker odkril. Prostora je bilo v njem zelo malo in tudi zrak zaradi slabega prezračevanja ni bil najboljši, a bunker je bil zares dobro skrit. Med eno od hajk so aktivisti v bunkerju z grozo zadrževali dih, ko so nad svojimi glavami slišali hoditi Nemce, vendar ga tem ni uspelo odkriti. Za bunker je vedelo le malo ljudi in tudi Lojzetu ga je oče razkril šele po koncu vojne.

Po mirnih božičnih in novoletnih praznikih so se pričele širiti govorice, da bo v kratkem prišlo v Železnikih do ponovnega napada na nemško postojanko, ki pa naj bi se zaradi nemških barikad in strojničnega stražarskega gnezda v cerkvenem zvoniku zgodil ponoči. Ljudje so večer za večerom legali k počitku v negotovem pričakovanju, če bo res zaropotalo. In res, bila je sobota, 22. januarja 1944, zvečer, ko se je začelo. Streljanje iz lahkega orožja je brez prestanka trajalo celo noč, vmes so tleskale mine in slišati je bilo mitraljez. Ljudje so noč prebili v varnih kletih, saj so izstrelki leteli vsepovsod. Pokanje je pojenjalo šele proti jutru, ko se je začelo dani. Pričakovati je bilo partizanski umik in večerno nadaljevanje, ko je nenadoma spet močno zaropotalo, rafali so se kar prelivali drug v drugega, streljanju pa ni in ni hotelo biti konca. Naslednji dan šele se je razvedelo, kaj so te peklenske salve pomenile. Ponoči so se namreč partizani nemškim postojankam zelo približali in so najverjetneje želeli preko dneva osvojene položaje zadržati, ko so jih Pod Zijavko z obeh strani izza hrbta nenadoma napadli Nemci. Ti so prebili partizansko blokado okrog Železnikov, jim neopazno prišli za hrbet in jih popolnoma presenetili, posledice pa so bile strašne. Popoldne so se zbrali starejši možakarji, mlajši in za borbo sposobni so bili večinoma v partizanih, da so padle partizane znosili na pokopališče in jih spodobno pokopali.

Posadka bunkerja s partizansko tehniko pred šolo v Martinj Vrhu: Janko Logar, Franjo Kosec, Niko Žumer, Jernej Dermota in Tone Kosec.

Po januarski tragediji so partizani ugotovili, da nemškim postojankam v Železnikih brez uporabe težkega orožja ne bodo mogli do živega. Na srečo so zahodni zavezniki prav v tem času začeli z letali dovažati vse vrste orožja, ki so ga enotam odmetavali na takrat že osvobojeno ozemlje v Cerknem. Partizani so poleg zavezniškega orožja dobili tudi veliko tistega, ki ga je ob kapitulaciji pustila italijanska vojska, a je v tem primeru šlo za ne preveč zanesljive kose s problematično municijo. Pogosto se je v cevi ali pa kako drugače zataknil naboj, kar je delovanje orožja prekinilo, treba ga je bilo nekako izbiti in to je bilo v prelomnih trenutkih borbe lahko usodno. Tudi Nemci po partizanskem napadu niso sedeli križem rok, še bolj so utrdili postojanke in jih obdali s še več ovirami iz bodeče žice. Dodatno so se oborožili s težkim orožjem, poostrili budnost, pojačali patrolje in pričeli postavljati zasede tam, kjer so pričakovali partizane. Celotno dogajanje v Železnikih ni pustilo ravnodušnih niti otrok, ki so pri tem želeli nekako sodelovati, po svojih močeh pomagati partizanom in tako postati pomemben člen v boju proti sovražniku. Poznali so že vse vrste orožja, ki je bilo pogosto tema njihovih pogovorov, in posebno tisti, katerih očetje in bratje so bili v partizanih, so hoteli biti zraven. Nemci nanje niso bili pozorni, zato so otroci že v preteklem letu marsikatero pošiljko za partizane prenesli prav pred njihovim nosom in eden izkušenejših med njimi, Štefan Lotrič, je okoli sebe zbral najpogumnejše in kot nekoliko sta-

rejši od ostalih postal njihov vodja. Skupina je dobila ime Rdeča roža, kar je sicer nekoliko dišalo po politiki, vendar ta otrok ni niti malo zanimala, saj so želeli le po svojih najboljših močeh pomagati v boju z Nemci. Z njihovo dejavnostjo so bili partizani seveda seznanjeni, zato so jih spomladi 1944 poklicali v Studensko grapo na sestanek, kjer so dobili navodila, kakšne so njihove naloge, kako jih opravljati in jih tudi uspešno prikrivati. Dogovorili so se, da bodo v Smolevski grapi, na točno določeno mesto v škarpi ob potoku, namestili pločevinasto škatlo, kamor bodo partizanski kurirji prinašali pošto, pisma in letake, ki jih bodo nato člani Rdeče rože, odvisno od namena, raznosili posameznikom ali raztrosili po Železnikih. In po tistem se je zares natanko tako vse tudi redno dogajalo. Skupina otrok, v kateri so bili poleg Štefana še Jože Bajželj, Jože Demšar, Lojze Kristan, Tine Petrač, Janko Šmid in Lojze z bratom Marjanom, partizani so jih poimenovali "pionirji", je poleg raznašanja pošilk za partizane zbirala vse vrste materiala, med drugim telefonsko žico, ki so jo kot saboterji porezali z drogov in prekinili telefonske zveze. Opazovali so tudi gibanje Nemcev in njihove položaje sporočali partizanom, vse dokler je bila v Železnikih nemška postojanka, pa so morali biti pri svojem delovanju nadvse previdni in konspirativni.

V marcu tega leta se je Žumrova družina povečala za novega člana, rodila se je sestra Jelka, kar je v negotovem času vojne, pomanjkanja in odrekanja od matere Lucije zahtevalo dobršnjo mero iznajdljivosti. Dokler jo je hranila pri sebi, je še nekako šlo, kasneje, ko do mleka v težavnih vojnih razmerah res ni bilo enostavno priti, pa se je bilo treba znajti. In mami je to običajno vendarle nekako uspelo!

Med poletjem so Železnike na zračni poti iz baze v Bariju na jugu Italije proti Nemčiji vedno pogosteje preletavali zavezniški bombniki s smrtonosnim tovorom, ki so ga nato odvrgli nad strateškimi cilji na nemških tleh. Leteli so na veliki višini in za seboj puščali kondenzacijske sledi, ki so nebo občasno dobesedno prepredle z belimi trakovi, posebej otroci pa so dogajanja na nebu navdušeno opazovali.

Zgodilo se je tudi, da je bilo v boju z nemškimi lovci ali pa zaradi protiletalskih izstrelkov katero od vračajočih se letal poškodovano in tako je nekoč morala posadka gorečega bombnika izskočiti prav nad Železniki. Otroci so z velikim zanimanjem opazovali, kako so se eno za drugim odpirala zavezniška padala in k sreči pristala na mestih, kjer so jih lahko partizani našli prej kot Nemci, letalo pa je prazno strmoglavilo v Ravensko grapo pod Ratitovcem.

So pa zato Nemci v poletnem času po izdajstvu v bližini Svetega Lenarta obkolili bunker in skrivališče gospodarske komisije, ki je preskrbovala partizanske enote v dolini, in večino partizanov ujeli, nekaj pa jih je padlo med poskusom pobega, med njimi tudi Viktor Simončič, dolgoletni pomočnik v Žumrovi delavnici. Ujetnike, skupaj z domačinoma Jankom Kemperlom in Francem Šmidom, Furtovim Francetom, so Nemci privezane na skupno vrv privlekli razkazovat v Železnike in jih zatem odpeljali v zloglasne gestapovske zapore v Begunje.

Meseca junija se je po dolini razvedelo, da so se v francoski Normandiji med veliko invazijo izkrcali Angleži in njihovi zavezniki Američani. Med ljudmi je zavladovalo nepopisno veselje, ker naj bi zdaj Nemce po pričakovanjih zahodni zavezniki stisnili z ene, Rusi pa z druge strani. Govorice, da bo vojne kmalu konec, so postajale vse glasnejše, a se žal niso uresničile, saj je po tistem vojna trajala še skoraj celo leto, ki je bilo izmed vseh dotedanjih tudi najbolj krvavo. Partizani kljub dvema neuspešima poskusoma, da bi Nemce pregnali iz Železnikov, svojega namena niso opustili, ampak so se, tokrat oboroženi tudi z zavezniškim težkim orožjem, pripravljali na ponovni napad. Tako je na nedeljo, 19. novembra leta 1944, zvečer nebo nad Železniki nenadoma razsvetlila rdeča raketa in napad, na katerega so se tokrat partizani temeljito pripravili, se je začel. Da bi preprečili prihod nemškim okrepitvam, so blokirali vse dostope do Železnikov, zaradi uporabe težke oborožitve pa je bilo grmenje ob tokratnem napadu slišati povsem drugače kot pri prejšnjih dveh. Prav posebne detonacije je bilo slišati ob udarcih izstrelkov močnega zavezniškega plastičnega raz-

streliva iz partizanskega topa, imenovanega partop. Tudi Nemci so odgovarjali z vsem razpoložljivim orožjem in streljanje ni potihnilo celo noč, nekoliko se je umirilo šele, ko se je pričelo daniti. Čez dan je sem ter tja počil osamljen strel, partizani se namreč niso umaknili s položajev, ko se je znočilo, pa se je napad nadaljeval. Ker je bila Žumrova hiša od napadenih nemških postojank nekoliko oddaljena, velike nevarnosti, da bi zablodeli izstrelek zadel njihovo hišo, ni bilo, zato so lahko radovedne otroške oči skozi okna opazovale svetleče topovske projektili, ki so leteli proti nemškim utrdbam. Pozno zvečer so zaradi obstreljevanja zagorele hiše v cerkveni gasi, uličici med Thalerjevim hlevom in župniščem, požar pa se je vedno bolj širil, da je bilo svetlo kakor podnevi. Gorelo je celo noč in tudi orožje je grmelo skoraj do jutra, ko je zopet potihnilo, le s pogoriščem se je še kadilo. Premor brez regljanja orožja so zato Nemci izkoristili za premik iz Muckove in Levičnikove hiše v utrdbe na placu pred cerkvijo. Z nočjo se je obstreljevanje ponovilo in kot že prejšnja dneva trajalo vse do jutra, nato pa povsem prenehalo. V zgodnjem jutru je lahko pod Kovaškim vrhom ostro oko opazilo dolgo kolono, vijočo se po obrobju gozda proti Selcam, a je bilo njeno sestavo kljub ogolelemu drevju nemogoče določiti. Partizani vsekakor niso bili, saj so bili oblečeni vsi enako, zatorej je mogla biti umikajoča se kolona le nemška. Ker je bilo v okolici vse mirno, padel ni niti en sam strel, sta se brata Lojze in Marjan le ojunačila in jo od doma mahnila proti cerkvi. Tu in tam sta videla nekaj domačinov, opazila na stežaj odprta vrata vseh postojank, o nemškem vojaštvu pa ni bilo nobenega sledu in tudi partizanov ni bilo nikjer. Očitno so bili torej Nemci tisti, ki so se pod Kovaškim vrhom v strnjeni koloni umaknili iz Železnikov.

Medtem se je Jože Bajželj odločil, da gresta s še enim od članov skupine železnikarskih pionirjev, ki je bila v tistem času zelo aktivna, iskat partizane in ni trajalo dolgo, ko sta se vrnila preko mostu v Plnadi z novico, da že gredo za njima. Izgledalo je, da so po dveh dneh obrambe in napadov oboji, Nemci in partizani, razmere za nadaljevanje svojih aktivnosti

Požgano župnišče in desno Štrbencova hiša, v ozadju zasneženi hrib Strmica.

ocenili za brezupne, zato so se ob prvi priložnosti hkrati umaknili. Partizani so ob umiku deblokirali tudi vse dohode v Železnike, torej so se Nemci iz svojih postojank lahko nemoteno prebili najprej v Selca, kjer je bila še vedno locirana njihova utrdba, in od tam naprej v Škofjo Loko.

Ob povratku v Železnike so partizani najprej preiskali opuščene nemške postojanke in odnesli vse, kar je bilo uporabnega, nato pa poslopja zažgali in jih pustili goreti cel dan. Po kraju se je raznesel glas, kako bodo požgali vse trdnejše stavbe v Železnikih, da se na ta način Nemci ne bi imeli več kam vrniti, vendar je posredovanje nekaterih domačih partizanov takšno namero vendarle preprečilo. Kljub temu so požgali še sokolski dom, naslednji dan, ko se je iz pogorišča doma še kadilo, pa je zagorela tudi cerkev. Uničene so bile orgle, in ko je v zvoniku zgorela konstrukcija z obešenimi zvonovi, so ti odpadli in prebili obokano stebrišče pred cerkvenim vhodom. Ljudje so bili zaradi požiga osupli, celo zgroženi, saj se jim je dejanje zdelo povsem nesmiselno in brezpotrebno. Železnikarji nad takšnim ravnanjem partizanov na splošno niso bili ravno navdušeni, kar se je zelo odrazilo pri udeležbi na njihovem mitingu, saj se ga kljub vabilu skoraj niso udeležili.

Končno so tudi Železniki postali del osvobodene ozemlja in v skrbi za red je bilo seveda treba najprej imenovati nove organe oblasti. Oblastno funkcijo je prevzel odbor OF, ki je že prej deloval v ilegali, in ker je pretila nevarnost, da bi Železnike Nemci ponovno napadli, je bilo treba organizirati

Požgana cerkev in na desni mežnarja.

Ruševine Levičnikove hiše.

stražo, ki bi nemudoma odkrila vsakršno sovražnikovo približevanje. Stražo je prevzela že takrat organizirana Narodna zaščita, katere člani so bili tudi nekateri starejši prebivalci Železnikov. Medtem so partizani dodatno mobilizirali še 25 domačinov, tako da jih je bilo v njihovih enotah iz Železnikov skupaj že 175, a se jih po koncu vojne več kot 40, večinoma mladih fantov iz operativnih enot, žal ni nikoli vrnilo domov.

Vendar je imel nemški umik za Železnike tudi svojo slabo stran, saj je že prej zelo racionalizirana nemška preskrba s hrano, jasno, povsem zamrla. Ljudje so nekaj časa še lahko živeli od skromnih zalog, občasno so od partizanov dobili tudi kakšno mesno pošiljko, za otroke pa je največji praznik pomenil partizanski kotel, v katerem so ob nekajdnevem postanku katere od enot kuhali hrano za borce. Najpogosteje je v posodah brbotala mešanica krompirja, fižola, makaronov in koščkov mesa, tudi zelenjava se je znašla vmes, ki je zanje pomenila pravo dobroto, in če je bilo le mogoče, so se neopazno vrinili v vrsto čakajočih na vabljeni, dišeči obrok.

Z nastankom svobodnega ozemlja v Železnikih so iz delovanja v ilegali prešli tudi pionirji s svojim odredom Rdeča roža, ki se je številčno še povečal in se preimenoval v Pionirski odred Ratitovec. Takoj po končanem napadu so v iskanju česar koli uporabnega, predvsem seveda orožja, pričeli brskati po zapuščenih nemških postojankah in pogoriščih, pri tem pa se niso zavedali, kako nevarno zna biti takšno početje zaradi neeksplozivnih min ali roč-

nih bomb. Prav res so našli nekaj kratkih italijanskih pušk z ožganimi kopiti, zaradi visokih temperatur v požaru pa so vse imele vzmeti udarnih igel razkaljene. Ožgana kopita so nadomestili novi, doma izdelani ponaredk, v Žumrovi delavnici pa so za delovanje orožja napravili nove igelne vzmeti. Jože Bajželj, najsrečnejši med vsemi iskanci, je eno od pušk našel povsem nedotaknjeno in v celoti delujočo. Na novo oboroženi pionirji so se tako večkrat pridružili partizanski straži v Snegovniku ali v okoliških hribih in od tam opazovali enote, ki so se pogosto pomikale skozi Železnike, včasih so se v kraju ustavile tudi za več dni skupaj. Ena takih je bila kulturna skupina IX. korpusa, ki je večkrat uprizorila kakšno igro ali pripravila kulturno prireditev. Ker sta bila oba doma z gledališkima odroma požgana, so igre uprizarjali v Thalerjevem salonu, kjer je bil prostor tudi za partizanske mitinge z govorniki, politkomisarji, ki so poslušalcem predavali o partizanski dejavnosti, stanju na svetovnih frontah in vse pogostejših nemških porazih. Občasno so politkomisarje, ki jih je poleg komandanta imela vsaka večja partizanska enota, nadomestili tudi domačini, aktivisti OF. Govorili so o beli gardi, ki se je po italijanski kapitulaciji pojavila tudi na Gorenjskem, in o njenih pripadnikih, imenovali so jih belgardisti, domobranci, največkrat pa kar švabobranci ali enostavno belčki. Ker so odkrito sodelovali z Nemci in pogosto nastopali v akcijah proti partizanom, so jih seveda vsi imeli za sovražnike. Nihče pa se ni vpraševal, zakaj neki domači ljudje sodelujejo z okupatorjem, niti ni

bila običajnim ljudem kakor koli znana revolucija, ki se je dogajala, saj so vsi imeli pred očmi le enega in edinega sovražnika v podobi nemškega vojaka, proti kateremu so se karseda enotno borili. Ljudje so domobrance poznali v glavnem po pripovedovanju ali iz partizanske literature, saj jih v Železnike do tedaj sploh še ni bilo. Razvedelo se je le, da so se jim pridružili nekateri fantje iz Dolenje vasi, in komentar Žumrove stare matere se je glasil, češ, kaj neki ti ljudje mislijo, da se gredo borit za Nemčijo, ko ta vendar že crkuje.

Partizanska oblast je v kraju ponovno vzpostavila šolo z učiteljicama, ki sta v Železnike prispeli z eno od partizanskih enot in tukaj tudi ostali. Otrokom šola seveda ni preveč dišala, a so jo zaradi podukov, da je najpomembnejša naloga pionirjev učenje, morali hočeš nočeš obiskovati. Na šolskih sestankih so jim komisarji razlagali, za kaj se je treba boriti in kaj bo z njimi po končani vojni. Eden od poudarkov tovrstnih govorov je bil, da jim po vojni ne bo treba delati, stanovali pa bodo v vilah, zato so jih mladi poslušalci bolj kot ne nejeverno gledali, bolje rečeno, poslušali. Ker se sanje ne uresničijo nikoli ali pa vsaj zelo redko, so tudi komisarske vizije ostale samo sanje, razen seveda nekaterih izjem v podobi novodobnih oblastnikov, ki so po vojni res stanovali v vilah, delali pa predvsem tisto, kar se jim je zahotelo.

Prišel je božič in prišlo je novo leto 1945 s prazniki, ki so tokrat minili brez potice in kolin, zato pa s čisto pravo polnočnico pri sv. Frančišku, cerkvi na železnikarskem pokopališču, in s čisto pravim duhovnikom namesto Špendalovega Jaka v njegovi vlogi. Ko se je slavnostna maša začela, je v cerkev prikorakala četa Škofjelokega odreda in ostala vse do zadnjega blagoslova, kar je bilo ljudem močno pogodu, saj še niso pozabili nedavnega partizanskega požiga cerkve sv. Antona na placu. Ko je bilo polnočnice konec, so pričeli partizani pred cerkvijo streljati v zrak, da je orožje regljalo kot med pravo bitko. Otroci so nanadejane salve spremljali z velikim navdušenjem, enako pa tudi odrasli, ki so reakcijo borcev dojeli kot spontan, prazničen ognjemet.

Prazniki so sicer minili v miru, saj razen salve po polnočnici v Železnikih in njihovi okolici ni bilo slišati prav nobenega strela, a je vendar vojna že sredi januarja ponovno pokazala zobe. Odkar so bili Železniki osvobojeni, so domačini, ki so bili v partizanih, ob nedeljah pogosto prihajali domov in se proti večeru vračali v svoje enote. V nedeljo, 21. januarja, pa so se Nemci z nekaj domobranci pritihotapili na Češnjico ravno v času kosila in partizane, ki so se hitro razbežali, presenetili pri jedi. Peterica je med begom padla, Nemci z domobranci, ki so dobro poznali teren in se jim je prav zato skupaj uspelo Češnjici neopazno približati, pa so se, kljub takojšnji intervenciji borcev iz Železnikov, izmuznili brez izgub. Da bi se v prihodnje izognili tovrstnim neprijetnim presenečenjem, so partizani povečali budnost in pripravljenost poostrili s tako imenovano zaseko, na cesto podrtim drevjem v Petrovem brdu med Studenom in Selcami, za katero je v zasedi čakala pripravljena posadka. Po tistem Nemci vse do 9. februarja, ko so po dolgem času ponovno izvedli hajko na področju Martinj Vrha, niso več poskušali prodreti v Železnike. Tu so bile namreč nameščene močne partizanske operativne enote, pa tudi hajka sama za Nemce ni bila posebej uspešna in je minila brez žrtev, požigov ali podobnih nečednih dejanj.

Na osvobojenem ozemlju v Cerknem so partizani približno v tem času pripravljali neke vrste mladinski kongres, ki naj bi se ga udeležili člani pionirskih organizacij vseh slovenskih pokrajin. Vabilo je prejel tudi Pionirski odred Ratitovec, zato so se njegovi člani skozi Farji potok, kjer je bil štab Gorenjskega vojnega področja, preko Slugovega griča in Novakov peš odpravili v Cerkno. Tam so jih nastanili v eni od dvoran doma, kjer so tudi spali in jih najprej odvedli na grob padlih udeležencev politične šole, ki so jih Nemci pobili ob nenadnem vpadu v Cerkno. Kongresno dogajanje samo pa pionirje zaradi obilice političnih vložkov ni pretirano zanimalo, saj so komaj čakali, da se je končalo. Zato pa se jim je zdelo toliko bolj zanimivo gledati odmetavanje zavezniške pomoči, ki so mu bili priča drugi večer bivanja na svobodnem ozemlju. Najprej so v velikem krogu

okoli Cerkna zagoreli kresovi, nato pa so priletela letala, iz katerih so se kar brez padal vsuli aluminijasti zaboji v obliki valjev, polni obleke, orožja in streliva. Padali so, nekateri celo na strehe hiš, in se valili vsevprek, nato pa so partizani vse zbrali skupaj in jih pričeli odpirati šele naslednji dan, ko so njihovo vsebino takoj shranili v veliko skladišče. Tja so pionirje iz odreda Ratitovec odpeljali zadnji dan obiska v Cerknem in jih oborožili s kratkimi italijanskimi puškami, njihov komandant Jože Bajželj pa je postal ponosni lastnik angleške brzostrelke Sten-MK. Nato so se z nočjo po celodnevni hoji vrnili nazaj v Železnike ter si vmes pri intendantih v Farjem potoku še nekoliko odpočili in se pošteno najedli.

Kljub temu, da se je vojna bližala koncu in je bilo vprašanje zmagovalcev bolj ali manj jasno, pa so Nemci hoteli za vsako ceno še vedno prekinjati ali vsaj ovirati preskrbovalne poti in zveze med Gorenjsko in Primorsko. Tako so kmalu po končani februarški hajki v cerkev in mežnarijo pri Svetem križu nad Kališami namestili domobransko posadko, oba objekta primerno utrdili ter ju obdali s strelskimi jarki in bodečo žico. S tega položaja so se namenili obvladovati pot, ki se je z obronkov Jelovice in Dražgoš spuščala v dolino in se skozi Železnike nadaljevala proti Primorski. Posadko so večinoma sestavljali mladi fantje iz spodnjega dela Selške doline in nekaj Škofjeločanov, ki so se vsi po vrsti izognili odhodu v partizane, za komandanta pa so imenovali domobrancia z večjim številom umorov na vesti, doma nekje z Gorenjske. Partizani bi lahko, če bi le hoteli, do postojanke kaj hitro blokirali vse dostope in moštvo izstradali, kar so Nemci zagotovo vedeli, zato v posadki ni bilo niti enega njihovega vojaka. Odnos do domobrancev in nemško mnenje o njih namreč ni bilo na prav zgledni ravni, kar je bilo mogoče iz dejanj slednjih zelo jasno razbrati, saj so Nemci domobrance poslali dobesedno po kostanj v žerjavico. Partizani, jasno, niso mogli gledati križem rok, kako domobranci ogrožajo povezovalne poti, pa tudi za Železnike je postojanka pri Svetem križu pomenila nevarnost, ki bi jo kazalo odpraviti. Večkrat je kakšen rafal od Svetega križa

Pionirji v zboru pred dvorano na kongresu v Cerknem.

zalajal po ljudeh, ki so se skozi Otoke podajali na Češnjico, partizanska straža na Snegovniku pa je na domobransko provokacijo takoj odgovorila, a je bila razdalja za prizadejanje kakršne koli škode prevelika, čeprav so oboji streljali iz težkih mitraljezov. Partizani so zato domobransko postojanko sklenili napasti in so se na napad tudi dobro pripravili, saj so na strelno razdaljo do Svetega križa preko Površnice pripeljali celo topove. Že po prvih topovskih streljih so domobranci po vzhodni strani hriba zbežali na varno v Selca, tako da žrtev na eni ali drugi strani ni bilo, a so zato partizani zajeli njihovega poveljnika, domobranskega moralca, ki je bil v obstreljevanju ranjen. Privedli so ga v štab, ta se je tedaj nahajal v Železnikih pri Dermotu, ga ne ravno nežno zaslišali in ga pozneje odvedli do pokopališkega zidu, kjer so ga likvidirali. Tam so ga pustili ležati, dokler ga ni dostojno pokopal Jaka Tavčar, ki je čez truplo ubitega pogrnil belo rjuho, preden je njegov grob tik ob pokopališkem zidu zasul. Prav to dejstvo je kasneje Špendalovemu Jaku celo rešilo življenje, kot bo opisano nekoliko kasneje.

V naslednjih dneh so partizani zbrali pionirje, da so pri Svetem križu skupaj z njimi zasuli strelske jarke in podrli žične ovire okrog izpraznjene domobranske postojanke. Zaradi preprečitve ponovnega formiranja kakršne koli nemške utrdbe na podobnih mestih so partizanski minerji porušili cerkvi na Svetem Miklavžu, Svetem Mohorju in cerkev sv. Jedrti nad Lajšami, ljudje pa so zato že potihoma govorili o ruski revoluciji na slovenskih tleh. Težko je soditi o upravičenosti in teži takšnih ali podobnih dejanj, toda dejstvo je, da so Nemci v

pozni zimi leta 1945 na vseh frontah doživljali poraz za porazom, da so jih preko Francije in Italije potiskali zahodni zavezniki in da je z vzhoda po njih gazil ruski vojaški škorenj. Zato je bilo zanje toliko bolj pomembno obdržati prosto pot za umik proti Baški grapi z železniško povezavo proti Gorenjski in naprej v Avstrijo, prav to ozemlje pa je spadalo pod operativno področje IX. korpusa. Da bi ga očistili in z njega pregnali partizanske enote, so Nemci pripravili veliko ofenzivo, ki je z več hajkami na celotnem operativnem področju trajala od 17. marca vse do 5. aprila in zahtevala veliko žrtev tako med partizani kot med civilnim prebivalstvom, zaradi zgrešenih in večkrat nerazumljivih partizanskih odločitev tudi precej nepotrebnih. Nemške sile so poleg številčne esesovske divizije sestavljali še četniki, kozaki, vlašovi in seveda domobranci, ki so vsi morili, posljevali ali požigali brez posebnih zadržkov, zato so bili njihovih krvavih uslug Nemci nadvse veseli, saj si jim na ta način ni bilo treba mazati lastnih rok.

Pionirji iz odreda so medtem po najboljših močeh pomagali partizanom, in ker so vedeli, da njihovo dejavnost na nasprotni strani poznajo vsaj domobranci, če že ne Nemci, so se zaradi varnosti na začetku ofenzive raje umaknili v gozd. Ker pa te kar ni hotelo biti konec, jih je lakota prignala nazaj domov in tako sta Lojze in Marjan z vrstniki iz odreda stalno oprezala, kdaj se utegnejo pojaviti domobranci, da bi se jim lahko pravočasno skrili. Vedeli so, po izkušnjah prejšnje hajke, da imajo belčki navado priti nekaj dni po vdoru nemške vojske, in res se je nekega jutra na cesti pojavila konjska vprega z vozom, na katerem je bila krsta, spremljali pa so jo uniformiranci na kolesih. Prišli so po ustreljenega poveljnika likvidirane svetokriške postojanke, zato sta jo brata nemudoma ucvrla po hribu na Škovine in od tam s Fajfarjevega kozolca opazovala dogajanje. Ustavili so se prav pred Žumrovo hišo in vstopili, kasneje pa jima je mama povedala, da so iskali njiju z očetom, in ker jih seveda niso našli, so jo, z dojenčico Jelko v naročju, v brezmočni jezi oklofutali. Med grožnjami so pregledali vse prostore, iz omar zmetali perilo in oblačila, s kladivi tolkli po stenah, da bi našli

očetov bunker, in ker niso našli ničesar, končno odšli. Odpravili so se do Jake Tavčarja in od njega zahtevali, naj odkoplje gomilo nad truplom domobranskega poveljnika, ki ga je pred dnevi zakopal ob pokopališkem zidu. Videli so, da je bilo pokrito z rjuho, človek v grobu pa dostojno, krščansko pokopan, zato so Jaku takoj povedali, da ga je samo njegova humana gesta obvarovala pred gotovo smrtjo, saj bi v nasprotnem primeru domobrančev grob prav gotovo postal njegovo zadnje počivališče. Ko so z vozom in polno krsto na njem domobranci končno odšli, so si lahko vsi oddahnili, a spet ne za dolgo. Že čez dan ali dva so se vrnili in Žumrova brata našli doma, nanje povsem nepripravljena. Odvlekli so ju v breg za hišo in zahtevali, očitno dobro informirani, naj jim pokažeta, kje imata skrite puške, svoje zahteve pa še podkrepili s klofutami, brcami in grožnjami. Fanta sta se hrabro držala in, jokajoč sicer, vse zatajila, zato so ju nazadnje le izpustili iz rok. Ko so odhajali skozi vežo na prosto, je iz sobe stopila stara mati in najstarejšega med njimi nahrulila, naj gre, dedec stari, raje na njivo orat, namesto da tukaj pretepa otroke! Kaj lahko bi domobranci obračunali še z njo, a se je v tistem trenutku spustil po stopnicah eden od nemških vojakov, ki so, kot že večkrat poprej, tudi tokrat prenočevali pri Žumrovih, in domobrancem z glasnim "Raus!" pokazal vrata. Brez besed so se takoj podvzivali na plano in po teh za Lojzeta zares stresnih dogodkih se vsaj med ofenzivo v Železnikih niso več prikazali.

Zato pa se je med ofenzivo, natančneje 24. marca, zgodila znana bitka na Poreznu, do katere je v veliki meri prišlo zaradi nekaterih nerazumljivih, a usodnih partizanskih odločitev in spleta nesrečnih okoliščin, katerih posledica je bila tudi nepotrebna smrt po bitki zajetih borcev, ki so jih koroški esesovci privedli v vasico Jesenica pod vznožje Kojce in Porezna. Tam so jih zaprli v prazen hlev in jih naslednji dan, bila je ravno cvetna nedelja, na različnih mestih v okolici 106 od njih umorili. Niso jih ne mučili, ne zasllišali in ne popisali, enostavno so jih po skupinah vodili iz hleva na morišča in jih v dveh urah vse postrelili, le štirje od njih so po

srečnem naključju preživel.

Posebej številčne izgube je med zadnjo nemško ofenzivo utrpel Škofjeloški odred, poleg velikega števila borcev je pri Zabrekvah nad Selcami padel tudi njegov komandant, pesnik in velik domoljub, Oton Vrhunec s partizanskim imenom Blaž Ostrovrhar, ki se je hudo ranjen sam pokončal, da ga ne bi živega zajeli domobranci. Pripeljali so ga v Železnike, kjer je do pogreba ležal na mrtvaškem odru v gasilskem domu, številni ljudje, ki so ga poznali in med katerimi je bil močno priljubljen, pa so ga prihajali kropiti. Za nepotrebne žrtve so v veliki meri okrivili odločitev partizanskega vodstva, ki je že na začetku hajke odred razpustilo z navodilom, naj se vsak znajde, kakor ve in zna, zato so manjše skupine postale lahek sovražnikov plen, kar se v nasprotnem primeru gotovo ne bi zgodilo.

V Martinj Vrhju je bilo med hajko požganih tudi več kmetij in na eni od njih so v ognjenih zubljih zgoreli člani celotne družine, preživel je le sin, ki ga v času tragedije ni bilo doma. Ko se je ofenziva le končala in se je nemška vojska s svojimi pribočniki umaknila, se je v Železnike končno vrnil mir, a sta se zato v prenekateri družini zaradi izgube očeta, sina ali brata naselila žalost in objokovanje, saj je med zadnjim nemškim pogromom padlo veliko svojcev in sorodnikov. Do konca vojne pa se Nemci ali domobranci v Železnike le niso nikoli več vrnili.

Za usodo Žumrove delavnice pa je nemška ofenziva vendarle pomenila nekaj dobrega, kar je bilo sicer moč izvedeti šele iz vojnih arhivov po osvoboditvi. V začetku leta 1945 je bilo namreč že vse pripravljeno, da bi Žumrovo opremo in stroje iz delavnice v Železnikih premestili na osvobojeno ozemlje v Cerkno, in če bi se to zares zgodilo, bi bila delavnica praktično nacionalizirana, kar je bil najbrž tudi pravi namen pobudnikov načrtovane operacije. Ker jih je prehitela nemška ofenziva, pa tudi neizbežni in težko pričakovani konec vojne je bil že zelo blizu, preselitev ni imela več nobenega smisla in je k sreči ostala neuresničen ukaz, prazna črka na papirju.

9. maja tega leta pa je končno zavladalo neizmer-
no veselje, ki je zares prevzelo vse ljudi. Razširila

se je namreč vest, da so Nemci kapitulirali na vseh frontah in da je vojne nepreklicno konec. Nepredstavljivi in težko pričakovani novici ljudje sprva sploh niso hoteli verjeti, in šele ko so se iz partizanskih enot pričeli vračati domačini in potrdili, da se je vojna prav zares končala in da so se Nemci umaknili ali pa bili zajeti, so počasi doumeli, kako odslej vojnih grozot in nikogar, ki bi se ga morali bati, ne bo več.

Iz gozdov so se prvi vrnili predvsem starejši domačini, mlajši in sposobni za vojaško službo pa so morali ostati. Tudi Lojzetov oče se je na veliko veselje domačih vrnil domov živ in zdrav, vendar ga niso demobilizirali. Že po nekaj dneh se je moral zglasiti v Kranju zaradi prevzema gorenjske podružnice Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, ki je imela sedež v Ljubljani, kot sekretar pa jo je vodil cenjen predvojni advokat Žiga Vodušek. Ob koncu meseca maja je sporočil domov, naj Lojze pride v Kranj, kjer bo lahko nekaj časa bival pri njem, na sedežu podružnice komisije. Ta je bil v stavbi, ki so jo zgradili Nemci in je v njej med vojno uradovalo glavarstvo nemških okupacijskih oblasti za Gorenjsko, zato so jo imenovali Landrat. Za njo je stalo nekaj hiš, ki so jih za nastanitev uslužbencev glavarstva prav tako zgradili Nemci, v eni od njih pa je bival tudi oče Niko, ki je sobo nato teden dni delil s svojim najstarejšim sinom. Ker prvi mesec po vojni avtobusne zveze še niso bile vzpostavljene, je po Lojzeta v Železnike prišla teta Rezka iz Lajš, da sta se preko Selc, Nemilj in Besnice v Kranj odpravila peš, in še prav dobro se spominja, kako je v tistem tednu spremljal očeta na terenskih raziskovanjih in dokumentiranju medvojnih dogodkov, ki se ne bi smeli zgoditi. Za službene namene so očetu dodelili avto, ki ga je tudi sam vozil in s katerim sta križarila po Gorenjskem, zato je po tednu dni, ki so kar prehitro minili, z njim sina odpeljal domov v Železnike, sam pa se je vrnil nazaj v kranjski Landrat. V preteklem tednu sta se oče in sin tudi veliko pogovarjala in Lojze je iz prve roke nekoliko поблиže izvedel, kako je oče preživel partizanska leta. Kaj lahko bi predvojno županovanje, povezano

z njegovim podjetniškim delovanjem, nekomu postalo povsem zadosten razlog, da bi ga zadela krogla v hrbet, kot se je v divjem vrtincu borbe nemalokrat zgodilo. Sam je bil mnenja, da mu je usoda namenila preživetje zgolj in samo zaradi tega, ker mu je v vojni vihri uspelo ostati povsem nepomemben člen, brez vsakršnega vpliva na ljudi in okolico. V nasprotnem primeru bi ga z običajno in nadvse posplošeno obtožbo, da je okupatorjev simpatizer, maščevalna krogla lahko dohitela kar pod domačo streho, zato je imel še srečo, da je vojno sploh preživel.

Doma pa so se v prvih povojnih mesecih kazale največje skrbi s prehrano, briga za preživetje družine. Kmetije, te so morale v vojnem času poleg sebe preživljati številne partizanske enote in njihove borce, pa tudi Nemci so jim od hiše radi odgnali kakšen lep svinjski ali goveji živinski rep, kakšnih posebnih zalog pridelkov in hrane niso imele, a je mami Luciji z njenimi znanstvi nekako le uspevalo, da Žumrovi niso bili lačni. Na srečo pa je tudi v naše kraje pričela zelo kmalu prihajati zavezniška pomoč povojni Jugoslaviji v obliki prehranskih paketov, ki jih je pošiljala humanitarna organizacija UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) ali po slovensko Uprava Združenih narodov za pomoč in obnovo. Posebno so se paketov razveselili otroci, saj so vsebovali zanje nepredstavljljive priboljške v obliki čokolade, slaščic in različnih dobrot, ki jih, razumljivo, celotno vojno obdobje niso bili deležni, vsi pa so poleg tega prvič v življenju okusili žvečilni gumi. Med drugim so vsebovali tudi jajca v prahu, zato so ljudje po Harryju Trumanu, takratnem ameriškem predsedniku, pakete popularno imenovali Trumanova jajca. V začetku so jih družinam delili brezplačno, kasneje jih je bilo treba plačevati, leto ali dve kasneje pa so jih ukinili, ker je Jugoslavija zaradi nekaterih svojih načel in sovjetskega vpliva nadaljnjo zavezniško pomoč zavrnila. Uvedli so karte, s katerimi je prebivalstvo vsak mesec dobivalo najnujnejše življenjske potrebščine, pa tudi oblačila in obutev je bilo mogoče kupovati le na pike, kot so ljudje imenovali nakaznice. Po sovjetskem vzoru so se pričele nacionalizacije, ki so premoženje

uničevale, namesto da bi ga plemenitile, kmete so silili v zadruge. Jemali so jim zemljo in jo združeno predajali zadrugam v upravljanje, popisovali so živino in drobnico, da ja ne bi kdo česa porabil zase. Obdržati so smeli le nekaj arov zemlje za ohišnico, predpisano število glav živine pa so bili dolžni oddati. Po sovjetskem navdihu se je začelo tudi obdobje petlekt, težke industrializacije in elektrifikacije, ki naj bi bilo prava osnova za socialistično izgradnjo povojne domovine. Nad celotnim dogajanjem pa je bedela vsemogočna Udba, ki je skrbela za aretacije neposlušnih in njihove deportacije, po možnosti brez ali pa z zelo majhnimi možnostmi povratka, z metodami, zelo podobnimi medvojnimi, gestapovskim. Le plaščev udbovci niso nosili gumiranih, kot so bili značilni za gestapovce, bolj povšeči so jim bili usnjeni.

Splošno veselje Železnikarjev ob koncu vojne je tako kmalu zamenjala skrb, kaj in kako bo z njimi v prihodnje. Posebnih možnosti za zaslužek ni bilo, ob nenadomestljivih žrtvah v vojni padlih ali pogrešanih in številnih porušeni domovih se je zdela njihova prihodnost skrajno negotova. Vsi, ki so se vrnili na svoje domove, so bili, z nekaj redkimi izjemami, brez dela in septembra se je iz Kranja vrnil tudi oče Niko, ki je na komisiji zaključil svoje poslanstvo. S skupino somišljenikov je začel iskati možnosti za oživitev tradicionalne kovinarske dejavnosti, za katero je nekaj pogojev, vključno z njegovo delavnico, že obstajalo. Vsi skupaj so pričakovali tudi pomoč nove oblasti, a so v svojih napreznjih po ustvarjanju novih delovnih mest in zaposlitvi kar največjega števila sokrajanov doživljali le razočaranja, ki pa jih k sreči niso odvrnila od njihove namer. Prav zato je njihov trud, ki je kasneje skupaj z vztrajnostjo končno obrodil sadove, lahko z zlatimi črkami zapisan v novejšo zgodovino Železnikov.

Pri Žumrovih pa uresničevanje očetove ideje z vizijo okoli njega zbranih posameznikov takrat ni bila edina težava. Vsi otroci, z izjemo enoletne Jelke, so bili namreč šoloobvezni in treba jim je bilo zagotoviti šolanje, tako ali drugače. Med vojno šole ni bilo, vmes uvedena nemška pa ni bila priznana,

zato so bratje Marjan, Niko in France nadaljevali z osnovnim šolanjem doma, v Železnikih. Marjan je že naslednje leto odšel v Škofjo Loko na nižjo gimnazijo in po mali maturi šolanje nadaljeval na srednji gozdarski šoli v Ljubljani, ko je bil že zaposlen, pa je opravil še študij na prvi stopnji višje šole v Kranju. Niko je končal vajeniško in kasneje še srednjo strojno tehniško šolo v ljubljanskem Litostroju, France pa je še pred koncem osnovne šole zbolel in zaradi neustreznega zdravljenja izgubil sluh, kar mu je onemogočilo nadaljne šolanje in je zato končal le vajeniško strojno šolo. Kasneje je kljub slušni okvari ob delu končal še srednjo tehniško strojno šolo, Mojca pa je po osnovni šoli končala nižjo gimnazijo v Škofji Loki in se vpisala na učiteljsiše v Ljubljani, ki ga je tudi uspešno zaključila. Najmlajša, Jelka, pa je po končani osnovni šoli odšla v Škofjo Loko, kjer je dijake takrat izobraževala že popolna gimnazija. Po maturi se je vpisala na ljubljansko naravoslovno fakulteto, tekstilna smer, in jo uspešno zaključila z diplomom, že prej pa sta starša kljub dejstvu, da ni imel dokončane osnovne šole, Lojzeta uspela vpisati na stopnjo višje, v ljubljansko gimnazijo.

Gimnazijska leta

Eno od obdobjev se je končalo, začelo se je novo, povsem drugo in drugačno, zato je bilo treba razmišljati, kako naprej. Neke sobote proti koncu maja je Lojze izvedel, da bo s prvim junijem odšel v Ljubljano, v gimnazijo. Vedel je, da je treba za vpis v prvi razred takratne nižje gimnazije uspešno končati vse štiri razrede osnovne šole, sam pa je ob nepriznani nemški šoli imel spričevali le za prva dva, zato se mu je novica sprva zdela čudna, skoraj neverjetna. Oče mu je povedal, da so oblasti v Ljubljani ustanovile šolo, imenovano Tečajna gimnazija za borce in aktiviste, v kateri bodo lahko slušatelji z opravljanjem izpitov po skrajšanem postopku nadoknadili med vojno izgubljena leta, in da mu ga je kljub nedokončani osnovni šoli uspelo vpisati nanjo.

Tako je Lojze na zadnji majski dan prišel v Ljublja-

no, kjer je v času šolanja stanoval pri družini strica Matija v Rdeči hiši na Poljanskem nasipu. Stric mu je še istega dne pokazal pot do šole na Kongresnem trgu, vendar se je naslednjega dne na poti tja vseeno izgubil. Pri Tromostovju je namesto v Wolfovo zavil v Čopovo ulico in se znašel v Tivoliju. Vedel je, da je šola poleg nunske cerkve, zato je za pot sklenil povprašati. Po dolgem tavanju jo je končno našel in ravno še pravočasno prišel k pouku, ki je v prvem razredu obsegal le štiri predmete: matematiko, slovenščino, zgodovino in zemljepis. Po šestih tednih je Lojze opravil izpite za prvi razred gimnazije in se nemudoma vpisal v drugega, kjer se je že omenjenim štirim predmetom pridružil še prirodopis. Opravil je tudi tega in se septembra leta 1945 vpisal v tretji razred gimnazije, na realko v Vegovi ulici.

Tedaj pa so nastopile težave. Jasno je bilo, da se v šestih tednih ni bilo mogoče naučiti vsega tistega, za kar je bilo sicer potrebno celo šolsko leto. Zgodovine, zemljepisa in podobnih predmetov, ki kakšnega poglobljenega predznanja niso zahtevali, se je mladi gimnazijec z lahkoto in uspešno učil. Zaradi neznanja slovnice je bilo težko pri slovenščini, še dosti težje pa pri matematiki in fiziki. K sreči mu je pri obeh predmetih na pomoč priskočil stric Matija, univerzitetni profesor na fakulteti za rudarstvo in metalurgijo, ter vodja katedre za metalografijo, zato je lahko počasi napredoval tudi v naravoslovju. Pri slovenščini pa sta Lojzetu pomagala bratranca, Matijeve sinova, ki sta hodila še v osnovno šolo, a sta ga kljub temu lahko poučila o osnovnih elementih slovnice z besednimi in stavčnimi analizami. Tuji jezik je predstavljala povsod zahtevana ruščina, in jasno, srbohrvaščina.

Ob obveznem učenju je časa za druge aktivnosti primanjkovalo. Razvedrilo je Lojzetu predstavljalo prebiranje Jalnovih Bobrov in drugih knjig, ki jih v stričevi domači knjižnici res ni manjkalo. Stric Matija je svojemu nečaku tudi sicer nudil topel dom, in če se je po službenih opravkih v Ljubljani mudil oče Niko, se je večkrat oglasil pri njem. Po mestu ni kaj dosti zahajal, ker se je bal, da se ne bi izgubil, pa tudi drugače tedaj Ljubljana ni slovela po kakšnih

posebnih zanimivostih. Trgovine so bile po večini zaprte, v izložbah pa je bilo poleg orumenelih zaves videti le slike Tita, Stalina, Lenina, Marxa, Engelsa in podobnih znamenitežev. Prehrana je bila racionalizirana, zato jo je bilo moč dobiti le na karte, kar je z drugimi besedami pomenilo, da je niso prodajali, ampak delili. Ljudje so prejeli zavezniške prehranske pakete UNRRA, a so kljub temu morali na mitingih slaviti Ruse in kritizirati zahodne imperia- liste, čeprav ravno po zaslugi slednjih niso bili lačni.

Kljub slabemu predznanju in posledičnim težavam je bil tretji razred nižje gimnazije hitro, pa tudi uspešno pod streho. Pouk je potekal mirno, v šoli so uvedli stenske časopise, stenčase, in vsak razred je moral imeti svojega. Prispevke o vsakdanjem šolskem dogajanju so za stenčas morali pisati dijaki, in ko se je nekega dne tam znašel članek o jazz glasbi z dodatno ilustracijo saksofona, je prav tako, kot se je pojavil, od tam tudi izginil. Neskladnost s politično usmeritvijo je bil uraden vzrok za odstranitev motečega elementa. Poleg stenčasov so na šoli pričeli tudi z agitacijo dijakov v mladinske delovne brigade, ki naj bi med počitnicami gradile progo Brčko-Banovići. Ker so bili v tretjem razredu dijaki še premladi za tovrstne akcije, so se lahko nemudoma pričele prve počitnice, ki jih je Lojze preživel doma, v Železnikih.

Jeseni leta 1946 bi se bilo treba vpisati v zadnji, četrti razred nižje gimnazije, a se je zataknilo pri stanovanju. Pri stricu Matiji so pričakovali naraščaj, zato v njihovem že tako majhnem stanovanju res ne bi mogel stanovati. V Ljubljani sobe ni bilo mogoče najti, zato se je Lojze v zadnji razred nižje gimnazije vpisal v Škofji Loki. Tega leta se je v gimnazijo prvič vpisal tudi brat Marjan in oče je pri znancih našel sobo, kjer sta stanovala oba. Bila je dovolj velika, z majhno železno pečjo, za katero sta morala drva nositi od doma, kamor sta se odpravila vsaj enkrat na mesec. Takrat sta zamenjala perilo, ki ga je oprala in zlikala mama, predvsem pa sta se dobro najedla. Poglavlje zase je predstavljala vožnja v Železnike in nazaj s starim, razmajanim avtobusom, ki je bil vedno tako poln, da na poti od železniške postaje proti

Železnikom v Škofji loki sploh ni ustavil, vozil pa je le enkrat na dan. Otrokom tako ni preostalo drugega, kot da jo proti domu družno mahnejo peš. Peš so največkrat hodili tudi pozimi, saj je trajalo kar nekaj dni, da so po sveže zapadlem snegu iz Škofje loke priplužili do Železnikov. Lesen plug so vlekli konji, ki so se s furmani vred hitro utrudili, številne gostilne po dolini pa so bile kot nalašč za počitek tako ljudi kot živali. Avtobus v tem času ni vozil, pešci pa so običajno že v Veštru imeli premočene čevlje in upali na srečo v obliki usmiljenega voznika s konjem, ki bi jim skrajšal vsaj delček poti.

Konec leta 1946 so v Škofji Loki ustanovili dijaški internat, ki je dobil prostore v stavbah na začetku Dolenčevega vrta na Štemarjih. Lastniku, veleposestniku Dolencu, je oblast nacionalizirala vse imetje, pustili so mu le stanovanjsko hišo z nekaj vrta in gospodarskimi poslopji v njem. V internatu so dobili streho nad glavo dijakov iz obeh dolin, med njimi takoj po odprtju tudi oba Žumrova brata, Lojze in Marjan. Pouk so imeli v ogrevanih učilnicah in tudi s hrano so bili zadovoljni, čeprav so glavnino še vedno predstavljali prehranski paketi UNRRA. V sklopu internata je bil tudi velik vrt, kjer so se predvsem v toplejših mesecih dijaki učili veliko raje kot pa v učilnici. Vzgojiteljev takrat še niso imeli, njihovo vlogo je opravljal upravnik, ki je bil istočasno tudi ekonom. Novopečeni četrtošolec Lojze težav zaradi pomanjkljivih osnov ni več imel, in tudi če se je pri matematiki sem ter tja pojavila kakšna luknja, jo je po profesorjevi zaslugi hitro premostil. Nasploh je bil profesorski zbor na zelo visoki ravni, in to kljub dejstvu, da je bila nižja gimnazija v Škofji Loki ustanovljena šele po vojni, a je vendarle temeljila na predvojni meščanski šoli, v svojem bistvu že takrat nekakšni bolj strokovno usmerjeni nižji gimnaziji.

Tako je šolsko leto minilo brez vsakršnih težav, na šolsko življenje niso vplivala niti zunanja dogajanja. Siljenja z vključevanjem v mladinske delovne brigade ob koncu šolskega leta ni bilo in dijaki so se lahko začeli v miru pripravljati na zaključni izpit. Uspešno opravljena mala matura, kot so jo takrat imenovali, je bila pogoj za nadaljevanje šolanja, še zlasti za

vpis v višjo gimnazijo, za katero se je odločil Lojze. V Škofji Loki te možnosti ni bilo, zato se je moral odločiti, kje nadaljevati šolanje: v Kranju ali v Ljubljani. Vse je bilo odvisno od tega, kje bo našel stanovanje, zato je med počitnicami pošiljal prošnje za sprejem v dijaški internat vseh poznanih ustanov. Končno je le dobil pozitiven odgovor iz ljubljanskega Marijanišča, ki so ga v duhu časa medtem že preimenovali v Dijaški dom Ivana Cankarja. Dolgo časa novega imena ni nihče uporabljal, zato so bili vsi tam živeči dijakki imenovani nič drugače kot "marijaniščarji". Ker je torej stanovanje v Ljubljani dobil, se je Lojze vpisal v peti razred gimnazije, na realko, ki se je takrat uradno imenovala Prva državna gimnazija, na kateri je pred časom že obiskoval tretji razred.

V pričakovanju novega šolskega leta so počitnice kar prehitro minile in treba se je bilo odpraviti v Ljubljano. Pot do škofjeloške železniške postaje so potniki običajno premagali z avtobusom, od tam naprej pa do Ljubljane z vlakom. Otovorjen s težkim kovčkom jo je Lojze mahnil proti Poljanski cesti in nato po njej do Ambroževega trga, od koder je se že videl internat, ki je imel takrat dva dela: v starejšem je bil dijaški internat in v novejšem dom za ostarele, v sosednji stavbi pa še dekliški dom, po posestniku Lichtenturnu imenovan Lichtenturnov zavod, ki ga je nova oblast preimenovala v Dijaški dom Anice Černejeve. V internatu so prišleke napotili v jedilnico, ki je bila kmalu nabito polna, in tam so počakali, da so jim določili pravo spalnico in učilnico. Lojze se je zaman oziral po kakšnem znanem obrazu in od gojencev, ki so v internatu bivali tudi med počitnicami, so ostali iz prve roke izvedeli, kako je videti življenje znotraj internatskih zidov. Končno so dočakali upravnika, ki jim je predstavil vzgojitelje, oziroma prefekte, in jih seznanil s hišnim redom, ekonomu pa so morali oddati od doma prinesene živilske karte. V spalnice in učilnice so jih nato razporedili po razredih, prostori, namenjeni spanju, pa so bili tako veliki, da so v enega lahko namestili kar cel razred. Učilnice so bile v stavbi nasproti dvorišča in tam je stanoval tudi upravnik. Postelje so bile železne, imele so vzmetno mrežo in čeznjo tanko žimnico z

odejo za pokrivanje. Posteljnino so morali gojenci prinesiti od doma in sami tudi skrbeti za njihovo pranje. Ob postelnem vznožju je vsak imel omarico, v katero je lahko zložil obleko in perilo.

Naslednji dan se je pričela šola, in ker so imeli gojenci internata pouk po različnih šolah nekje dopoldne, drugje zopet popoldne, so bili čez dan le redko skupaj, običajno so se srečali šele zvečer v spalnici. Po dveh tednih so v internatu nastanjeni gimnazijci izvedeli, da bodo morali prestopiti v dotlej dekliško poljansko gimnazijo, znano po odličnih, a zelo strogih profesorjih, ki je bila po novem spremenjena v mešano. Neprijetno spremembo je nekoliko olajšalo dejstvo, da so odslej do šole imeli le deset minut hoje. Na gimnaziji, tisti poleg internata, so smeli ostati le dijaki klasične gimnazije, ki je bila v Ljubljani edina.

Življenje v internatu so se gimnazijci hitro privadili. Vstajati so morali ob šestih, ko jih je zbudil zvonec, za takojšen skok iz postelje je skrbel razredni prefekt. Polurnemu umivanju v skupni umivalnici in pospravljanju postelje je sledila dvoriščna jutranja telovadba, ob sedmi uri zajtrk in nato priprava z odhodom v šolo, ki se je v dopoldanskem terminu začela ob osmih, v popoldanskem pa ob dveh. Kosilo je bilo zato vedno ob enih popoldne in večerja ob sedmih zvečer. Po večerji so imeli še uro časa za učenje, nato pa je bila zopet na vrsti umivalnica in nato spalnica, ki je bila čez dan zaklenjena. Priprave za šolo so ob navzočnosti prefekta potekale v učilnici, v mesto pa so lahko odšli le s prefektovim dovoljenjem, ki so ga pri izhodu oddali vratarju. Med tednom so dovoljenje za izhod dobili le v primeru obiska staršev, pa še to le za kratek čas in najdlje do osme ure zvečer. V soboto in nedeljo pa so v mesto lahko odšli brez zadržkov, celo na kinopredstave, kjer pa so vrteli le ruske filme s tematiko druge svetovne vojne ali pa na nešteto načinov prikazano oktobrsko revolucijo. Pred vsakim filmom so prikazovali filmski tednik domače proizvodnje z uspehi petletke, dopolnjen z raznimi političnimi novicami. Brez politike pa tudi v internatu ni šlo, kar je bila predvsem zasluga upravnika, sicer učitelja iz Bele krajine. V kotu svoje pisarne je imel kramp in lopa-

to kot simbola delavskega razreda, vsako nedeljsko dopoldne pa je v jedilnici priredil mladinsko konferenco, na kateri je govoril o delovnih zmagah in povečeval ruske dosežke. Z njim je v internatu stanovala tudi družina, katere člani so bili vsi oficirji Udbe, ki so jih, oblečene v uniforme, gojenci vsako jutro videvali odhajati v službo.

Edina izvenšolska dejavnost, ki so se je dijaki res veselili, je bil obisk gledališča. Vsak mesec so imeli v drami in operi po eno predstavo, dostopna so jim bila seveda le stojišča. Dramska sekcija je delovala tudi v internatu in tega leta je uprizorila Linhartovega Matička. Igro je režiral igralec, takratni član ljubljanske drame Milan Brezigar, glavno vlogo je odigral kasneje znani igralec Boris Kralj, za dvorano pa je služila kar bivša kapela z odrom namesto oltarja.

Dokler so dobivali pakete UNRRA, je bila prehrana v internatu zelo preprosta, vendar zadovoljiva. Za kosilo in večerjo so imeli v glavnem enolončnice in za zajtrk ječmenovo črno kavo s kruhom, kos kruha z marmelado pa je bila običajna dopoldanska malica. Kadar so kuhali juho, je bilo na jedilniku za kosilo tudi meso, občasno celo koline. Internat je namreč imel v svojem sklopu nekakšno ekonomijo z velikim poljem, kjer so pridelovali hrano za rejo lastnega goveda in prašičev.

Nekatere stavbe, predvsem tiste z učilnicami, so centralno ogrevali, v spalnicah gretja ni bilo in tudi umivali so se samo z mrzlo vodo. Izjema je bila kopalnica v kletnih prostorih, kjer so se s toplo vodo lahko vsako soboto tuširali. V primeru lažjih obolenj so lahko obiskovali internatno ambulanto z lastno bolniško sobo in nekaj posteljami. Vodil jo je upokojeni ljubljanski urolog dr. Juh, ki je tam tudi bival.

Enkrat mesečno so dijaki konec tedna lahko odšli domov, da so zamenjali perilo in se najedli – čez mamino kuhinjo je pač ni bilo. Pot domov pa je bila v tistem času prava avantura. Včasih se je zapletlo že na železniški postaji v Ljubljani, saj so bili vlaki tako polni, da vozovnic sploh niso več prodajali, brez posvečenega koščka papirja pa na peron sploh ni bilo dostopa. Tako se je večkrat zgodilo, da z odhodom domov ni bilo nič, če pa je komu že uspelo v

Ljubljani priti na vlak, se je zaradi obupne gneče največkrat peljal na stopnicah ali pa na prehodu med vagoni. Vožnja je bila nevarna, a kljub temu udobnejša kot v vagonih, kjer okna niso bila zastekljena, pač pa razen kakšne izjeme zabita z deskami. Tako je bilo vsaj za silo svetlo, o zraku v vagonih pa ne gre izgubljeni besedi. Ko je vlak prispel na škofjeloško postajo, se je že pričel boj za prostor v avtobusu. Zgodilo se je, da je šofer pred nosom zaprl vrata prenatrpanega avtobusa, češ, saj mladi lahko gredo peš. Posebno poleti je bila vožnja z avtobusom prava muka. Poleg rednih je bila izredna postaja za šoferja, sprevodnika in njune znance še vsaka gostilna, da so si privoščili deci ali dva, medtem ko so se potniki v avtobusu dušili od vročine. Ko se je šofer s svojo družino le odžejal in je pred nadaljevanjem vožnje kdo od potnikov negotoval, je kaj hitro izvedel, naj gre kar peš, če mu ni kaj prav. Popolnoma natrpan avtobus, podprt s šoferjevimi maligani, k sreči ni zmozel kaj več kot 40 kilometrov na uro in tako vsaj nesreč ni bilo, svoje pa je dodala še luknja sta makadamska cesta. Povratek v Ljubljano je sledil že v nedeljo popoldne, ko je bilo v Železnikih prostor na avtobusu še moč dobiti. Naslednji dan je bil avtobus v nasprotno smer nabito poln, ljudje so se namreč vračali v šole in na delo.

Kmalu po Lojzetovem prihodu v internat je vodstvo za vse gojence pričelo ob nedeljah organizirati obvezne udarniške akcije, ki so njihov odhod domov večkrat zadržale. Običajno so udarniško gradili Litostroj in pionirsko progo, ki se je pričlenjala na lokaciji današnjega ljubljanskega živalskega vrta, po njej pa naj bi vozil ozkotirni vlak. Če je bilo delovišče izven Ljubljane, so udarnike s tovornjaki odpeljali na celodnevno delo. Po upravnikovem mnenju so bile udarniške akcije potrebne za doprinos k obnovi domovine in koristne za odvrčanje dijakov od obiskovanja nedeljskih maš.

Čas med tednom je bil namenjen šolanju in učenju. Vsi gojenci internata, gimnazijci, so obiskovali poljansko gimnazijo, takratno V. državno gimnazijo, tako kot tudi vse gimnazijke, stanujoče v Domu Anice Černejeve. V razredu so bili večinoma gojenci

obeh domov in nekaj ljubljancanov, a so se med seboj razumeli in ostali skupaj vse do velike mature. Imeli so večinoma starejše profesorje, ki so na šoli poučevali že pred vojno. Ob vpisu je vsak dijak prejel dijaško knjižico z osebnimi podatki, prostorom za polletno spričevalo in še posebnim prostorom za razrednikove vpise konferenčnih opominov. Predpisi o pravicah in dolžnostih dijakov, nekakšen kodeks obnašanja, so bili dodatek ob koncu knjižice, ki je dijakom med drugim določal horo legalis in dekletom prepovedoval uporabo kozmetičnih sredstev.

Poleg obveznega ruskega jezika so gimnazijci v petem razredu realke dobili še angleščino in za povrh veliko strožji režim, kot so ga bili vajeni v nižji gimnaziji. Tako se je Lojzetu že v prvi konferenci zalomilo pri zgodovini, natančneje pri grškem in rimskem obdobju. Ob preverjanju znanja se je izkazalo, da so grški bogovi Lojzetova črna luknja in kot takšni zanj popolnoma nepomembni. Dobil je seveda cvek in konferenčni opomin, kar pa je bila vsekakor dobra šola, saj je bil to prvi in zanj edini takšne vrste.

Politika gimnazijcem ni bila pretirano zanimiva. Edini subjekt s politično vsebino je bila mladinska organizacija, imenovana Ljudska mladina Slovenije ali kratko LMS, v katero so bili včlanjeni avtomatično. O aktivnosti organizacije razen njenih funkcionarjev ni nihče kaj dosti vedel, zaznati jih je bilo le ob priložnostnih zborovanjih v šolski avli, ki jih je zaukazovala oblast. A je ta navidezni mir trajal le do konca šolskega leta, ko si je gimnazijsko vodstvo LMS naložilo nalogo, v mladinske delovne brigade poslati čim več dijakov. Nanje so s prijavami pritiskali na vse načine, a se jim je večina izogibala, zato so se po pomoč obrnili k vodstvu internata. Upravnik je problem rešil enostavno in po hitrem postopku: kdor se ne bo prijavil v brigado, v jeseni ne bo sprejet v dom! Tako se je tisto leto večina gimnazijcev prijavila v Kajuhovo brigado, ki naj bi gradila Novo Gorico, gimnazijsko vodstvo LMS pa je dobilo pohvalo oblasti za uspešno delo z mladino. Po uspešno zaključenem šolskem letu, z dobrim spričevalom v roki se je tudi Lojze odpravil domov, da bi se pripravil na odhod v brigado.

Po nekaj manj kot štirinajstih dneh počitnic se je z nahrbtnikom vrnil v Ljubljano, kjer so se gimnazijci na železniški postaji zbrali za odhod na delovno akcijo v Novo Gorico. Naložili so jih na tovorni vlak in jih preko Jesenic odpeljali na cilj. Njihova baza je postala opuščena stavba nekdanje opekarne, le nekaj sto metrov oddaljena od tamkajšnje železniške postaje, kjer je že bila hrvaška delovna brigada, saj je bila izgradnja Nove Gorice po politični direktivi uvrščena med zvezne delovne akcije.

Brigada ljubljanskih gimnazijcev je bila sestavljena iz četa z brigadirji, ki so se ukvarjali z različnimi kulturnimi dejavnostmi. Imeli so četo likovnih umetnikov, četo literatov, pa dramsko in folklorno četo. Vse, ki niso bili člani kakšnega KUD-a, so razporedili v četo, ki še ni štela zadosti brigadirjev, in tako je Lojze pristal v folklorni četi. Četo je vodil komandir, njeno kulturno dejavnost pa profesionallec s kulturnega področja, zato je to dejavnost v folklorni četi vodil član baleta ljubljanske opere, Jeseničan po imenu Jaka. Kultura je prišla na vrsto šele popoldne, dopoldne so namreč delali na cesti, ki je povezovala Rožno dolino z novo nastajajočim mestom. Delo pa je bilo zares težaško, saj mehanizacije ni bilo, edino orodje je bilo ročno in so ga predstavljali kramp, lopata ter samokolnica. Sem ter tja se je pojavil minner, da je razstrelil skalo, ki je bila prevelika, da bi jo sami odstranili. Delu je sledilo kosilo, po dveh urah počitka pa so se zbrali pri plesnih vajah. Baletnik Jaka jih je učil plesati kolo iz Gotovčeve opere Ero z onega sveta, in če kdo pri poskakovanju ni bil dovolj zavzet, je posamezne baletne elemente moral trenirati še med odmorom. Eden takšnih je bil tudi Lojze, in ko je nekoč baletnika Jako o vrtečih se baletnih prvinah po fizikalni plati podučil z zakonom o ohranitvi energije, mu je ta priporočil, naj glede na svoje plesne sposobnosti raje ostane pri fiziki, sam pa bo ostal pri baletu. Posledično je moral zaradi reda v brigadi na vaje še vedno hoditi, ni mu pa bilo več treba nastopati na prireditvah.

Delo v brigadi je trajalo dva meseca, julija in avgusta. Običajno hrano so si brigadirji popestrili s sadjem, ki so ga bližnja Goriška brda imela v izobilju.

Tja so jih občasno s kamioni odpeljali na kakšno prireditev ali praznovanje in takrat so si s sadjem vseh vrst dali duška. V Novi Gorici so večkrat postrojili brigado in ji pridružili še hrvaško, da sta skupaj korakali proti železniški postaji, kjer je potekala meja. Izzivali so italijanske stražarje, ki so pričeli prepevati Avanti popolo in mahati z rdečimi zastavami, vse to se je dogajalo julija, avgusta pa so s pohodi prenehali. Iz pisarne brigadnega štaba in tudi iz vseh ostalih prostorov so zaradi nesoglasij z Rusi izginile Stalino-ve in Leninove slike, kar pa brigadirjev, tako kot politika v celoti ni kaj dosti zanimalo. A so jih vseeno pričeli posiljevati z raznimi popoldanskimi sestanki, ki jih je organiziralo vodstvo brigade in tam razlagalo, da so nas Rusi povsod, posebej še na gospodarskem področju, le izkoriščali in da je sedaj izkoriščanja konec, saj znamo boljši socializem graditi sami.

Delovna akcija se je vendarle zaključila, zato so brigadirje ponovno vkrkali na vlak in jih poslali nazaj v Ljubljano. Do začetka pouka so lahko za nekaj dni odšli domov, z znanimi obrazi sošolcev pa so se ponovno srečali v Domu Ivana Cankarja pri skoku v šesti razred poljanske gimnazije. Praktično vse, z internatnim redom vred, je bilo enako kot prejšnje šolsko leto, le po številu jih je bilo nekaj manj in povečevanje vsega ruskega je izginilo. V kinematografih so se pojavili ameriški filmi z zgodbami običajnih ljudi, heroji in revolucionarji so postali preteklost. Prvi tak je bil znameniti Ples na vodi, vstopnico za ogled pa je bilo zaradi izrednega navala skoraj nemogoče dobiti. Posledice političnega preobrata na boljše so gojenci zaradi pomoči mednarodne organizacije Care občutili tudi v internatni prehrani, čeprav so bili prehranski izdelki še vedno racionalizirani in na karte, enako tudi oblačila in obutev.

Časopisi in radio so poročali o razlogih, ki so privedli do razkola s Sovjetsko zvezo. Poleg stalnega notranjega sovražnika v podobi Cerkve je bil sedaj na tapeti še Informbiro z informbirojevci, ljudmi, ki niso znali pravočasno obsoditi razkola in se opredeliti za linijo jugoslovanske komunistične partije. Mnogi so čez noč izginili ali končali v raznih "prevzgojnih" ustanovah, nekateri celo za vedno. Stanje

je postajalo vse bolj napeto in v šolah so uvedli predvojaško vzgojo, ki so jo poučevali bivši oficirji JLA. Dijaki so se učili ravnanja in streljanja z vsemi vrstami lahkega orožja, osvajali so razna vojaška znanja, se orientirali na terenu in podobno. Poleg ostalih je bil tudi ta predmet ocenjen in vpisan v polletno in letno spričevalo. Na šolski red politika sicer ni vplivala, saj je ruščina še vedno ostala na urniku, pri pouku zgodovine pa so še vedno uporabljali prevode ruskih zgodovinskih učbenikov. Po zaslugi profesorjev, ki se za politiko niso menili, je vse teklo po ustaljenem redu, saj so politično področje na šolah obvladovali ravnatelji s partijskim pedigrejem in pa mladinska organizacija.

Ko se je bližal konec šolskega leta, si je prav mladinska organizacija zadala nalogo organizirati delovno brigado, da bi jo med počitnicami poslala na prostovoljno delo pri gradnji avtoceste Zagreb-Beograd. Na dijake so pritiskali še bistveno bolj kot zadnjič, češ, Sovjetom moramo dokazati, da zmoremo graditi socializem sami. Glede udeležbe "marijaniščarjev" je upravnik odločil podobno kot preteklo leto, le udarništvo je skrajšal na mesec dni z začetkom v juliju, da bi tako imeli vsaj nekaj počitnic.

Tako je Lojze po dveh tednih počitnic v domačem kraju ponovno zložil nekaj najnujnejših stvari v nahrbtnik in se odpravil v Ljubljano, kjer so jih prav tako kot prejšnje leto strpali v vagone tovornega vlaka, na katerem je bilo tudi več brigad iz drugih slovenskih krajev. Ko je vlak prevozil Zagreb, se je pričel ustavljati po postajah, kjer so posamezne brigade izstopile. Lojzetovo so izkrcali v Novoselcu blizu Novske in jo od tam peš napotili v tabor z barakami, kjer sta že bili nastanjeni srbska in makedonska brigada. Srbski "štab dionice" jim je odkazal barake za bivanje, in ko so se namestili vsak na svoj pograd, so jih ponovno poklicali na zborna mesto, kjer so že čakali frizerji s škarjami, da bi fante na golo ostrigli, čemur so se ti na vse kripnje uprli. Prepričevali so jih, da morajo biti solidarni z že ostrizenimi brigadirji, a so jih fantje zavrnili, da nimajo uši in je poseg takšne vrste povsem nepotreben. "Če nas med udarnike ne sprejmete z lasmi na glavah, se

lahko nemudoma vrnemo domov!" so še zagrozili in – uspeli. Vodstvo tabora jih je sicer označilo za buržujske in malomeščanske elemente, naglavni okras pa je le ostal na svojih mestih.

Njihovo delovišče je bilo na avtocestni trasi, glavna delovna naloga pa kopanje odtočnih jarkov ob njej. Vmes so iz vagonov raztovarjali gramoz in na trdno podlago z ameriškimi finišerji polagali betonsko vozišče, v pomoč pa jim je bila mehanizacija, vsa prav tako ameriškega izvora. Za prehrano celotnega tabora je skrbela skupna poljska kuhinja, ki se je z vodo oskrbovala iz vodnjaka, izkopanega na njegovem robu, v katerega je bolničar taborske ambulante vsako jutro vsul klorovo apno, zato je obupno smrdela po njem in so jo morali stalno prekuhavati. Nedaleč proč so bila izkopana poljska stranišča, ki so bila vsako jutro prav tako deležna klorovega posipa, za umivanje in tuširanje enkrat tedensko pa so uporabljali ameriško vojaško kopalnico. Ker razmere na splošno niso bile kaj prida, naši udarniki kljub nagovarjanju vodstva o kakšnem podaljšanju akcije za mesec dni niso hoteli slišati. Ko so oddelali predvideni mesec udarništvu, so se vrnili domov, da bi vendar lepše preživeli preostanek počitnic, zato so se nekateri od njih odločili prvič v življenju povzpeti se na Triglav.

Na goro takrat še ni bilo romarskih poti, kot so dandanašnji, a ker v kočah niso planincem mogli ponuditi nič drugega kot prazen čaj, je bilo treba hrano vzeti s seboj. Poleg kruha so vrli alpinisti v nahrbtnike naložili še nekaj prehranskih konzerv, zaseko, sladkor za slajenje čaja in koruzno moko, iz katere so jim v kočah skuhalo žgance. Zjutraj so se z avtobusom odpravili do železniške postaje v Škofji Loki in nato z vlakom naprej v Mojstrano. Od tam so jo peš mahnili do Aljaževega doma v Vratih, kjer so prenočili. Ob štirih zjutraj so bili že na začetku Tominškove poti proti planinskemu domu na Kredarici, kjer so še enkrat prenočili in se drugo jutro zgodaj odpravili na vrh do Aljaževega stolpa. Ko so se naužili razgleda in si odpočili, pa se niso vračali čez Kredarico, ampak so se raje spustili do Planike in preko Velega polja ter planine Voje nadaljevali

Na vrhu Triglava s prijatelji.

pot v Bohinjsko jezero. Hoje kar ni hotelo biti konec, a so se fantje kljub temu okoli poldneva že osvežili v Bohinjskem jezeru. V Bohinjski Bistrici so ujeli vlak proti Jesenicam in na postaji Soteska izstopili ter jo po poti, imenovani Po štengah, peš mahnili proti Rovtarici na Jelovico. Tam so pojedli, kar jim je še ostalo v nahrbtnikih, in po kolovozu nadaljevali pohod na Rudno. Hodili so že v temi, in ker je močno deževalo, jim je korak sem ter tja zastal v blatu, a so se pozno zvečer že razkropili po domovih v Železnikih, srečni in veseli, da je planinska avantura uspešno za njimi.

Tako so bile počitnice še prehitro mimo in v začetku septembra je bilo spet treba v ljubljanski internat, v sedmi razred gimnazije. Kot stari internatski maček se je Lojze razmeram hitro prilagodil, težav ni bilo in tudi šola je potekala normalno. Politika je zaradi razočaranja s Sovjeti in obilico dela z notranjim sovražnikom v obliki Informbiroja stala ob strani, tako da vsaj v šolskem procesu njenega vpliva ni bilo čutiti. Zato pa so predmetom poleg angleščine in ruščine dodali dva nova, psihologijo in predvsem latinščino, ki je dijakom zaradi veliko učenja na pamet in strogega profesorja vzela veliko časa. Neko jutro po semestralnih počitnicah se je pri Lojzetu v

internatu oglasil oče Niko z bolnim mlajšim bratom Francijem v najetem avtomobilu. Bila sta v otroški bolnišnici, kjer so ugotovili meningitis, hudo vnetje možganske mreže, povzročeno z bacilom TBC, ki ga je bilo mogoče ozdraviti edino z antibiotikom streptomycinom. Mlajši brat je sicer ozdravel, a mu je zdravljenje uničilo slušni živec. Popolnoma je oglušel, in kot so menili nekateri zdravniki, ga je posledica takrat obveznega cepljenja proti tuberkulozi tako spremljala celo življenje. Francija je oče kasneje vpisal v zavod za gluhoneme, kjer naj bi nadaljeval z osnovnim šolanjem in se naučil znakovnega sporazumevanja. Govorna sposobnost mu je k sreči še vedno ostala, bil pa je tudi odprte glave in bister, zato mu šolanje ni predstavljalo nobenih težav in ga je na vseh stopnjah uspešno zaključil. Postal je četrti Žumrov otrok, ki je zaradi šolanja odšel od doma in se tako pridružil sestri Mojci na učiteljsko in bratoma Lojzetu ter Marjanu, enemu na gimnaziji in drugemu na gozdarski srednji šoli.

Lojze se je medtem po zaslugi enega od sošolcev v internatu, ki se je ukvarjal z radioamaterstvom, ogrel za zanj povsem novo tehnično področje. Skupaj sta se dogovorila, da bosta ustanovila radioamaterski krožek, njuno idejo pa je podprlo tudi vodstvo internata, saj je bilo ustanavljanje različnih krožkov prav takrat zelo v modi. V uporabo so jima dodelili opuščeno stranišče v pritličju stavbe in kmalu sta se jima pridružila še dva dijaka, s katerima so skupaj začeli zbirati za svoje delovanje potrebni material. Od nekje se je kot osnovno orodje vzel električni spajkalnik, sestavni deli pa so k njim prihajali od vseh koncev in krajev. Lojze je, na primer, na domačem podstrešju našel star baterijski sprejemnik, ki so ga razdrli in v njem našli dve še uporabni elektroni in slušalke. Njihov prvi izdelek je bil sprejemnik, nekakšen detektor, zelo enostavna naprava, sestavljena iz tuljavice in kristala, ki je bil v bistvu steklena cevka s koščkom galenita in temu nasproti gibljivo žično konico. S konico je bilo na kristalu galenita treba najti pravo mesto, da je naprava delovala kot usmernik in tako služila za demodulator antenskega signala. Ker je bil izhodni

signal zelo šibek, so morali za poslušanje izključno ljubljanske radijske postaje priključiti slušalke, pa še v tem primeru so morali imeti primerno anteno, ki so jo razpeli kar med dva kostanja na dvorišču internata. Ko jih je nekega večera s slušalkami na ušesih presenetil upravnik internata, ga je najbolj zanimalo, ali morda ne poslušajo Radio Vatikan. Po razlagi, da je največji domet detektorja Ljubljana s svojim radijskim programom, je pomirjen odšel in jih ni več vznemirjal. Fantje so se kasneje lotili tudi sestavljanja enocevne sprejemnika, vendar dlje od začetka zaradi pomanjkanja ustreznih sestavnih delov niso prišli. Že takrat je bil namreč cilj vsakega radioamaterja sestaviti amaterski oddajnik in sprejemnik, vendar bi se za tovrsten podvig morali včlaniti v radioamatersko zvezo, za kar pa niso imeli pogojev, niti potrebnih poznanstev.

Zagotovo pa se je v tem šolskem letu v internatu opazno izboljšala prehrana. Z Zahoda je ponovno pričela prihajati pomoč v hrani, a so morali dijaki kljub temu še vedno vsak mesec od doma prinesiti živilske karte in jih oddati v ekonomat. Brez kart je bilo mogoče kupiti le kakšno sadje na tržnici, "marijaniščarjem" pa je prijazna starejša prodajalka v nacionalizirani Dolinarjevi pekarni namenila kos ali dva kruha tudi brez njih. Vsi pa so vedno komaj čakali, da so čez nedeljo lahko odšli domov, kjer so se lahko najedli in v ponedeljek odnesli s seboj v Ljubljano priboljšek ali dva. Božič je bil še vedno praznik in s tem šole prost dan, zato je večina gojencev kljub upravnikovemu neodobranju tudi na ta dan odšla domov. Nekdanjih božičnih počitnic v duhu novih časov seveda ni bilo, zato so imeli nadomestna dva prosta dneva ob novem letu, poleg tega pa so se 15. januarja, ko so dobili v dijaško knjižico vpisana polletna spričevala, pričele semestralne počitnice, ki so trajale do konca meseca. Proti koncu šolskega leta so se kot običajno pričele agitke za udeležbo v delovnih brigadah, ko so zagnani mladinski funkcionarji ponovno želeli nastopiti z lastno brigado, kar se jim je z enakimi metodami kot prejšnje leto tudi posrečilo. Zgodovina se je ponovila, le da so udarnike tokrat namesto v Novoselcu izkrcali v

Slavonskem Brodu, traso pa so namesto avtocesta Zagreb–Beograd skladno s politično klimo in v duhu časa poimenovali "cesta bratstva in enotnosti". Lojzetova brigada je v zanosu prostovoljstva delala mesec dni, ob prihodu pa jih tokrat ni nihče silil, naj se zaradi duha bratstva ostrižejo na balin. S krampi, lopatami in samokolnicami so opravljali podobno delo kot prejšnje leto, le mehanizacijo so tokrat upravljali izključno profesionalci, in če je prišlo do okvare na mehanizaciji ruskega porekla, je bila ta nemudoma proglašena za rusko sabotžo. Kvalitetni, vzdržljivi in posledično zanesljivi so ponovno postali zgolj in samo stroji zahodne izdelave.

Preostali mesec počitnic po vrnitvi domov je Lojze delovno preživel v zadrugi Niko. Želel je nekoliko izboljšati družinski proračun, saj je bil zaposlen le oče Niko, izven domačega kraja pa so se šolali štirje Žumrovi otroci, tako da sredstev ni bilo ravno na pretek. V veliki meri je proračunsko stisko s šivanjem oblačil za družinske člane reševala mama Lucija, s hrano in pridelki pa so pomagali tudi z mamine domače kmetije v Lajšah, ki so jim Žumrovi dobroto vračali s pomočjo pri kmečkih opravilih in delom na polju.

Ob delu je počitniški čas ponovno prehitro minil in treba se je bilo vpisati v zadnji, osmi gimnazijski razred, zaradi udeležbe v delovni brigadi pa tudi s ponovnim sprejemom v Dom Ivana Cankarja ni bilo nikakršnih težav.

S pričetkom novega šolskega leta so novopečeni osmošolci seveda pričakovali, da bodo tako kot predhodniki deležni običajnih ugodnosti. Vse v internatu preživeto obdobje so lahko opazovali gojenče zadnjega letnika z več prostimi izhodi, kasnejšimi povratki, svojo lastno mizo v jedilnici in dodatki v prehrani, to leto pa je uprava doma kar naenkrat vse te bonitete ukinita. Vsakršno negotovanje je bilo zaman, njihova zahteva po vrnitvi privilegijev ni bila uslišana in upravnik jih je zavrnil s pojasnilom, da gre za malomeščanske navade, ki ne sodijo v trenutno stvarnost. Med upravo in osmošolci je zavladala napetost, ki je dosegla vrhunec poznooktobrskega nedeljskega popoldneva, ko so se fantje, med njimi tudi Lojze, vrnili iz mesta in odšli v jedil-

nico na večerjo. Na mizi jih je čakala godlja, nekakšen stranski produkt kolin v obliki kaše, zakuhan v mešanici prašičje krvi in vode, zabeljene z maščobo. Hitro so ugotovili, da je jed skisana, zato so kroznike pustili polne in podžgani zaradi potez domske uprave protestno zapustili jedilnico. To ni bilo nič posebno grešnega, če ne bi nekdo za njimi iz njihovih polnih kroznikov na mizi sestavil križ. Naslednje jutro je upravnik od osmošolcev zahteval krivca za nezaslišano večerno dejanje, in ker ga fantje niso poznali, ga seveda tudi razkriti niso mogli. Nazadnje jim je upravnik še istega dne postavil ultimatum, da jim bo v primeru njihovega nesodelovanja pri iskanju povzročitelja z začetkom novembra odpovedal domsko gostoljubje. Nobeno dokazovanje ali prepričevanje ni zaleglo, upravnik je trmasto vztrajal pri svojem. Fantje so si smeli izprositi le izredni popoldanski izhod za iskanje prostih dijaških sob, ki jih je bilo tedaj v Ljubljani vse prej kot enostavno najti. Preden so neprostovoljno zapustili marijanišče, pa jih je upravnik pred vsemi dijaki v domu na posebej sklicani mladinski konferenci še javno ožigosal.

Po dolgem in brezuspešnem iskanju se je Lojzeta le usmilil stric Srečko, ki je imel precej veliko stanovanje blizu šentpeterske cerkve, zato od njega do šole ni bilo daleč. V njem je živel z ženo in štirimi otroki, s katerimi se je Lojze dobro razumel, tako da si je lahko oddahnil, se točno prvega novembra preselil k njim in s šolanjem nemoteno nadaljeval, enako kot tudi drugi prisilno izseljeni dijaki, ki so

Žumrova družina leta 1950. Od leve proti desni sedijo Mojca, oče Niko, Jelka, mama Lucija in Franci, za njimi Marjan, Lojze in Niko.

se večinoma nastanili pri sorodnikih.

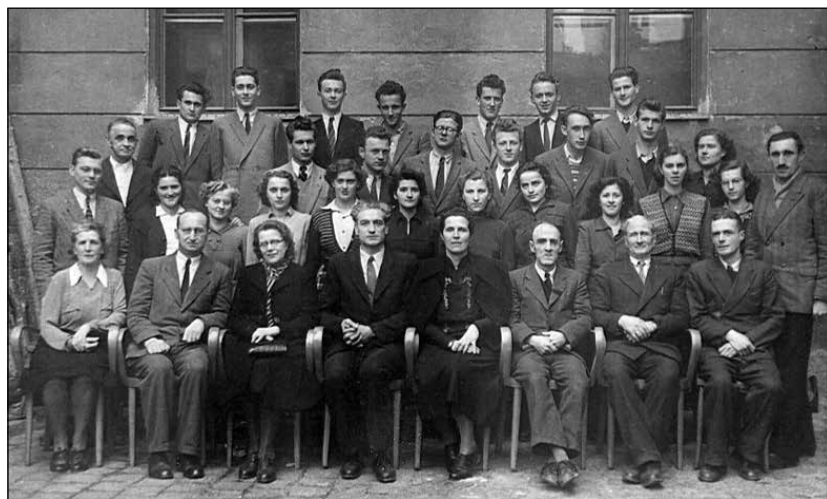
Zadnje gimnazijsko leto se je bližalo koncu brez posebnih pripetljajev in po vrnitvi s semestrskih počitnic se je začelo obdobje priprav na veliko maturo, kot so jo imenovali. Najprej so dolgo čakali na seznam predmetov, iz katerih bodo opravljali maturo, in ko so ga končno dočakali, sta bila na njem poleg slovenščine, matematike, zgodovine in zemljepisa še tuji jezik, angleščina ali ruščina, in izbirni predmeti fizika, kemija ali biologija. Za tuji jezik so vsi po vrsti izbrali angleščino, pri izbirnem predmetu pa je na odločitev vplivala smer nameravanega univerzitetnega študija, kjer se je Lojze, zaradi svoje tehnične naravnosti, razumljivo odločil za fiziko. Na podlagi njihovih odločitev so profesorji pripravili posebna predavanja, ki so dijakom posredno nakazovala maturitetne teme in vprašanja. Nanje so se tako precej lažje pripravili, profesorji pa so jim v maturitetnih pripravah pomagali tudi z dodatnimi urami v popoldanskem času.

Tako je prišel čas maturantskega sprevoda, ko so se zadnji dan pouka praznje oblečeni dijaki zbrali v razredu, fantje seveda z obveznimi kravatami, ter se ob petju *Gaudeamus igitur* odpravili po mestu. Tega dne je bilo sprevodov po mestu veliko, ker so vse ljubljanske gimnazije zaključile šolanje na isti datum, temu primerna pa je bila tudi pestrost uličnega dogajanja. Za zaključek so osmošolci sedmošolcem še

tradicionalno predali ključ, sproščenost pa je kmalu zamenjala vročica končnih priprav na maturo, ki je sledila čez štirinajst dni.

Na poti do zrelostnega izpita so morali kandidati najprej opraviti pisni del pri tistih predmetih, kjer je bilo to obvezno. Opravljali so ga v šolski telovadnici, kjer so bile nameščene šolske klopi in je bilo sploh vse zelo uradno in svečano. Dogajanje je nadzorovala maturitetna komisija na čelu s predsednikom, univerzitetnim profesorjem meteorologije dr. Ivanom Reya, ki so ga imenovali oblasti, sestavljali pa so jo profesorji in predavatelji predmetov, iz katerih so opravljali maturo.

Prvi je bil na vrsti slovenski jezik, in ko so bili kandidati vsi zbrani, je profesorica slovenščine odprla zapečateni kuverto z naslovom naloge. Ko jim ga je prebrala, je večina ostrmela, saj verz "Iz veka v vek krvi gre tek, iz roda v rod duh išče pot," ki je predstavljal naslov eseja, mnogim ni povedal kaj dosti ali jih kamor koli usmeril. Delo jim je nekoliko olajšala le profesorica s pojasnilom, naj pišejo o razvoju slovenske književnosti in njenih tvorcih. V dveh urah, ki so jih imeli na razpolago, je vsak nekaj napisal, pisanje z mešanimi občutki oddal in upal, da ni preveč udaril mimo. Po objavljenih ocenah sodeč, so jo kar dobro odnesli, predsednik komisije je celo poudaril, kako iz oddanih nalog veje dijaško poznavanje slovenske književnosti in njenih tvorcev.

Spominska slika maturantov in proforskega zbora ob maturi leta 1951. Lojze stoji tretji z leve v zadnji vrsti.

Matematike se je večina najbolj bala, na vrsti pa je bila kot naslednja v vrsti pisnih preizkusov. Naloge so bile v dveh različnih paketih razdeljene tako, da prepisovanje od soseda ni bilo mogoče, je pa zato, zelo diskretno sicer, pri reševanju pomagal kar sam profesor. Bojazen pred matematiko je bila tako povsem odveč in od pisnega dela mature je ostal le še tuji jezik, angleščina. Ne pretirano težak sestavek je bilo treba prevesti iz slovenščine v angleščino in prvi del mature je bil za kandidati. Ponovno so imeli nekaj dni za pripravo na ustni del z zagovori, ki so jih tokrat namesto v telovadnici opravljali v razredni učilnici. V stalni navzočnosti dveh članov komisije je bil izpraševalec učeči profesor, vsi pa so dijakom na njihovo veliko presenečenje pokazali dobršno mero razumevanja in celo solidarnosti, saj so jih med izpraševanjem znali tudi vzpodbujati, njihova strogost izza katedra pa je izpuhtela neznano kam. Pozitivni občutki so se nadaljevali tudi čez nekaj dni na slavnostni podelitvi maturitetnih spričeval, in ko so se po večerni valeti razšli, so s cmokom v grlih kljub težkim časom zaključili štiri ne vedno lepa, a vendar nepozabna gimnazijska leta. Čakale so jih še zadnje, razmeroma dolge počitnice, ki so jih lahko preživeli pri domačih, saj je mladinska organizacija maturantom z delovnimi brigadami tokrat prizanesla. Vpisa na univerzo in sprejema v študentski dom ni z obveznim udarništvom pogojeval nihče, pred bodočimi študenti pa je bilo povsem novo življenjsko poglavje.

Na univerzi

Prav med počitnicami je tovarna Niko začela z gradnjo lastne elektrarne in tako v domačem kraju tudi za nekvalificirano delovno silo ni bilo težko najti začasne zaposlitve. Lojze je z lopato in samokolnico delal dva meseca in vmes dvakrat odšel v Ljubljano, da bi si do jesenskega začetka predavanj našel stanovanje. Vložil je prošnjo za sprejem v študentski dom, a je že takoj ob prijavi izvedel, da ima za pozitiven odgovor bolj pičle možnosti. Edini

študentski dom je bil v Ljubljani takrat Akademski kolegij, kakor so imenovali cerkvi odvzeto Baragovo semenišče, z gradnjo študentskega naselja v Rožni dolini pa so šele komaj dobro začeli. Prednost za sprejem v kolegij so imeli študenti višjih letnikov in tisti, ki so na študij v Ljubljano prišli iz drugih republik, tako da Lojzetovo razočaranje ob odklonilnem odgovoru ni bilo preveliko, pri iskanju stanovanja pa mu je spet priskočil na pomoč oče s svojimi poznanstvi. Z njegovo pomočjo je našel začasno domovanje pri domačinu iz Železnikov Francetu Dermoti, ki je stanoval na ljubljanskem Mirju. Konec septembra se je tako zopet preselil v Ljubljano in se vpisal na fakulteto za elektrotehniko, ki je imela svoje prostore v stavbi, pravili so ji "stara tehnika", na Aškerčevi cesti. Prostor v njej so si delili elektrotehniki, gradbeniki in kemiki, medtem ko so se strojniki in metalurgi tedaj že vselili v povsem nove prostore. Vse navedene fakultete, skupaj s fakulteto za arhitekturo, so bile združene v visokošolski ustanovi z nazivom Tehniška visoka šola, delujoče v sklopu ljubljanske univerze. V njen okvir je sodil tudi oddelek za splošne predmete, kjer so v prvih dveh letnikih potekala fakultetam skupna predavanja iz splošnih predmetov: matematike, fizike, kemije in podobnih.

Ko so se oktobra v prvem letniku začela predavanja, je Lojze tako poslušal predavanja le iz splošnih predmetov, elektrotehnika je prišla na vrsto kasneje. Zaradi prostorske stiske so predavanja iz posameznih predmetov potekala na različnih lokacijah; predavanjem iz fizike so študentje sledili v predavnici osrednje stavbe Univerze na Kongresnem trgu, tehnično risanje in mehansko tehnologijo so skupaj s strojniki poslušali v njihovi novi stavbi, ostale predmete pa so poslušali v telovadnici osnovne šole Graben, kjer je bila tudi fakulteta za arhitekturo. Da so še pravočasno zasedli prostore na predavanjih, ki jih je zaradi velikega števila študentov primanjkovalo, so bili od enega predavanja k drugemu primorani hiteti križem po Ljubljani. Predavanja so bila tudi v popoldanskem času, zato je za študij in učenje ostalo bolj malo časa.

Stavba "stara tehnika" na Aškerčevi cesti v Ljubljani.

Vse od začetka predavanj je Lojze po Ljubljani iskal sobo za stalno namestitev. Ob srečanju z gimnazijskim sošolcem mu je ta povedal, da za Bežigradom nekdo oddaja sobo, ki bi mu lahko odgovarjala, zato je hitro zgrabil priložnost in skupaj z njim odšel k lastnikoma. V eni od hiš, ki jih je po prvi svetovni vojni zgradila Ljubljanska hranilnica in se je zato ulica imenovala Hranilniška, sta živela brat in sestra, ki sta se odločila del stanovanja oddajati. Hitro so se dogovorili in skromna sobica brez peči, z nizko omarico za knjige in perilo, z obešalnikom za obleko in majhno mizo z dvema stoloma, od katerih je eden služil kot nočna omarica in v katero je bilo od doma treba pripeljal še posteljo, je za celotno obdobje Lojzetovega študija postala njegov drugi dom. Umivalnik in stranišče sta bila na hodniku skupna, dostop pa skozi kuhinjo, a je bil kljub ničelnemu razkošju z njim zadovoljen, posebej zato, ker sta bila lastnika dobra človeka, s katerima so se lepo razumeli. Nekoliko težje je bilo pozimi, ker ni bilo gretja, zaradi šibke električne napeljave pa ni bilo mogoče uporabljati niti električne peči, le 600-vatni kuhalnik za kuhanje jutranjega čaja in luč je še lahko prenesla. Kopenje in tuširanje je bilo luksuz, ki si ga je enkrat tedensko privoščil ob obisku javnega kopališča, in teh takrat v Ljubljani res ni manjkalo. K predavanjem je vedno pešačil, saj je bilo stanovanje od šole precej oddaljeno in tramvaj tja sploh ni vozil, prehranjeval pa se je še naprej na bone v študentskih menzah. Tam so študentje mesečno kupovali bone za kosilo in večerjo z oddajanjem živilskih kart, dokler jih naslednje leto niso končno ukinili. V

Ljubljani so tedaj odprli nekaj mlečnih restavracij, kjer je bilo za zajtrk mogoče dobiti skodelico mleka in žemljo s surovim maslom. Kljub vsej skromnosti in za današnji čas nepredstavljamim pomanjkljivostim pa je bil Lojze zadovoljen, da je končno našel svoj prostor pod soncem.

Predavanja in privajanje na fakultetni način študija so bila medtem v polnem teku. Preverjanja znanja in prisotnosti ni bilo, nadomestili so jih vpisi in skripcij, frekvenc in izpitnih ocen. Med študijskim letom so se študentje na izpite pripravljali le pri nekaterih predmetih, za priprave na ostale so morali žrtvovati počitnice, in ker po zaključku predavanj v prvem letniku za vpis v naslednjega ni bilo nikakršnih pogojev, tudi do osipa ni prišlo. Zato pa so se v drugem letniku poleg splošnih tehniških predmetov že srečali z osnovami elektrotehnike, tehnično risanje so zamenjali strojni elementi, tehnologijo materialov je nadomestila tehnologija obdelave. V obdobju predavanj so opravljali manjkajoče izpite iz prvega letnika, in ko so do zaključka drugega letnika opravili še s temi, za vpis v tretji letnik so bili namreč že potrebni položeni izpiti iz prvega letnika, se je bilo treba odločiti o smeri nadaljnjega študija. Na fakulteti za elektrotehniko sta takrat obstajala odseka za jaki in šibki tok, prvi s tematiko proizvodnje, prenosa in uporabe električne energije ter drugi z elektroniko in komunikacijsko tehniko. Kot štipendist tovarne Niko, ki je imela dejavnost na področju jakega toka, se je Lojze razumljivo odločil za prvo smer in vpisanih v tretji letnik je bilo zaradi selekcijskih izpitov precej manj, komaj četrtnina tistih izpred dveh let. Z izjemo dveh, hidrodinamika in vodne turbine ter termodinamika in parne turbine, so povsem strokovni v tem letniku postali že vsi predmeti. Doma je bilo treba opraviti še veliko vaj in programov, pri vseh najprej izračunati potrebne vrednosti in nato celotno konstrukcijo tudi narisati. Vse to je poleg obilice časa zahtevalo tudi ustrezen pribor, vsaj logaritmčno računalno in kvalitetno šestilo, do katerih pa je bilo v tistih časih težko priti, zato jih je bilo treba dobiti iz Avstrije ali Nemčije. Študentje so se morali nekako znajti. Pri predava-

njih so delali zapiske in po njih doma študirali, saj so bila skripta na razpolago pri redkih predmetih, učbenkov in strokovnih knjig pa je primanjkovalo. Lojzetu je nadvse koristilo v Beljaku pridobljeno znanje nemščine, zato je lahko pri študiju uporabljal strokovno literaturo, ki je bila za posamezne predmete na razpolago v Tehniški knjižnici, za nekatere ključne predmete pa so učbenike napisali predavatelji sami. Šlo je za diplomante priznanih nemških ali avstrijskih univerz in tudi znanstvenike evropskega, celo svetovnega slovesa. Prav Lojzetov letnik je bil tisti, ki mu je dr. Milan Vidmar, svetovno znani elektrotehnik in šahovski vele mojster, kot zadnjemu še predaval predmet prenos električne energije. Predavatelja matematike sta bila izmenoma Josip Plemelj, prvi rektor Univerze v Ljubljani, z asistentom Ivanom Vidavom in Anton Vakselj, stopnje mehanike je obvladoval Anton Kuhelj, priznani inženir in letalski konstruktor, vsi po vrsti pa so bili doktorji znanosti, poznani tudi izven naših meja.

Študentov politika ni zanimala, politiki pa so zaradi informbirojevskega šoka še vedno imeli največ opravka sami s seboj. Obstajala je sicer študentska zveza s formalno vpisanimi vsemi študenti, vendar vsaj na fakulteti za elektrotehniko ni bila posebej aktivna. Kljub temu je bilo v vsakem letniku nekaj študentov, ki so zavzeto spremljali politična dogajanja in se nekoliko ločevali od ostalih. Vsaj na začetku predavanj so nekateri od njih nosili celo nekakšne uniforme in svoje usmerjenosti niso niti skrivali, prej nasprotno.

V tretjem letniku sta od študentov elektrotehniko v sklopu strokovnih predmetov poleg učenja največ časa zahtevala priprava in risanje različnih programov, pogoj za vpis v četrti letnik pa so bili opravljeni vsi izpiti iz prvih dveh letnikov z enomesечно prakso v eni od tovarn z elektrotehničnim proizvodnim programom. Ker so v Niku takrat že izdelovali laboratorijske centrifuge in mešalce z motornim pogonom, je Lojze lahko prakso opravil kar doma, v Železnikih, na obvezno prakso v eni od slovenskih elektrarn po četrtem letniku pa se je zgledil v hidroelektrarni Dravograd. Poleg prakse v

domačem okolju je fakulteta vsako leto zagotovila tudi nekaj prostih mest za prakticiranje v zahodnoevropskih državah, kar je omogočala mednarodna študentska organizacija za izmenjavo študentov tehnike in naravoslovja IAESTE, zanjo pa je med študenti vladalo izjemno zanimanje. Praksa, ki ni bila dana vsakomur, ni pomenila le seznanjanje z moderno tujo tehnologijo, udeležencem je omogočala tudi dober zaslužek, zato so se praktikanti običajno vrnili domov vsaj kot ponosni lastniki rabljenega motornega kolesa, kar so bile takrat sanje vseh njihovih kolegov doma. O srečnejih je odločala posebna komisija, sestavljena iz fakultetnih profesorjev in predstavnika študentske zveze, kako je bil videti izbor kandidatov, pa je Lojzetu povedal stric Matija, redni profesor na fakulteti za rudarstvo in metalurgijo, nekoč tudi sam član te komisije. Ko so se sestali, so kandidate določili v prvi vrsti po učenem uspehu, a to ni bilo edino merilo. Na predlagano ime, ki je po učenem uspehu ustrezalo kriterijem, je repliciral predstavnik Zveze študentov s pripombo "ta pa ne bo šel, ker ni naš," in ker temu ni želel ali upal nihče ugovarjati, se je tako tudi zgodilo. Za prakso te vrste ni Lojze nikoli kandidiral, saj je moral zaradi štipendijske obveznosti v tovarni Niko hiteti s študijem, pa tudi sicer prakse ne bi bil deležen iz preprostega razloga, ker ni bil "naš". Tako kot ostali v višjih letnikih ni mogel preveč misliti na semestralne počitnice in počitnice po končanih predavanjih, vse je bilo podrejeno izključno študiranju in lovljenju zadnjih izpitnih rokov za vpis v četrti letnik. K sreči je bil to zadnji letnik z vsemi zahtevanimi pogoji za vpis, saj za zaključni, peti letnik, takih pogojev ni bilo več. Četrto leto so kot nadaljevanje tretjega letnika poslušali izključno strokovne predmete s področja elektrotehniko z dodanimi predmeti enciklopedija telekomunikacij, industrijska elektronika in elektromedicina, zato so študentje lažje razporedili datume opravljanja izpitov, ki so jim ostali iz prejšnjih let. Zaradi strokovne ekskurzije po takratnih slovenskih elektrarnah so predavanja v četrtem letniku zaključili teden dni prej kot običajno, v dveh

delih pa so najprej obiskali elektrarne v dolini Soče in nato še vse gorenjske elektrarne na reki Savi. V drugem delu pa so se najprej odpravili v Šoštanj, kjer so gradili prvi blok termoelektrarne, in nato nadaljevali od Dravograda preko vseh elektrarn na reki Dravi do zadnje, elektrarne Mariborski otok. V Kidričevem so si ogledali tovarno aluminija, že takrat ogromnega porabnika električne energije, obenem pa še po predlogu dr. Vidmarja do Kidričevega zgrajeni daljnovod. Kot avtoriteta na področju prenosa električne energije je v svojem predlogu izgradnje po mehanskem ekvivalentu aluminijevih vodnikov predvidel, da imajo sicer debelejši aluminijevski elektrovodniki ob enaki prevodnosti tudi enake mehanske lastnosti kot tanjši bakreni. Žal se je v praksi izkazalo drugače, saj so se že po nekaj mesecih od montaže vsi kabli z aluminijevskimi elektrovodniki močno povisili in skoraj potonili v žitnih posevkih Dravskega polja, zato jih je bilo treba zamenjati z običajnimi, ki imajo v jedru nosilno jekleno žico. Geniji torej niso vedno nezmotljivi, kdaj pa kdaj se tudi motijo!

Jeseni je sledil vpis v zadnji letnik študija s predavanji iz rednih, pa tudi nekaterih izbirnih predmetov, vendar samo v njegovem prvem semestru. Zadnji, deseti semester je bil namreč namenjen izdelavi diplomskega dela, a ga v ta namen ni porabil nihče od študentov, saj je vsem ostalo precej izpitov, ki jih je bilo treba še opraviti. V tem semestru so se tudi odpravili na strokovno ekskurzijo po Evropi, ki je bila v sodelovanju z nemško študentsko zvezo zares dobro pripravljena in je trajala skoraj mesec dni, stroškovno pa jo je pokrila fakulteta. Iz Ljubljane so najprej z vlakom odpotovali na Dunaj, si samo ogledali mesto in naslednji dan nadaljevali pot v Nürnberg, kjer so bili gostje firme Siemens in njene tovarne velikih transformatorjev. Naslednji cilj je bil zahodni del Berlina, do katerega so prišli preko takratne Vzhodne Nemčije, in ko je vlak prispel na mejno postajo Hof, so nanj dobesedno vdrli vzhodnonemški policaji, ki so potnikom pregledali dokumente, pokazati pa so jim morali tudi prtljago. Po opravljenih formalno-

stih so zaklenili vagone in vlak je odpeljal naprej ter se ustavil šele na postaji Zoobahnhof v Berlinu, kjer je ljubljanske študente gostila firma AEG, nastanjeni pa so bili v študentskem domu. V Berlinu so ob ogledovanju tovarn gostitelja in mestnih znamenitosti ostali skoraj teden dni, na sprehodu po glavni ulici Kurfürstendamm pa jim je korak ob pogledu na bogato založene trgovine in vabljive izložbe skoraj zastal. Legendarnega berlinskega zidu takrat še ni bilo, zato so pogosto hodili tudi v vzhodni del mesta in kmalu spoznali, da od tamkajšnjih prebivalcev ob povsem primerljivih cenah na obeh straneh meje lahko za eno zahodno dobijo štiri vzhodnonemške marke. Tako so se študentje v vzhodnem Berlinu običajno zadržali na večerji, kupiti pa razen fotoaparatorov niso mogli ničesar, saj so v izložbah v glavnem ponujali le Ulbrichtove, Stalinove in Leninove slike. Glavna ulica tega dela mesta, ki se je začela pri Brandenburških vratih in je preko reke Spree vodila na Alexanderplatz, se je imenovala Stalinallee, ob njej pa je stal ogromen Stalinov spomenik. V primerjavi z zahodnim delom mesta, kjer posledic vojne ni bilo več opaziti, so v njegovem vzhodnem delu še vedno stali celi kompleksi ruševin in izgledalo je, kot bi se vojna pravkar končala. Gostitelji so jih odpeljali tudi na letališče Tempelhof, kjer je potekal znani zračni most, s katerim so zavezniki preskrbovali mesto v času, ko so Sovjeti zaprli vse dostope do mesta. Poleg hrane in življenjskih potrebščin so z letali pripeljali tudi vso opremo za sistem termoelektrarne, in ko je pričela z delovanjem, so prav tako z letali dovažali za njeno obratovanje potreben premog. Pred tem so prebivalci Berlina zaradi velikega pomanjkanja kurjave posekali vse lipe ob znameniti cesti Unter den Linden.

Iz Berlina so študentje pot nadaljevali v Hannover, kjer so si kot gostje tovarne avtomobilskih gum Continental Gummi-Werke ogledali testiranje avtomobilskih gum brez zračnic, ki so jih takrat šele pripravljali za masovno proizvodnjo, mesto pa jim je ostalo v spominu predvsem po odlični hrani in pivu, saj so se gostitelji res izkazali. Naslednja

postaja je bil Hamburg z naftno družbo British Petroleum, skrajšano BP. Tam so jim razkazali rafinerije in jih z ladjo popeljali vse do izliva reke Labe v morje, nato pa so se napotili v Aachen, prestolnico Karla Velikega, ki je v tamkajšnji katedrali tudi pokopan. Na univerzi so jim med drugim pokazali delovanje njihovega supersoničnega vetrovnika, o čemer so naslednjega dne v lokalnem časopisu objavili članek s fotografijo in velikim naslovom Obisk študentov iz Jugoslavije. Naslednja postaja je bil sedež Kruppovih tovarn v porurskem mestu Essen z ogledom železarne in proizvodnje karbidnih trdin Widia, enega takrat najbolj cenjenih patentov, zato so morali pred ogledom odložiti vse fotoaparate in pisala, po ogledu pa so jih peljali še na Hügel, posestvo Kruppove rodbine, kjer so o njej poslušali izčrpno predavanje. Krožno potovanje se je z ogledi nadaljevalo v Frankfurtu in Mannheimu ter se v zaključno fazo počasi prevesilo z Münchnom na Bavarskem. Na Schillerstrasse si je Lojze s prihranjenimi markami poleg nalivnega peresa in svinčnika znamke Pelikan kupil še novo logaritmčno računalno s sistemom Darmstadt, ki je ob skali za računanje z Briggsovimi logaritmi vsebovalo tudi za študij elektrotehnike potrebno skalo naravnih logaritmov. Ob Bodenskem jezeru so pot nadaljevali proti Zürichu na ogled firme Brown-Boveri in po dveh dneh jim je ostala le še pot proti domu, ki so jo po skoraj enomesečnem potepanju z vrnitvijo preko Milana sklenili v Ljubljani. Vtisi in doživetja so nato še lep čas počasi kapljali za njimi.

V zadnjem semestru predavanj ni bilo več, a je Lojze kljub temu ostal v Ljubljani, da se je za določene izpite pripravil skupaj z nekaterimi kolegi, pa tudi knjižnice s potrebno literaturo so bile tako bolj pri roki. Preostali del tekočega in dobršen del naslednjega leta je porabil za predpisane izpite in se poleti 1957 dokončno preselil nazaj v Železnike, saj sta mu v jesenskem roku preostala le še dva izpita. Tudi ta dva je do konca leta uspešno opravil, zato je nemudoma pričel s pripravo diplomskega dela in kot štipendist tovarne Niko je seveda moral

računati, da bo naslov povezan z njenim proizvodnim programom. V veliki želji po nekaj zaslužka je tovarni naslovil prošnjo, da bi se zaposlil kot stažist in obenem pripravil diplomsko nalogo, zato so ga v začetku leta 1958 sprejeli v delovno razmerje. V polletnem roku je Lojze res dokončal diplomsko delo, ga nadgradil z uspešnim zagovorom in se jeseni še zadnjič zglasil na fakulteti za svečano podelitev. Za dokončen skok v življenje je bilo treba odslužiti le še vojaški rok, ki bi zaradi zaključenega fakultetnega študija trajal le eno leto. Kot nekateri drugi člani medvojnega Pionirskega odreda Ratitovec je tudi Lojze vložil prošnjo po priznanju aktivne udeležbe v NOB, ki so mu jo za dva meseca res priznali, pri vojaškem služenju pa upoštevali dvojno. Lahko je računal, da bo vojsko služil le osem mesecev, ker pa so se v Niku prav v tistem času pripravljali na proizvodnjo motorja za ameriškega kupca, Lojze pa je bil vpet v njegov razvoj, je na služenje roka odšel šele septembra 1959. Po diplomi je tako do odhoda v vojsko stanoval doma in delal v tovarni, za prvo plačo pa si je kupil Rogovo kolo, čeprav so bile njegove sanje imeti motor, na avto pa si ni upal niti pomisliti. Ker je že pred leti opravil vozniški izpit za kategoriji A in B, je bila želja po kakršnem koli prevoznem sredstvu velika, a žal neuslišana. Kragujevska Crvena zastava je bolj uvažala in montirala kot pa proizvajala nekaj tipov avtomobilov, njihovo število pa je bilo tako majhno, da so jih ne prodajali, ampak prej delili po zvezah in poznanstvih. Željo po vožnji in hitrosti si je Lojze občasno potešil z motorjem brata Marjana ali pa z avtomobilom domačega avto-moto društva, najdenega na vojaškem odpadu. Šlo je za vozilo "kübelwagen", znano nemško vojaško izvedenko češke tatre, ki so ga člani društva s Petrom Polajnarjem na čelu z neverjetno vztrajnim delom usposobili za vožnjo. Nekaj kasneje je tudi Marjan, podjetni Lojzetov mlajši brat, iz Italije uvozil rabljen avto Alfa Romeo, s katerim so se kdaj pa kdaj odpeljali na izlet, v Novem mestu pa je tovarna IMV začela uvažati avtomobile nemške DKW, a so bili ti dostopni le določenim posameznikom.

Služenje vojaškega roka

Avgusta je na Lojzetov domači naslov prispel poziv občinskega vojnega odseka v Škofji Loki, naj se zglesi pri njih zaradi ureditve vojaške obveznosti. Razporejanje rekrutov po posameznih rodovih vojske je bilo takrat v pristojnosti občin, mesto služenja pa za Slovence obvezno v drugi republiki. V republikah mejah je rekrut ostal le izjemoma, običajno zaradi dobrih zvez. Na vojnem odseku je referent Lojzetu pojasnil, da ga ne morejo poslati v šolo za rezervne oficirje, kar bi mu ob dejstvu, da vojaškega roka ne bo služil celo leto in z ozirom na njegovo višokošolsko izobrazbo vsekakor pripadalo. Pravi razlog za takšno delegiranje je izvedel kasneje, šlo pa je za oceno njegovih moralno-političnih kvalitete, ki so jih odseku posredovali iz tovarne Niko. Kakšna je bila ta ocena, mu je bilo jasno takoj, ko je za vzrok izvedel, že čez nekaj dni pa je sledil poziv, da se mora prvega septembra s predpisanim lesenim kovčkom in njegovo prav tako predpisano vsebino javiti na železniški postaji v Kranju.

Z ročno izdelanim, v sivo-zeleno vojaško bravo obarvanim kovčkom se je bodoči vojak podal v Kranj, kjer se je z njim vred zbralo več kot 50 njegovih sotrpinov. Počakati so morali na večerni vlak, da so jih nanj razporedili po pokritih tovornih vagonih, na katerih so bili spiski z njihovimi imeni, priimki in vpisanimi kraji izstopa. Končne postaje s kasarno jim niso povedali, češ da bo to vsak že pravočasno izvedel. Lojze je tako s še nekaterimi v Zagrebu izstopil z dobrim občutkom, da bodo služili relativno blizu doma.

S postaje so z nerodnimi kovčki v rokah odkorakali do "komande mesta", kjer so jih namestili v eni od dvoriščnih barak z nekaj otepi slame na tleh namesto ležišč. Skorajda še niso zaspali, ko sta jih že navsezgodaj vrgla pokonci sanitetni oficir in frizer. Najprej je bilo na vrsti striženje na balin, ki je bilo Lojzetu zaradi skrajšanega služenja prihranjeno, in nato tuširanje s popršenjem praška DDT proti mrčesu, seveda po telesih bodočih vojakov. Nazadnje so dobili še zajtrk, nekakšno juho z nekaj

plavajočimi koščki mesa in kosom kruha. Po obedu so morali počakati vojaški kamion s cerado, ki je trojico pozvanih, med njimi tudi Lojzeta, odpeljal v odrejeno vojašnico na služenje vojaškega roka. Mimo Maksimira so se peljali še nekaj kilometrov in se ustavili tik pred vasjo Markuševac, kjer je vojašnica predstavljala z bodečo žico obdanih šest barak. Trojico je sprejel dežurni in jih odpeljal v skladišče na prevzem uniform. Vsak je dobil dve, eno delovno in drugo za v mesto, zraven pa še perilo, visoke vojaške čevlje in namesto nogavic krpe za povijanje stopal. Takoj so se morali preobleči in vsa civilna oblačila zložiti v pripravljeno vrečo, ki so jo prinesli s seboj, in jo poslati na domači naslov. Ko so bili končno videti kot pravi vojaki, jih je dežurni oficir odvedel v svojo pisarno in jim povedal, da so postali pripadniki zaledne enote, v sklopu katere so delavnice za vzdrževanje in popravilo radijskih postaj in sredstev za zvezo, ki jih uporablja vojska. Več o redu in delu v enoti naj bi izvedeli od četnih komandirjev, ki so jih nato prevzeli in razporedili po različnih četah tako, da ne bi bilo preveč Slovencev skupaj. Lojze je imel srečo in je za komandirja dobil Slavonca, prijetnega in razgledanega človeka, ki je bil, potem ko so zahodni zavezniki po razhodu s Sovjetsko zvezo v Jugoslavijo pričeli ponovno pošiljati vojaško opremo, v Ameriki nekaj časa na šolanju za njeno uporabo.

Naslednji dan se je že začelo vojaško življenje v pravem pomenu besede. Jutro sta ob petih naznanila trobenta in divje vpitje dežurnih "Ustaj vojsko!". Takoj so se morali obleči, sledilo je umivanje z mrzlo vodo v umivalnici nad lesenimi koriti. Potem so odtekli na jutranjo telovadbo in nato k zajtrku v barako, kjer je bila jedilnica. Posodo za hrano, menażko, so rekruti morali prinesiti od doma, jo po uporabi pomiti in shraniti v ustreznem prostoru z ostalo vojaško opremo. Po zajtrku so se vrnili v spalnico k urejanju postelj, kar je bilo z zdravo pametjo povsem skregano opravilo. Na kovinskih vojaških posteljah so bile namreč slamnjače, slamarice, ki jim je bilo treba napraviti ostre robove, da so izgledale, kot bi bile leseni zaboji. Vojaki so zato slamo z lese-

nimi letvami nabijali v robove, da so ostali čvrsti, in čeznje napeli odeje. Če se desetarju ali dežurnemu robovi niso zdeli napravljeni dovolj na ostro, je posteljo enostavno razmetal in postopek je bilo treba ponoviti, tudi večkrat.

V spalnicah so z vojaki spali tudi nižji oficirji vodniki stažisti. Večinoma so bili skoraj še otroci, ki so komaj končali podoficirsko šolo, a so bili za pitje krvi navadnim vojakom zelo izurjeni. Stažisti so po končanih jutranjih opravilih "na krugu", na dvorišču, postrojili vojake za jutranji zbor ali smotro, ki se je pričela ob sedmih, ko so v vojašnico prišli tukaj zaposleni oficirji in pregledovali urejenost postrojenih vojakov. Obleke so morale biti čiste, vsi gumbi pritihi, na čevljih, ki so se morali bleščati, ni smel manjkati niti najmanjši žebliček, in če je kdo kakor koli odstopal, je bil kaznovan. Po zboru so odšli v barako, kjer je bila učilnica za politična predavanja, ki so običajno trajala po eno uro, nato so vojake nagnali na travnik za barakami, da so tam vadili korakanje in obnašanje v "stroju". Takšne vaje so potekale v vsakem vremenu, vodili pa so jih omenjeni vodniki stažisti. Več ko je bilo blata, bolj z užitkom so vpili svoj "puzaj!" in vojaki, ki so bili v dejavnost prisiljeni, so se večkrat upravičeno spraševali, kdo je pri tem bolj nor. Po mesecu dni vojaškega življenja z vsemi mogočimi in nemogočimi doživetji so se pričeli pripravljati na vojaško prisego, ko so morali svečano obljubiti, da bodo branili domovino in njeno samoupravno socialistično ureditev. Šele po tem dogodku so postali pravi vojaki Jugoslovanske ljudske armade z vsemi pravicami in dolžnostmi, podelili so jim tudi orožje, za nagrado pa so lahko v nedeljo prvič odšli v mesto.

Vojašnico v Markuševcu je, kot rečeno, sestavljalo šest barak, od katerih sta bili ogrevani le dve: prva s komandantovimi prostori in prostori za ostale oficirje, druga pa baraka, v kateri so bile delavnice. V obeh je bila tudi električna napeljava, ostale štiri elektrike in gretja niso premogle. Vojaki so za razsvetljavo uporabljali stare avtomobilske akumulatorje, na katere so priključili kar avtomobilske žarnice, in ker po barakah ni bilo

elektrike, tudi vtičnic ni bilo. Med nizkimi poslopji je stal le drog električne napeljave in na njem pritrjena edina vtičnica z 220-voltno napetostjo, dostopna običajnim vojakom. Lojze, ki je k vojakom prinesel električni brivski aparat, se je z njim tako moral hočeš nočeš briti ob drogu pod milim nebom, in ko se je bril prvič, je bilo tovrstno opravilo za mnoge prava senzacija, saj so aparat videli prvič v življenju. Sanitarni del vojašnice je poleg umivalnice v eni od barak predstavljalo nekaj ob rob kasarniškega dvorišča postavljenih poljskih stranišč, latrin, v katera je četni sanitejec zjutraj in zvečer vsakodnevno nasipal klorovo apno. Higijenske razmere v kasarni so bile, milo rečeno, kritične, vojake pa sta pred boleznimi varovala le klorovo apno in lizol, s katerima res niso skoparili. Za barakami je bilo v kasarniškem krogu še travnato, bolj rečeno blatno vadbišče za osnovni vojaški dril, tega so podčastniki, posebej še desetarji, karseda pogosto uporabljali za izživljanje nad običajnimi vojaki. Celotno podobo kasarne najbolje oriše izjava že pokojnega slovenskega filmskega režiserja Franceta Štiglica, ki si jo je nekega deževnega oktobrskega dopoldneva ogledal s svojo snemalno ekipo: "Nekoliko bomo popraviti okna in vrata barak, pa bo vse skupaj kar pravišnja scena za koncentracijsko taborišče!" Kasarno v Markuševcu je namreč obiskal zaradi iskanja primerne lokacije za snemanje zgodbe, ki se v njegovem filmu Deveti krog dogaja med drugim tudi v zloglasnem taborišču Jasenovac.

Ko so novi vojaki z zaprisego prejeli vsak svojo puško, se je splošnim vežbam v kasarniškem krogu priključilo še rokovanje z vojaškim orožjem in opravljanje stražarske službe. Stražarji, ki so jih dnevno imenovali z ukazom, so bivali v posebnem prostoru in se vsaki dve uri menjali na stražarskih mestih, postavljenih ob kasarniški ograji na 50-metrski medsebojni oddaljenosti. Določali so jih tudi kazensko, v delavnicah zaposlene vojake pa so na stražo pošiljali le izjemoma. Lojze je bil tako z enim od bolničarjev v stražarski vod "izjemoma" določen ravno za božično noč.

Nedolgo po prihodu k vojakom je Lojze v ambulanti spoznal soimenjaka, zdravnika dr. Kožarja, Slovenca, ki je služil vojake kot stažist, s katerim sta postala nerazdružna prijatelja. V ambulanti sta bila Slovenca tudi oba bolničarja, zato so se v prostem času tam redno sestajali, se o marsičem pogovarjali in si razkrivali načrte za prihodnost, kar pa ni bilo pogodu nekaterim oficirjem, češ, Slovenci se ne morete družiti le med seboj. Svoje negodovanje so prenesli na vse Slovence, ki so prišli v markuševsko vojašnico služiti vojaški rok, medtem ko kaj podobnega ni niti približno veljalo za ostale narodnosti.

Po zaprisegi, ko so dobili prvo dovoljenje za izhod v mesto, so se mladi vojaki skupinsko pripravili na odhod. Morali so se postaviti v vrsto in čakati dežurnega oficirja, ki jih je natančno pregledal in ocenil, ali so oblečeni po vojaških predpisih, tako imenovanem pravilu službe, šele nato so lahko odšli. Na poti v mesto so morali najprej peš do tramvajske postaje pri živalskem vrtu v Maksimiru in se od tam odpeljati do Trga republike, kjer so se nato razkropili po

S prijateljem dr. Lojzetom Kožarjem pri vojakih v Zagrebu.

mestu. Postopajoč se je Lojze zagledal v steklu ene od mestnih izložb in slika Švejka v smešni obleki s prekratim plaščem, ki jo je v njem zagledal, je bila tako šokantna, da se je nemudoma vrnil nazaj v vojašnico. Od tedaj se v mesto ni več podal, to se je zgodilo le še nekajkrat, ko ga je obiskal oče in ko sta z dr. Kožarjem odšla v kino, saj kaj drugega v mestu tako ni bilo početi. Ob nedeljah je bilo mnogo lepše z dobro, od doma pretihotapljeno knjigo v roki oditi v gozdič za barakami in uživati v branju.

Nekaj časa je že minilo od prisege, ko je Lojzeta neko jutro v svojo pisarno poklical četni komandir in ga jel vpraševati po njegovem poklicu in ali nemara govori katerega od tujih jezikov. S slišanim je bil videti zadovoljen, zato je Lojzetu navrgel, kako se mu zdi škoda, da izgublja čas z brezkoristnim urjenjem, saj bi ga lahko drugje koristneje uporabili. Omenil je premestitev v delavnico k telegrafistom in res je že čez kakšen teden osebno prišel na vadbice, navrgel vodniku, da je Žumer premeščen v delavnice, in ga odpeljal. Predstavil ga je kapetanu, vodji službe za zvezo, in kasarniški poligon je za Lojzeta nenadoma postal preteklost, vojaško življenje pa se mu je povsem spremenilo. V četo se je vračal le še k političnim predavanjem, nato je takoj odšel v delavnice, kjer so z vodjem in s trojico vojakov, po poklicu radiomehanikov, odpravljali napake in sanirali poškodbe radijskih postaj, ki so jim jih vračali s terena, ali preizkušali uskladiščene. Delo ni bilo niti malo težko, Lojze pa je bil še najbolj zaposlen s prevajanjem navodil za uporabo različnih merilnih naprav in sredstev za zvezo, ki so bila vsa nemškega ali ameriškega izvora. Ker je s prevodi zelo hitro presegel delavniške okvire, so mu začeli v prevajanje prav kmalu prinašati celo plejado takšnih in drugačnih priročnikov z vseh mogočih področij.

Seveda pa ni vedno šlo brez zapletov in za vojsko tako značilnega razkazovanja moči, premosorazmernega položaju na hierarhični lestvici. Oficirji, posebej višji, niso ravno cenili ali, bogvedaj, občudovali izobraženih in razgledanih navadnih vojakov, prej nasprotno. Če je bilo le mogoče, so jim vsak trenutek dali vedeti, kdo je ali pa bi vsaj moral

biti tisti, ki v vojski nosi hlače, bolje rečeno čine, in je torej nesporno pametnejši. Ko so nekega zimskega jutra Lojze in kolegi čakali pred delavnico, da bi jo vodja odklenil, ga je ta z besedami "Ti to znaš, ker si inženir!" najprej poslal na delavniško streho, naj z dimnika očisti novozapadli sneg, nato šele je smel vstopiti na toplo. Če bi si človek takšna ali podobna dejanja in besede kaj preveč gnal k srcu, bi bil njihov namen dosežen, tako pa ...

Bolj ko se je bližala zima, bolj je pritiskal mraz, tako v kasarniških barakah kot tudi zunaj njih. Zeblo je predvsem ponoči in spanje v ledeno mrzlih spalnicah pri temperaturah, skoraj ekvivalentnih zunanjim, je bilo kljub dodatni odeji za navadne vojake vse prej kot prijetno. Znašli so se tako, da so za spanje navlekli nase puloverje, in ker je bilo takšno ravnanje prepovedano, dovoljeno je bilo namreč spati le v spodnjem perilu, jih je večkrat preverjal dežurni oficir. Kogar je zalotil, je moral pulover vpričo njega sleči in šklepetajočih čeljusti skoraj gol leči na neprijazno, mrzlo ležišče. Ker je bil ena takšnih žrtev več kot enkrat tudi Lojze, je staknil angino in le prijatelju, zdravniku Kožarju, ki mu je pomagal z antibiotiki, se je imel zahvaliti, da je bil kmalu zopet zdrav. Angina se je nato še dvakrat ponovila, zato so ga, da bi mu povečali odpornost, poslali v vojno bolnico na Šalato in mu odstranili mandlje. Tamkajšnji zdravniki so bili seveda oficirji, ki so na delo v bolnišnico prihajali v vojaških uniformah, a so bili v primerjavi z oficirji v kasarnah že zavoljo svojega poklica mnogo bolj prijazni in človeški od njih.

V jugoslovanski vojski se je takrat vsak njen rod prehranjeval s točno predpisano prehrano, kakovost, količina in vrsta obrokov pa je bila določena z nekakšnimi tablicami. Lojzetova enota je bila uvrščena med zaledne in po intendantskih normativih rangirana kot precej nepomembna, zato ji je pripadala hrana po najslabši od tablic, pa tudi pripravljena je bila rangu tablice primerno. Za zajtrk so imeli običajno "poparo", poparjen suh kruh z nekaj skute, in skodelo črne ječmenove kave, kosila in večerje pa so predstavljale različne kombinacije zelja s krompirjem, različne po imenu, enake po

okusu, ali natančneje – brez njega. Včasih so bili kot zaledna enota izjemoma deležni pasulja sumljivega porekla, v katerem sta se po čudnem naključju znašla košček ali dva slanine, in to je bilo vse, kar se pestrosti in kakovosti jedilnika tiče. Na srečo je bilo s prihranjenim denarjem v kantini moč kupiti vsaj kos kruha z nekaj salame in tako nadomestiti kosilo, ki je bilo, vojaškim normativom navkljub, včasih prav na meji užitnega.

Januarja je pritisnila zima, tista prava, s hudim mrazom, da je po odejah v spalnici spečih vojakov natrosilo iz njihove izdihane vlažne sape preko noči nastali srež. Priti zjutraj v delavnico k peči, četudi jo je bilo poprej treba zakuriti, da si se vsaj malo ogrel, je bil torej za Lojzeta pravi blagoslov in privilegij, ki je trajal le do popoldneva, ko so z delom končali, delavnico pa morali zapustiti. Neka-ko se je navadil do večerje počakati pri prijatelju dr. Kožarju v ambulanti, tudi tam je bilo namreč toplo, drugače pa je bilo po vseh prostorih za navadne vojake mraz, da bi ga skoraj lahko rezal. Prav zaradi nemogočih razmer so zato vojakom nekega januarskega dne pri jutranjem zboru poveljujoči napovedali skorajšnjo selitev v novo vojašnico v Samoboru, a se je na njihovo žalost to zgodilo šele marca, ko je zima, vsaj tista najhujša, že zdavnaj minila. Sprememba je bila zanje kljub temu dobrodošla, saj je bila nova vojašnica za takratne čase moderna, zgrajena na robu mesta in tudi opremljena popolnoma drugače od tiste v Markuševcu, s katero se ni mogla primerjati niti na daleč. Velika kopalnica s tuši, prostorna kuhinja, skupna jedilnica s krožniki in priborom, ki so zamenjali menažke, spalnice s spodobnimi posteljami in žimnicami namesto slamnjač, svetla in dobro opremljena ambulanta z veliko bolniško sobo, moderne delavnice v posebni stavbi, vse to je prekrilo grenke spomine na razmere v prejšnji kasarni, ki so bile vojakom vse prej kot prijazne.

Do konca predvidenih osmih mesecev služenja vojaškega roka Lojzetu ni več ostalo prav veliko, počasi je že štel dneve do odhoda domov. Ko je nadrejenega vprašal, kako kaže z njegovim skrajšanim

rokom, mu je ta odvrnil, da bo že pravočasno izvedel, kdaj se mu izteče. V drugi polovici aprila, ko je o le osmih mesecih služenja že nekoliko dvomil, pa ga je le poklical komandir in mu sporočil, naj piše domov, da mu bodo poslali civilno obleko, ker bo konec aprila napočil zadnji dan njegovega služenja domovini. Res so ga izpustili celo dva dni prej, kot so obljubili, in ga povrh za nagrado iz navadnega vojaška povišali v deseterja. Ko so mu sporočili še točen datum odhoda, je nemudoma oddal vso zadolženo obleko, opremo in orožje ter zadnjo noč v vojašnici preživel kar v civilu. Z dopoldanskim vlakom je naslednji dan prispel na zagrebški peron, tam prestopil na kompozicijo proti Ljubljani in nato domov. Ni utegnil niti dobro zadihati, ko se je že moral javiti na vojnem odseku, da je poleg zbornega mesta v primeru mobilizacije izvedel še za raznovrstne druge vojaške važnosti, vendar je štelo najpomembnejše – spet je bil doma!

Spet doma

Končno je Lojze po dolgih mesecih spet spal v svoji postelji, užival dobrote mamine kuhinje in se hitro privadil domačemu okolju. Ker je želel čimprej pričeti z delom in se postaviti na lastne noge, med služenjem vojaškega roka so izpuhteli tudi vsi prihranki, se je takoj po prvomajskih praznikih oglasil v tovarni glede možnosti za zaposlitev. Že takoj ob prihodu pa je doživel hladen tuš v obliki nagovora vodje kadrovske službe, da sta z očetom družbeno moteča elementa, zaradi česar enostavno ne ve, kaj naj stori. V podzavest se mu je prikradel spomin na neke druge, preživete čase in slika očeta, ki si ne more opomoči po šoku, ko so ga preteklo jesen spodili iz tovarne, se mu je nehote narisala pred očmi. Da bi nekoliko pozabil na vse skupaj, si je oče dal opravka s prepotrebnim popravilom domače hiše in iz dela kovačnice zgradil kopalnico, poleg tega pa uredil tudi pralnico z betonsko kadjo. Več časa je preživel z družino, kar prej, ko je imela vedno prednost tovarna, ni bilo

mogoče, a je nekaj kasneje v njej vendarle spet našel zaposlitev in z njo nove izzive.

Kljub slišanim odbijajočim besedam je Lojze v začetku maja lahko ponovno začel z delom v razvojnem oddelku tovarne Niko, kjer so za ameriškega kupca pripravljali nove izvedbe motorjev in jih tudi redno izvažali v Italijo. Z diplomo in poklicem v žepu, po opravljeni vojaški obveznosti in ureditvi zaposlitvenega statusa je napočil čas, ko je končno lahko pomislil tudi na svojo prihodnost. Kot najstarejšemu med šestimi otroki se je zdelo povsem razumljivo, da si družine ne bo ustvaril v domači hiši, zato je nameraval pot zastaviti na svoje. Tovarna je prav v tistem času gradila manjši stanovanjski blok, izkoristil je priložnost in vložil prošnjo za najem. Dodelili so mu edino še prosto garsonjero in Lojze se je preselil, zadovoljen, da ima poleg službe tudi lastno stanovanje, ki pa ga je bilo treba tudi opremiti. Ko je dobil plačo in postal kreditno sposoben, je na kredit nabavil vse potrebno, tega pa tako ali tako ni bilo prav veliko, saj je bila za opremo na voljo le soba in nekaj malenkosti za kopalnico. Posteljino mu je dala mama, domov je k njej redno hodil tudi na kosilo in večerjo. Ker kuhinje v garsonjeri ni bilo, si je omislil nekaj posode in električni kuhalnik, da si je lahko kar v kopalnici pripravljaj zajtrk in popoldne občasno skuhal kavo. Televizorja ni potreboval, ker v Železnikih takrat še ni bilo ustreznega TV-signala, za zabavo in razvedrilo je imel radio z gramofonom, a zanj zaradi obilice dela v tovarni niti ni bilo časa. Po kosilu se je običajno tudi popoldne vrnil na delo, prosti čas pa je najraje preživljal v družbi prijateljev in znancev, največ z doktorjem Francetom Reškom, ki je takrat prišel službovat v Železnike kot zdravnik splošne prakse. Z njim sta se poznala še iz gimnazijskih let, čeprav je bil dr. Rešek že osmošolec, ko se je Lojze v Ljubljani vpisal v peti letnik. Vzklilo je prijateljstvo, ki se je nadaljevalo tudi v Železnikih in je trajalo vse do Reškove smrti. Srečanja v prostih uricah so prerasla v izlete konec tedna, ko je fantom le nekako uspelo najti prevozno sredstvo, saj osebnih vozil v lasti posameznikov takrat ni bilo ali pa so bila vsaj zelo redka.

Martina družina v Idriji.

Na enega takšnih izletov so se odpravili z Marjanovim avtom Alfa Romeo, namenili pa so se obiskat sestro Mojco v Idrijo, ki je bila tam poročena in zaposlena kot učiteljica na osnovni šoli. Tako je Lojze v Idriji spoznal tudi svojo bodočo soprogo Marto, študentko germanistike, ki se je pravkar vrnila iz Anglije, kjer je v Manchesteru delala pri družini židovskega zdravnika kot "au pair"¹, obiskovala predavanja za tuje študente in se izpopolnjevala v znanju angleškega jezika.

Ko se je vrnila domov, bi jeseni morala študij nadaljevati, vendar sta se z Lojzetom dogovorila, da bo poskusila najti službo v tovarni Niko, študij pa opustila, kar je bila zanj seveda vse prej kot lahka odločitev. Nanjo so vplivale predvsem okoliščine, v katerih je takrat živela njena družina. Leta 1948 jih je namreč iz hotela, v katerem so živeli in delali, oblast pregnala in ga nacionalizirala. Družini Didič so dovolili vzeti s seboj le nekaj najnujnejšega perila z jedilnim priborom, in čeprav je oče s solzami v očeh prosil, naj mu pustijo vsaj pisalni stroj, ga niso uslišali, nasprotno, zasegli so mu tudi vso gotovino iz hotelske blagajne. Enostavno ni bilo mogoče predvideti, da lahko pride do česa podobnega, saj je bil Di-

dičev hotel le majhno družinsko podjetje, nacionalizacija pa ideološko povsem nepotrebna. Poleg tega je bil oče pred vojno pod italijansko upravo slovenskih ozemelj kot zaveden Slovenec dolgih sedem let konfiniran v Italiji in prisiljen živeti ločeno od družine, med vojno pa je s hrano oskrboval partizanski bolnici Pavla in Franja, a vse to za povojne oblasti ni bilo kaj dosti vredno. Hotel so vseeno nacionalizirali, ga predali v upravljanje nesposobnežu, ki o njegovem vodenju ni imel najmanjšega pojma, in ga tako prepustili propadanju, kar je bil najverjetneje tudi njihov namen. Didičevi so se znašli na cesti, glava družine pa brez dela in sredstev za preživljanje družine. Začasno so se vselili v stanovanje, v katerem je živel očetov brat Stanko, preden je kot zobozdravnik odšel v Trst, kasneje pa jim je uspelo urediti domovanje v stari hiši za hotelom. Družina je preživela s pomočjo obeh očetovih bratov, ki sta živela v Trstu, nato je oče le dobil službo prodajalca v trgovini z mešanim blagom in kasneje v podjetju, ki je prodajalo vino. Po krivični nacionalizaciji se nikakor ni mogel pobrati. Ko je videl, kako gre z njegovim nekdanjim hotelom samo še navzdol, pa ga je vse skupaj še bolj potrlo. Ni se nehal gristi in komaj 60-leten je podlegel po hudi bolezni.

Ko se je torej Marta vrnila iz Anglije, je bil oče edini, ki je v družini zaslužil za preživetje, pa še to bolj skromno. Nadaljevanje njenega študija bi za družino pomenilo veliko breme, posebej zato, ker je tudi brat Igor zaključeval gimnazijo in je sam nameraval na študij v Ljubljano. Martina odločitev, da si bo poiskala zaposlitev, je tako pomenila za družino veliko olajšanje in tudi v tovarni Niko, kjer sta z Lojzetom preverjala možnosti, so hitro našli ustrežno delovno mesto zanj. Zaradi izvoza motorjev v Ameriko in Italijo so v prodajnem oddelku potrebovali nekoga, ki bi obvladal angleški in italijanski jezik, zato je bila Marta s tekočim govorom obeh nadvse primerna izbira.

Novembra 1960 je res prišla v Železnike, kjer so jo v tovarni redno zaposlili, sodelavci pa prijazno sprejeli, zato se je lahko hitro vključila v novo delovno okolje. Stanovala in prehranjevala se je pri Žumrovih doma, in čeprav je takrat že stanoval v

garsonjeri, je na kosilo in večerjo tudi Lojze še vedno hodil k mami. Delovni proces je v tovarni tudi sicer potekal povsem normalno, posebnih težav z uvajanjem velikoserijske proizvodnje motorjev ni bilo več veliko. Po opravljenih delovnih obveznostih v tovarni sta tako običajno odšla na kosilo, popoldneve pa, če je le bilo mogoče, preživljala skupaj. Pričela sta tudi z varčevanjem, da bi prihranila za ureditev najnujnejšega za skupno življenje, katerega odskočno desko je predstavljala garsonjera. Predsoba, v kateri je bilo prostora komaj za obešalnik, kopalnica s tušem, umivalnikom in straniščem, pa majhna bivalna soba z lončeno pečjo za ogrevanje, da vanjo kakšnega posebnega pohištva sploh ni bilo kam postaviti, takšna je bila njuna garsonjera, majhna in bolj kot ne utesnjena, pa vendar povsem primerna za skupni začetek.

Na spisku skritih želja se je kmalu znašlo tudi prevozno sredstvo v obliki avtomobila, katerega nakup pa je bil v tistih časih izjemno težavno opravilo. Na domačem trgu je bilo moč nekako priti le do vozila Fiat 600, ki so ga v zelo omejenih količinah sestavljali v srbskem Kragujevcu in ga je bilo v razumnem času skoraj nemogoče dobiti. Druga možnost je bil uvoz rabljenega avtomobila iz tujine pod določenimi pogoji, predvsem pa je tisti, ki ga je želel uvoziti, moral v tujini imeti sorodnike, da so mu ga podarili. Iz Jugoslavije ga namreč nisi mogel plačati zaradi preprostega dejstva: zasebniki v plačilnem prometu namreč niso mogli biti lastniki deviznega računa.

Marta ob nastopu službe v družbi sodelavcev. Od leve proti desni: inženir Jože Vidic, Marta, Franc Šifrer, Janez Kavčič, Irena Reya, Franc Bogataj, Marija Čufar in Jože Fajfar.

Fiat 1100, njun prvi avto.

Vendar sta Marto in seveda tudi Lojzeta presenetila njena strica Stanko in Pepi iz Trsta, ki sta jima za poročno darilo kupila lepo ohranjenega fiata 1100. Lojze je avtomobil pričakal v Sežani, kamor ga je šofer pripeljal iz Trsta na carino v ocenitev in plačilo dajatev, po predaji darilnega pisma pa ga je lahko odpeljal na registracijo. Tehničnih pregledov v današnji obliki takrat še niso poznali, pooblaščen mehanik se je z vozilom le zapeljal nekaj metrov, sunkovito zavrl in nato po zavornih sledih ugotavljal pravilnost delovanja zavor. Pregledal je še luči, podpisal dokumente za registracijo in srečnemu lastniku izročil registrske tablice, ki so bile še zadnja ovira do prve vožnje z lastnim prevoznim sredstvom, kar je bil za tiste čase zelo svojevrsten občutek. In prva vožnja je bil kajpak skok do Idrije z obiskom Martinih domačih, čeprav v prahu ali blatu in večinoma po makadamskih cestah.

Dnevi so hitro minevali in misli so jima pričele uhajati k poroki. Skupno življenje sta se namenila začeti v garsonjeri in si kasneje omisliti večje stanovanje, da bi si lahko ustvarila družino. Stekle so priprave na poroko, in ker je veljalo nepisano pravilo, da mora datum poroke določiti bodoča nevesta, je bila Martina odločitev 9. september 1961, praznovati pa sta jo sklenila le v krogu obeh družin. Civilna poroka je bila na Magistratu v Ljubljani, cerkveni poročni obred pa prav tako v Ljubljani, v šentpetrski cerkvi. Po končanih obredih so se skupaj odpeljali v Idrijo, na poročno kosilo v hotel, ki je bil nekdanj last Martinega očeta. S tem zadnjim dejanjem se je

poročno slavlje zaključilo, mladoporočenca pa sta se odpravila na poročno potovanje. In to celo z lastnim avtomobilom, namenila pa sta se proti slovenskemu morju, nadaljevala ob celotni istrski obali in se preko Kvarnerja za nekaj prijetnih, poznopoletnih dni ustavila v Crikvenici.

Po vrnitvi sta skupaj zaživela v garsonjeri, ki je za začetek pomenila njuno malo kraljestvo. Po prvotnem načrtu naj v stanovanjskem bloku nasproti tovarne garsonjere sploh ne bi bilo, a so pri gradnji trisobnemu pritličnemu stanovanju eno sobo odvzeli in ji dodali majhno kopalnico s še manjšo predsobo, trisobni stanovanji v nadstropju pa dogradili tako, kot sta bili načrtovani. Iz stanovanja, zmanjšanega za sobo, se je stanovalec kmalu izselil, zato je Lojze izkoristil priložnost in zaprosil tovarniško vodstvo, da bi mu izpraznjenega dodelili, priključili pa še garsonjero, v kateri sta že bila. Prošnji so res ugodili, zato sta mlada najemnika garsonjero in stanovanje povezala, vhod iz hodnika v predsobo pa zazidala. Naslednjo pomlad sta se vselila, vesela in srečna, da sta sedaj v primernejšem stanovanju, čeprav ga je bilo v bližnji prihodnosti treba še opremiti, načrtovanemu povečanju družine ustrezno. Žal se je hitro izkazalo, kakšne kakovosti je bilo vgrajeno stavbno pohištvo in da o kakršni koli izolaciji ni ne duha ne sluha. Ob vsakem dežju, ki ga je nosil veter, so okna zamakala, z brisačami in cunjami je bilo treba zaustavljati vodo, da ni tekla po notranjih stenah. Pozimi pa je bilo kljub izdatnemu ogrevanju v stanovanju bolj kot ne hladno in drva so dobesedno frčala skozi slaba okna in tanke stene, dodaten negativni dejavnik pa je predstavljalo tudi sonce, ki se v tem delu Železnikov pozimi kar nekaj mesecev nikakor noče prikazati na obzorju. V takšnih razmerah je bilo stanovanje res težko ogreti, zato je Lojze v primeru hudega mraza med dopoldanskim odmorom skočil v stanovanje in zakuril, da je bilo vsaj malo toplo, ko sta prišla z dela. Zato pa je Marta lahko pričela uporabljati kuhinjo, saj te možnosti prej v garsonjeri ni bilo in sta se z Lojzetom prehranjevala v kuhinji mame Lucije pri Žumrovih. Novo

Nevesta in ženin pri poročnem obredu.

stanovanje sta pričela zlagoma tudi opremljati, kar pa je bilo v tistem času zaradi nizkih plač mogoče le s pomočjo potrošniških kreditov. Pa vendar je nekako šlo ...

Prvič v New Yorku

Razmere so se v tovarni po prenehanju prisilne uprave uredile in bivši prisilni upravitelj Vladimir Logar je postal redni direktor Iskre Železniki. Bil je v prvi vrsti politik, a je kot trezno razmišljajoč človek in diplomant ekonomske fakultete skrbel, da je delo v tovarni potekalo normalno. Za njihove motorje so se pričeli zanimati tudi evropski kupci, ki jih je zanje navdušil Iskrin zunanjetrgovinski oddelek. Zaradi takšnega zanimanja je bilo treba veliko potovati, saj se je bilo z bodočimi kupci treba dogovarjati o lastnostih in konstrukciji motorjev. Potovali so v glavnem z vlaki, na potovanjih pa izkoristili priložnost in od predpisanih dnevnic kupili odpustek ali dva za domače. Prenočevali so v najcenejših hotelih in jedli le toliko, da niso bili lačni. Z dnevnicami so varčevali, kolikor se je le dalo, saj drugega denarja sploh niso smeli imeti pri sebi. Lastniki deviznih računov so lahko postali šele kasneje, da so z njih dvigali devize in jih legalno nosili čez mejo. Ker so tuji njihove tovrstne stiske poznali, so jih običajno vabili na kosila ali večerje.

Medtem se je končno utekla tudi proizvodnja motorjev, ki so jih redno pošiljali amerškemu kupcu. Za tehnološko plat proizvodnje so v tovarni skrbeli

trije novozaposleni strojni inženirji, medtem ko je Lojze vodil razvojni oddelek. Ameriški kupec, gospod Sharenow, jih je najmanj dvakrat letno obiskal in s seboj običajno prinesel nove vzorce motorjev za izdelavo, zato v razvojnem oddelku dela ni nikoli zmanjkalo. Ob zadnjem tovrstnem obisku je izrazil željo, naj bi nekdo iz tovarne prišel k njemu v New York, da bi nato skupaj obiskala kupce in jih povprašala po njihovem mnenju in pripombah o Iskrinih motorjih. Direktor Logar ni dolgo pomišljal, saj se mu je kot angleško govoreči, pa še razvijalec motorjev povrh, zdel Lojze edina prava izbira. Ta je priložnost pograbil z obema rokama, in ko je zbral vse potrebne dokumente, je bilo za potovanje treba preskrbeti le še letalske karte. Ker je v Pariz letel domači JAT s svojo linijo, je bilo polet mogoče plačati z dinarji, za let iz Pariza v New York z ameriško letalsko družbo TWA pa so bile nujne devize, s katerimi je bilo seveda treba varčevati. Prav zato so se v tovarni odločili za povratek iz New Yorka s tovorno ladjo Slovenija v lasti reške Jugolinije, ki so ga lahko plačali z dinarji.

Oboroženega z vsemi potrebnimi dokumenti je Iskrin šofer v začetku junija Lojzeta odpeljal na zagrebško letališče, kjer se je vkrcal na dvomotorni Convair, ki je po skoraj triurnem poletu pristal na pariškem letališču Orly. Na ogromnem letališču se je skoraj izgubil in komaj našel pomol s štirimotornim reaktivcem Boeing-707, čakajočim na potnike za svoj prvi neprekinjeni polet preko Atlantika. Pred njim je linijo Pariz-New York vzdrževalo letalo z batnimi motorji Super Constellation, ki pa je letelo preko Irske in moralo zaradi polnjenja z gorivom najprej pristati v Shannonu in nato iz istega razloga po 12 urah letenja še v novofundlandskem Ganderju na drugi strani Atlantika. Polet v enem zamahu iz Pariza do New Yorka pa je z B-707 trajal le prijetnih nekaj več kot osem ur.

A se je pred pristankom vendarle zapletlo. Zaradi močnega neurja je v zraku nad letališčem v New Yorku na dovoljenje za pristanek čakalo več letal, in ker TWA B-707 za čakanje ni imelo dovolj goriva, se je moralo obrniti in pristati v Bostonu. Do New Yor-

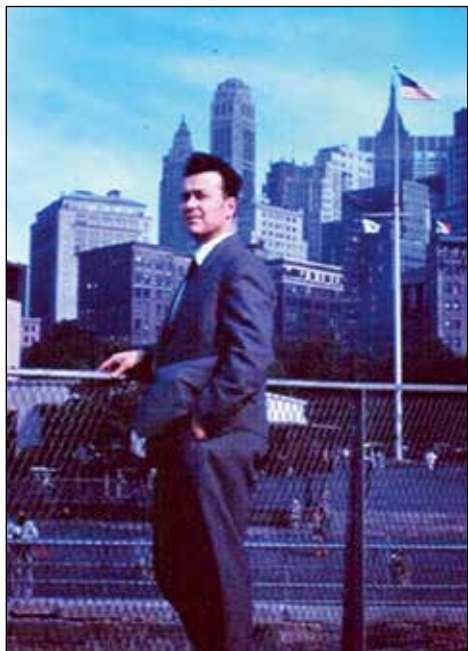

Boeing 707 (B-707) na pariškem letališču Orly.

ka, oziroma letališča Idlewild, pozneje preimenovane v JFK (John Fitzgerald Kennedy), iz Bostona oddaljenega šest ur vožnje, so potnike prepeljali z avtobusom.

Naslednji dan je Lojze skupaj s predstavnikom firme United Trade, ki je v Ameriki zastopalo slovenski Intertrade, obiskal podjetje gospoda Sharenowa v njegovih poslovnih prostorih na Long Islandu. Od vseh dobavljenih Iskrinih motorjev so sami uporabljali le motorje za pogon šivalnih strojev, ostale tipe pa so kot grosist prodajali proizvajalcem različnih gospodinjskih aparatov, ki sta jih v naslednjih dneh obiskala z gospodom Sharenowom. Marsikje sta slišala takšne in drugačne pripombe na račun kakovosti, sem ter tja kakšno grajo, redkeje tudi pohvalo. Na obiske, včasih tudi precej oddaljene, sta se vozila z volkswagnovim hroščem po hitrih šestpasovnicah, ki so bile s prometom množice ogromnih petmetrskih limuzin pravo nasprotje domačim luknjastim cestam in redkim, po njih vozečim se avtomobilom.

Med obiski se je pokazala priložnost spoznati ameriško podeželje, dnevi pa so ob tem hitro minevali. Z uslužbencem United Trada sta si za konec tedna ogledala mesto, saj med tednom za kaj takega ni bilo priložnosti. Ogledala sta si Empire State Building in otoček pred New Yorkom z znamenitim Kipom svobode. Obiskala sta nekaj trgovin in bila šokirana, kaj vse se dobi za denar in kako enostaven je tam nakup avtomobila. Tega si Lojze sicer ni omisslil, je pa zato kupil majhen tranzistorski sprejemnik, o katerem si doma takrat lahko le sanjal.

Na ladji proti Kipu svobode.

Tudi drugi teden bivanja v New Yorku je med obiskovanjem končnih uporabnikov Iskrinih motorjev in tudi nekaterih manjših tovarn, proizvajalk podobnih elektromotorjev, izredno hitro minil. Pri njih se je Lojze seznanil tudi s proizvodno tehnologijo, konec tedna pa ga je gospod Sharenow povabil k sebi domov, na atlantsko obalo Long Islanda, kjer je spoznal njegovo židovsko družino.

Bivanje v New Yorku se je približalo koncu, ostal je le še povratak z ladjo domov. V ponedeljek zvečer je sledilo vkrcanje na desetstičotonsko tovornačo Slovenija z nekaj potniškimi kabinami, in ker je bila ladja že natovorjena, so lahko počasi krenili. Iz pristanišča jih je odvelkel vlačilec, nato je strojnik aktiviral polovični lastni pogon, in ko se je motor enakomerno ogrel, je po približno eni uri začel delovati s polno močjo. Potovalna hitrost zaradi plasti školjk in vodnih rastlin na ladijskem trupu, ki upor med vožnjo zelo povečajo, ni smela preseči 14 vozlov, ladja pa že tri leta ni bila v doku.

Prve dni plovbe je bilo morje povsem mirno in maloštevilni potniki so se hitro privadili ladji in življenju na njej. Lahko so se sprehajali po krovu in

od prijaznih mornarjev izvedeli marsikaj o življenju pomorščakov. Za preganjanje dolgčasa bi prišla nadvse prav kakšna knjiga, a je Lojze v svoji prtljagi žal ni imel. Zato se je tretjega dne povzpел na poveljniški most in se detajlno seznanil s plovilom in njegovo posadko. V višini Bermudov pa je potovanje po morju spoznal še z njegove druge plati, saj se je po treh dneh lepe plovbe vreme močno poslabšalo; morje je postalo razburkano, valovi pa vse višji in višji. Potnikov se je lotila morska bolezen, ki so jo brez bruhanja lahko prestajali le v posteljah, in šele po nekaj dneh, ko se je valovanje umirilo, so se vsi precej bledih obrazov znašli pri zajtrku v jedilnici.

V naslednjih dneh si je Lojze krajšal čas s fotografiranjem, med drugim celo z višine prvega jambora, kamor je splezal s kapitanovim dovoljenjem. Čez dan se je zadrževal na ladijskem mostu in se mimogrede naučil določati položaj ladje s pomočjo sekstanta, zašel pa je tudi v strojnico z orjaškim dizelskim pogonskim motorjem s 30 tisoč konjskimi močmi, vrtečim se pri nizkih 300 obratih na minuto. Tam je bil poleg glavnega motorja še manjši, prav tako dizelski motor, ki pa je poganjal električni generator za oskrbovanje ladje z električno energijo.

Po približno polovici plovbe so severno od ladje zagledali prvega od Azorskih otokov in se počasi začeli bližati prvemu postanku na poti, maroškemu pristanišču Tanger, kjer naj bi del tovora izkrcali. Po

Del krova tovarne ladje Slovenija.

pristanke je ladijski stevard od vseh potnikov zahteval, naj zaklenejo kabine in mu izročijo ključ, da bi se tako zavarovali pred pristaniškimi delavci, ki so med raztovarjanjem običajno zelo radi stikali po kabinah in še raje kaj vrednejšega odnesli. V spremstvu mornarjev so si potniki ogledali mesto, ki pa turistom z ladje česa prijetnejšega od orientalskega dirandaja, umazanije in smradu ni moglo ponuditi.

Po dvodnevnem raztovarjanju so Tanger zapustili in odpluli do bližnjega pristanišča Gibraltar in se tudi tam znebili dela tovora. Po vplutju skozi Gibraltarska vrata v Sredozemsko morje se je barva morske vode iz sivo zelene spremenila v popolnoma modro, od tod tudi naziv Azurna obala. Naslednje pristanišče za raztovor je bila Genova, in ko je Lojze od kapitana izvedel, da bodo od tam do Rijeke zaradi nadaljnjih sidranj potrebovali še teden dni, se je v Genovi nemudoma izkrcał. Od dnevnic mu je ostalo ravno dovolj denarja za karto z vlakom do Ljubljane, kamor je po nekaj prestopanjih prispel pozno zjutraj naslednjega dne. Po treh tednih potovanja, od tega skoraj polovica preživetega na ladji, je bil končno zopet doma, bogatejši vsaj za kakšno življenjsko izkušnjo.

Naslednji dan je že odšel na delo, kjer je predvsem posredoval ameriške razmere in doživetja. Marsikaj je bilo novega, zagotovo pa je največ pomenilo natančnejše poznavanje kupca in njegovih odjemalcev, njihovih potreb in jasnejši odnos tovarne do kupca. Tako so cilji postajali jasnejši in tudi pot do njih se je zazdela lažja kot še nedavno prej. Proizvodnja je tekla konstantno, izvoz je naraščal, tovarna je postajala vedno pomembnejši gospodarski subjekt. Oblasti so pritiskale z vključitvijo v sistem Iskra, v katerem so takrat že bila vsa pomembnejša podjetja slovenske elektroindustrije, kar se je zaradi prisilnega upravitelja Logarja in njegovih zvez lahko zelo hitro tudi dejansko zgodilo. Žal je moral Logar, tudi formalno imenovan za direktorja podjetja Iskra Železniki, po partijski direktivi nenadoma prevzeti funkcijo predsednika kranjskega okraja in se od direktorovanja posloviti. Za vršilca dolžnosti je bil začasno imenovan diplomirani inženir Franc

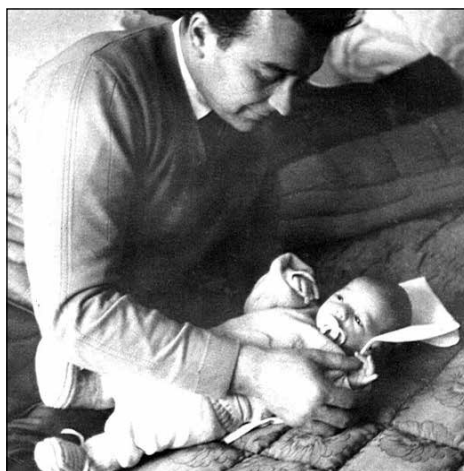
Hočevar, dotedanji tehnični vodja, kar se je izkazalo kot dobra rešitev. Vodstvo tako velikega podjetja, kot je bila v tistem času združena Iskra, je pri oblasteh sploh veljalo kot ugledno, zato je vpliv raznih lokalnih in občinskih funkcionarjev na podjetje povsem ponehal, v podjetju samem pa s tem v zvezi tudi delovanje notranjih sovražnikov.

Družina

V tem času sta z Marto pričakovala prvega otroka, in čeprav naj bi se rodil šele v začetku decembra, je čas mineval v pripravah na rojstvo in novo življenje. Žal je veselo pričakovanje zagrenila kaplja v obliki hude bolezni Martinega očeta, ki je 7. septembra umrl doma v Idriji in tako ni dočakal rojstva svojega prvega vnuka.

Marta je do zadnjega dne hodila v službo in tako sredi dopoldneva na delovnem mestu začutila, da je prišel njen čas. Z dr. Reškom sta jo odpeljala v Kranj, kjer je v porodnišnici 8. decembra 1962 povila prvorojenca Tomaža.

Na srečo so se takrat v Italiji že pojavili prvi pralni stroji, ki so za gospodinjstva pomenili pravo olajšanje, a smo takrat v Jugoslaviji o njih lahko samo sanjali. Enega od teh je Lojze skupaj s primerno količino pralnega praška uvozil s pomočjo Martinih

Ljubeči očka s prvorojencem Tomažem.

sorodnikov iz Trsta in izkazalo se je, da govorice o koristnosti aparata niso bile iz trte izvite. Žumrov pralni stroj je postal skoraj krajevna atrakcija, ki je povzročila pravo euforijo z nakupovalno mrzlico, in kdor je v Železnikih le imel možnost, je iz Italije pripeljal pralni stroj. Poti čez mejo v Italijo so med ljudmi postajale vedno pogostejše, krog uvoznih artiklov pa se je mimo strojev, pralnih praškov in kave nezadržno širil. V mladi Žumrovi družini je naslednji artikel iz uvoza predstavljala ogrevalna peč na olje, dodatni gospodinjski aparat, hladilnik mari-borske tovarne Himo pa so kot domači proizvod že lahko kupili znotraj državnih meja.

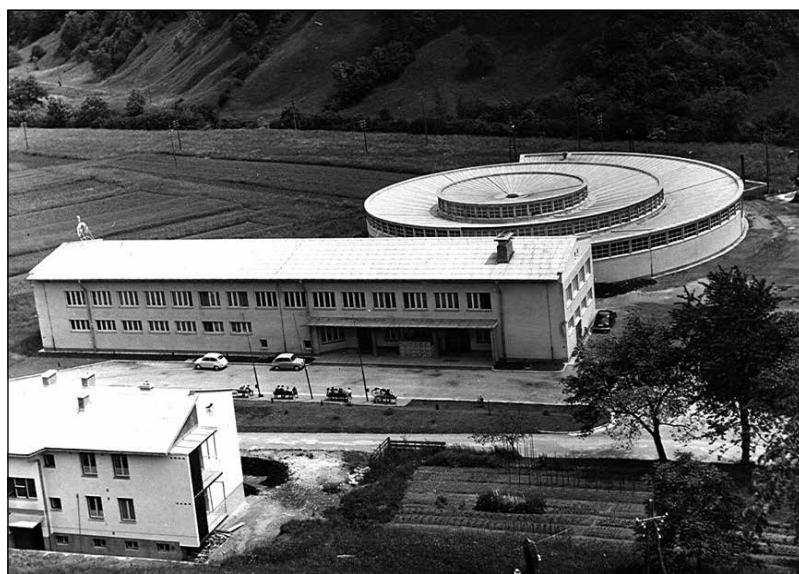
Vsi stanovalci tovarniškega bloka so bili seveda zaposleni v tovarni in so se ob večerih sestajali enkrat pri enem, drugič pri drugem. Poslušanje radia in plošč, raznovrstna debata ob kavici s premlevanjem dogodkov v tovarni, takšen je bil dnevni red prostočasnih srečanj, televizija je bila takrat še nepredstavljivo razkošje. Na Krvavcu je sicer že deloval televizijski oddajnik, a v Železnikih njegovega signala zaradi okoliških hribov niso mogli sprejemati. Peščica zanesenjakov si je kljub temu prizadevala v kraj nekako pripeljati televizijski signal in uspelo jim je s tranzistoriziranim pretvornikom, ki so ga s pomočjo Krajevne skupnosti postavili v Strmici. Na

hribu ni bilo električnega omrežja, zato je bilo treba vsakih štirinajst dni menjati napajalni akumulator, kar ni bilo prav lahko delo. Kljub vsemu je pretvornik s signalom pokrival celoten spodnji del Železnikov s Češnjico, segal je vse do Selc.

Tovarna Iskra

Po novem se tovarna ni več imenovala Niko, postala je Iskra, tovarna elektromotorjev in gospodinjskih aparatov. Notranji odnosi so se uredili in pokazalo se je, da so za njen nadaljnji razvoj in proizvodnjo potrebni tudi strokovnjaki, doslej obravnavani le kot nujno zlo ali nekakšni nebodijihitrea.

Po končani prisilni upravi je bilo treba izvoliti osnovne samoupravne in upravne organe, obenem pa še centralne organe in njihove predsedujoče. Lojzeta so izvolili v upravni odbor in ga postavili za predsednika, obenem pa je bil izvoljen tudi v centralni upravni odbor. Kot predsednik upravnega odbora je moral urediti vse potrebno za sprejem Franceta Šifrarja iz Škofje Loke, ki naj bi postal novi direktor, to pa je nekatere v tovarni zaradi njegovega udbovskega pedigreeja pošteno plašilo. Strah se je izkazal kot neupravičen, saj se Šifrer za politiko ni

Tovarna Niko v novi podobi s stanovanjskim blokom v ospredju.

dosti menil, njegova vrlina pa je bila v prvi vrsti poštenost. Res je o delu v tovarni in njenem delovanju vedel zelo malo ali skoraj nič, zato se je toliko bolj zanesel na svoje ožje sodelavce.

Proizvodnja motorjev je konstantno naraščala in v letu 1965 so v Ameriko dobavili že milijonti primerek. Tržišče je zahtevalo vedno nove modele, količinsko najboljše pa je postala proizvodnja motorja za električni nož. Izvoza je bilo vedno več, in ker je izvoz pomenil vir prepotrebnih deviz, je tovarna svoj položaj v sistemu Iskra vedno bolj utrjevala. Z državno direktivo so se posamezne republike v sklopu federacije lahko pričele ukvarjati z izvozno dejavnostjo, zato je Iskra za vse svoje članice ustanovila lasten izvozno-uvozni oddelek, ki je močno olajšal tudi uvoz reprodukcijskega materiala, pa še provizije so ostale doma. Z izvozom pridobljene devize je tovarna lahko legalno odstopila ostalim članicam sistema Iskra in pobrala tečajno razliko. Rentabilnost proizvodnje za izvoz, ki je bila zaradi nizkih svetovnih cen na spodnji meji donosnosti, se je s temi potezami primerno povečala, firma pa si je ustrezno krepila svojo veljavo in položaj.

Določene sestavne dele elektromotorjev je bilo treba tudi uvažati, plačevati nemajhne carinske davkatve in za vsak uvoz dobiti še ustrezno dovoljenje zvezne gospodarske zbornice, skupaj z dovoljenjem domačega proizvajalca nekalitetnega surogata. Sestavne dele so uvažali z Zahoda, dovoljenja domačih proizvajalcev pa je bilo včasih zelo težko pridobiti. Razliko v cenah so pokrivali z izvozom na vzhodnoevropske trge, kjer so ob nižji kakovosti izdelkov dosegali bistveno višje cene kot na zahtevnem ameriškem tržišču. Tovarno je z vedno novimi idejami, predlogi in zahtevami vsaj dvakrat letno obiskal tudi gospod Sharenow, lastnik glavnega ameriškega kupca Empire Machines, Inc.

Lojzetovo družinsko življenje je teklo brez pretresov, skoraj umirjeno. Tomaž je bil vsak dan večji korenjak in večkrat so se odpravili na izlet z avtomobilom, ki je po števcu kazal že skoraj sto tisoč prevoženih kilometrov. To je bil čas, ko je bilo tre-

Z novim avtomobilom na izletu pred San Marinom.

ba misliti na njegovo generalno obnovo ali pa na nakup novega prevoznega sredstva. Pri tedanjih avtomobilih je bilo nujno po vsakih 1.500 prevoženih kilometrih pod tlakom mazati zglobe krmilnega sistema s prednjima obesama in zamenjati olje v motorju, po vsakih 10 tisoč kilometrih na servisu nastavljati motorne ventile in po 50 tisoč kilometrih menjati batne obročke. Po 100 tisoč kilometrih pa je bilo treba generalno obnoviti motor in zamenjati praktično vse gibljive dele. Prav v tem času je Crvena zastava v Kragujevcu pričela z montažo novega tipa italijanskega modela Fiat 1100 in jih s kvotami po bogve kakšnem ključu za prodajo delila posameznim republikam. Ker se je nekako pokazala priložnost, sta jo z Marto hitro pograbila ter na kredit kupila čisto novega, deviško belega Fiatovega lepotca.

Marta je bila medtem v veselem pričakovanju in čas za drugo rojstvo se je počasi bližal. Lojze je v začetku junija moral odpotovati na nujno službeno pot v London k firmi Morganite, ki je Iskri dobavljala ogljene ščetke in sintrane ležaje, a ga je že drugi dan obiska presenetil telegram, da je dobil sinka. Obisk je sklenil čim prej končati, da bi se lahko nemudoma vrnil domov, in zato so tistega dne v Morganitu na pogajanjih sestankovali skoraj do enajste zvečer ter kljub nenadnemu srečnemu dogodku v celoti in uspešno zaključili program obiska. Na JAT-ovem letalu se je še našel tudi prosti sedež za povratek in tako se je Lojzetu posrečilo že tretji dan po odhodu biti spet doma, na obisku

Tomaževa priljubljena igralnica, priročni Fiat 1100.

Ime mi je Andrej, star sem štiri mesece in veselo zrem v svet!

v kranjski porodnišnici, po enem tednu pa se je Tomažu v domači otroški sobi pridružil še novi družinski član Andrej, kot sta ponosna starša dala novorojencu ime.

Že kmalu pa so mlada starša doletele prve težave, povezane z varstvom, ko jima je predvidena varuška, že tako bolj kot ne bolehná Jožmanova Francka, nenadoma sporočila, da kar dveh živahnih otrok sama ne bo zmogla prevzeti v varstvo. Ker se je Andrej k sreči rodil ob nastopu poletja, natančneje 16. junija, je za novega člana bogatejša družinica dopust v glavnem preživljala kar doma in pri Martinih v Idriji, tako da je poletje še prehitro minilo. Na vrata je potrkala jesen z vsakoletnimi pripravami na zimo v obliki kurjave in ozimnice, saj si tedaj sprotnega nakupovanja potrebščin ni bilo mogoče niti zamisliti, ker so bile trgovine za kaj takšnega v primerjavi z današnjim časom povsem preslabo založene. Kupovati je bilo mogoče bolj kot ne le sveža osnovna živila, zamrzovalnikov in hladilnikov, ki so jih premogle le redke med trgovinami, pa gospodinjstva sploh še niso poznala. Treba se je bilo oskrbeti in domače shrambe s kletmi napolniti vsaj s krompirjem in sadjem, kar je bila običajno naloga tovarniškega sindikata, mnogi pa so pridelke odkupili kar direktno od kmetov v bližnji ali daljnji okolici.

Za kurjavo so stanovalci bloka običajno uporabljali velenjski lignit, ki ga je prav tako preskrbel tovarniški sindikat, potrebna metrska drva pa so vedno kupili pri okoliških kmetih in jih, preden so

jih zložili v drvarnico, še razžagali in razcepili. V drvarnico so k drvem skozi kletno okno zmetali tudi lignit, ki pa je imel to slabo lastnost, da je pri gorenju zelo počasi razpadal, puščal ogromno pepela, pa še cela hiša je ob tem smrdela po žveplu. Za kuhanje izven kurilne sezone sta si Marta in Lojze omislila električni kuhalnik na dve plošči in tako drv za kuhanje nista porabila kaj dosti, ker pa električnih štedilnikov, kombiniranih s pečico, takrat še niso poznali, je bilo za peko v pečici vseeno treba zakuriti. Jeseni je Marta vkuhavala kompote in marmelade za zimo, ko je svežega sadja zmanjkalo, sadje za vkuhavanje pa sta običajno kupovala od pridelovalcev iz Goriških brd, ki so ga pripeljali kar pred tovarno in ga tam ponujali delavcem. Posebno poglavje pa je predstavljala preskrba z mlekom, saj mlekarné v Železnikih ni bilo, zato ga je bilo mogoče dobiti le neposredno pri kmetih. Mama Lucija je tako vsak večer hodila po mleko na Češnjico in se nazaj grede ustavila pri snahi, da ji ga je nekaj odstopila, ob nedeljah pa je Lojze sam odšel ponj k maminim sorodnikom v Selca. Pri njih so se občasno oskrbeli tudi s krompirjem za ozimnico, ki ga je moralo biti dovolj do naslednje sezone.

Takšne, malodane tradicionalne priprave na zimo so tudi v drugih družinah, ne samo v Lojzetovi, nespremenjene in skoraj do pičice enako potekale še celo vrsto naslednjih jeseni, medtem ko so se časi stalno spreminjali in se, končno, zares spremenili. Z njimi pa, kajpak, tudi ljudje ...

Zaključek prvega dela

Prvi del pripovedi, prave sage z opisom dogodkov iz življenja Lojzeta Žumra, vključujoč zgodovino najmlajše, železnikarske veje njegovega rodbinskega drevesa, se zaradi svoje obsežnosti v tokratni številki Železnih niti zaključuje. Drugi del z nadaljevanjem zanimivega branja je že pripravljen in bo objavljen v naslednji, štirinajsti številki našega zbornika, ki tradicionalno izhaja enkrat letno, česar ste, dragi bralci, zdaj gotovo že vajeni.

Za konec pa še pojasnilo.

Ker gre v pričujočem zapisu izključno za podatke, ki jih kot živi vir pripoveduje, zapisuje in na-

vaja biografiranec osebno, njihov izvor seveda ni posebej naveden. Nekateri dogodki temeljijo na zgodovinskih dejstvih, veliko jih izhaja iz ustnega izročila ali pripovedi iz roda v rod, daleč največ pa je neposrednih osebnih doživetij iz življenja spoštovanega gospoda Alojza Žumra, ki mu je celoten zapis tudi posvečen. Vsi zapisani dogodki imajo eno in edino skupno lastnost: vsi po vrsti so prikazani tako, kot so se zares zgodili, zato bralcu v njihovo avtentičnost ni treba niti malo dvomiti.

Tudi objavljene fotografije so slavljenčeva last, zato pri navedbi vira za prav vsako od njih, razen njegovega portreta na prvi strani, velja: vse so iz osebne arhiva Alojza Žumra.

Opombe:

¹ Izraz "au pair" je francoski in pomeni v dobesednem prevodu "pod enakimi pogoji". Dejansko pa je "au pair" mlajša oseba iz tujine, stara praviloma med 18 do 30 let, ki v zameno za brezplačno hrano in stanovanje ter dogovorjeno žepnino pomaga pri varstvu otrok in lažjih gospodinjskih opravilih. Običajno so "au pair" dekleta, niso pa izključeni niti fantje.